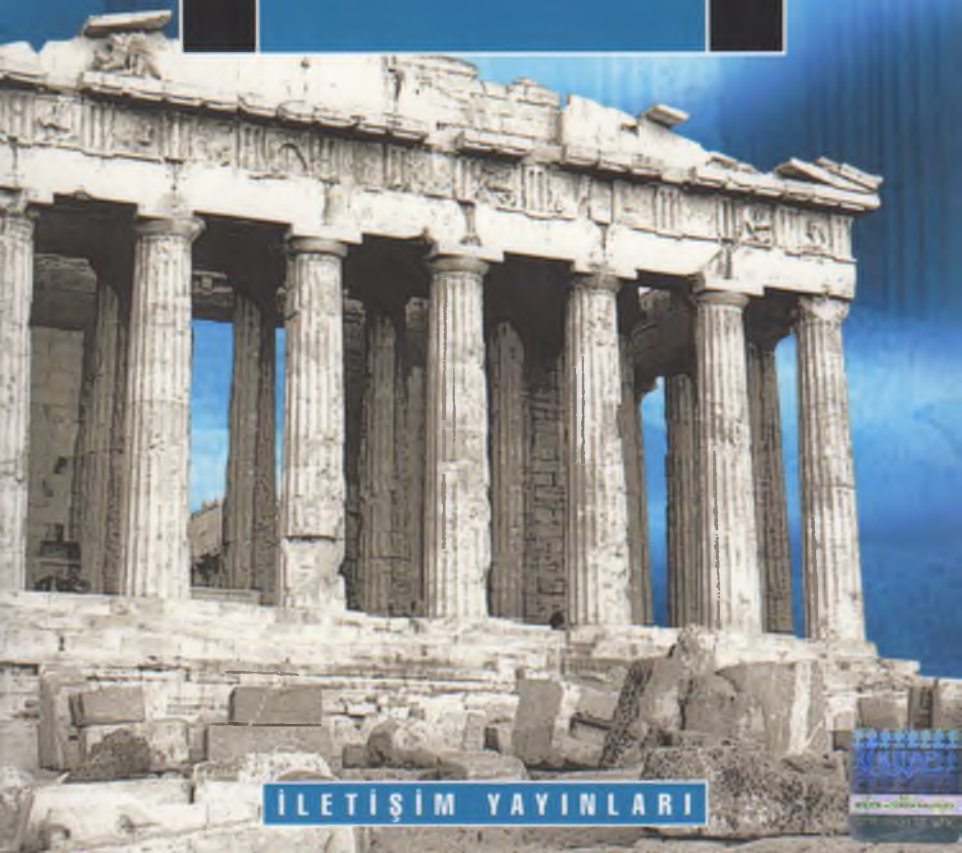
Herkül Millas

Geçmişten Bugüne Yunanlılar

Dil, Din ve Kimlikleri

İLETİŞİM YAYINLARI

HERKÜL MİLLAS 1940'ta Ankara'da doğdu. Yüksek öğrenimini 1965'te Robert Kolej'de tamamladı. 1960'larda faal bir TİP üyesi oldu. Askerliğini 'sakıncalı çavuş' olarak Muş'ta yaptı. 1971'de Atina'ya yerleşti. Çeşitli ülkelerde mühendis olarak çalıştı. Yunanca'dan Türkçe'ye ve Türkçe'den Yunanca'ya edebiyat çevirileri yaptı. 1990-1995 yıllarında Ankara Üniversitesi D.T.C. Fakültesi'nde Çağdaş Yunan Edebiyatı Bölümü'nün kuruluşunda öğretim üyesiydi. Bu yıllarda siyaset bilimi bölümünde doktora öğrenimini tamamladı. Türk-Yunan ilişkileri ve karşılıklı algılamalar konusunda kitap ve makaleleri Türkçe, Yunanca ve İngilizce olarak çeşitli ülkelerde yayımlandı.

İletişim Yayınları 911 • Araştırma-İnceleme Dizisi 149
ISBN 975-05-0145-4
© 2003 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2003, İstanbul (1000 adet)
2. BASKI 2004, İstanbul (500 adet)

KAPAK Utku Lomlu
KAPAK FİLMİ 4 Nokta Grafik
DİZGİ Çiğdem Dilbaz
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Mihalis Vasilyadis
MONTAJ Şahin Eyilmez
BASKI ve CİLT Sena Ofset

İletişim Yayınları
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

HERKÜL MİLLAS

Geçmişten Bugüne Yunanlılar

Dil, Din ve Kimlikleri

iletişim

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 11

BİRİNCİ BÖLÜM

YUNANCA'NIN TARİHİ 17

1. Antik ve Çağdaş Yunanca 17
2.1. Antik Yunanca 20
2.2. Yunanca öncesi Diller 22
2.3. En Eski Yunanca 23
2.4. Antik Diyalektler 24
2.5. Homeros'un Dili 25
2.6. Antik Edebiyatçıların Dili 26
2.7. Ortak Atik Dili 26
3.1. Helenistik Ortak Dil 27
3.2. İskenderiye/Helenistik Dilin Metinleri 30
4. Yunan Alfabesi 30
5. Yunanca'da Çifte Dil 32
6.1. Atikizm-Kathareuousa 33
6.2. Atikizm 34
6.3. Bizans'ta Atikizm 34
6.4. Kathareuousa 36

7.1. Çağdaş Yunanca 37
7.2. Ortaçağ (Bizans) Yunanca'sı 38
7.3. 'Türk Yönetimi' Yılları 40
8.1. Ulusçu Dönem 41
8.2. Kathareuousa/Halk Dili Tartışmaları 42
8.3. Bugünkü Yunanca 43
Ek A: 'Çizgisel B' Çizelgesi 45
Ek B: Ventris'in Levhası 46
Ek C: Antik Diyalektler 46
Ek D: Helenistik Devri Yazı Örneği 47
Ek E: 1456 Yılı Yazı Örneği 47

İKİNCİ BÖLÜM

ANTİK YUNAN'DAN HRİSTİYANLIK'A (M.Ö. 200 - M.S. 200 Yılları) 49
1. Roma Devleti ve Etkileri 49
1.1. 'Roma Barışı' ve Etkileri 50
1.2. Roma Devlet Yönetimi 52
1.3. Roma ve Hristiyanlık 54
1.4. Roma Ordusu 55
1.5. Ekonomi 56
2. Hellenler ve Etkileri 60
2.1. Roma'nın Siyasal Egemenliği 60
2.2. Hellenlerin Hukuksal Konumu 64
2.3. Siyasal Helen Geleneği 65
3. Romalılar ve Hellenler 68
4. Hellen Kültürü 70
4.1. Yunanca 72
4.2. İkinci Sofistler ve Edebiyat (Dion Khrysostomos, Loukianos, Atikalı Herôdês, Ailios Aristeidês, Ploutarkhos) 73
4.3. Felsefe (Yeni Stoacılar, Son Epikürcüler, Son Skeptikler, Aristotelesçilik, Yeni Pitagorasçiiar, Gnostikler, Orta Platonizm, Neoplatonizm) 80
4.4. Hukuk 86

4.5. Spor Dünyası 87
5. Doğu Dinlerinin Etkisi 89
5.1. Mistik Hellen Dinleri 90
5.2. Doğu Mistisizmi (Semitik Tanrılar, Mısır Tanrıları, İran Tanrıları, Göksel Cisimler ve Ölüm Sonrası İnançları, Felsefe İçerikli Dinler) 91
6.. Hristiyanlık 97
6.1. Yahudilik'te Hellen etkileri 98
6.2. Hristiyanlık ve Antik Hellenler 100
6.3. Hristiyan Hellenler 103

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YUNANLILAR VE HRİSTİYANLIK 107
1. Hristiyanlık ve Yunan Edebiyatı 107
2.1. Kitab-ı Mukaddes 108
2.2. Yeni Ahit'in Dili 110
2.3. Yeni Ahit ve Yunanlılık 111
2.4. Yeni Ahit'in Hellen'e Bakışı 114
2.5. 'Yunan Ulusu' Kavramı 115
2.6. Kutsal Kitaplar ve Edebiyat/Kültür 117
3.1. Hristiyanlık'ın Tarihi 118
3.2. Hristiyanlık'ın Doğuşu 119
3.3. Hristiyanlık'ın Yayılması 120
3.4. Yeni Dinin Resmileşmesi 121
3.5. Dinsel Bölünmeler 122
3.6. Doğu ve Batı Kiliselerinin İlişkileri 125
3.7. Ulusal Dönemde Kilise 129
4.1. Din, Tarih ve Kültür 130
4.2. Kilisenin Doğuşu ve Din Kültürü 131
4.3. Kilise ve 'Yunan' 133
4.4. Din ve Antik Yunan 135
5.1. Din ve Ulusal Bilinç 137
5.2. Kilise/Ulusalcılık Çatışması 138
5.3. Ulusal Devlet ve Din 139

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ULUSÇULUK VE YUNANİSTAN ÖRNEĞİ 141
1. Ulusçuluk 141
1.1. Ulus'a Verilen Anlam 143
1.2. Ulusal Devletin Doğuşu 146
1.3. Ulusçuluğun Kuramlaşması 151
1.4. Ulusçu İdeoloji 156
2. Yunanistan Örneği 160
2.1. Tarih İçinde Yunanlılar 160
2.2. Yunanlılar ve Ulusal 'Bilinç' 162
2.3. Yunan Ulusçuluğu 165

BEŞİNCİ BÖLÜM
YUNAN-OSMANLILIĞI
(Geçmişte Çokuluslu Bir Devlet Modeli) 171
1. Yunan-Osmanlılığı 171
2. Rigas ve Demokratik Çokuluslu Devlet 173
3. Fenerliler ve Patrikhane Çevresi 175
4. Ulusçu Dönem ve *Yunan-Osmanlılığı* 178
5. *İstanbul Örgütü* ve Konjonktür 179
6. *İstanbul Örgütü*'nün Kuruluşu 181
7. Bulgarlar 183
8. Türklerle İlişkiler 184
9. Görgü Şahidi Suliotis 188
10. Günümüzde Yunan-Osmanlılığı 190
11. Sonuç 193

ALTINCI BÖLÜM
İSTANBUL RUMLARI 195
1. Bizans Öncesi ve Bizans Dönemi 195
2. Bizans ile Latin Dünyası İlişkileri 197
3. Anadolu'nun Türkleşmesi 200
4. Osmanlı Dönemi - Patrikhane 202
5. Yerel Rum Cemaatler 209

6.1. Yunan Devletinin Kuruluşu 213
6.2. Rumların Siyasal, Hukuksal Konumları 214
6.3. Rumların Altın Devri 216
6.4. Atina-İstanbul: İki Merkez 219
6.5. Ulusçu Çatışmalar 220
7. Cumhuriyet Dönemi 223

EK 1
YUNANCA'NIN TÜRKÇE'NİN HARFLERİYLE YAZILIŞI 229
1. Giriş 229
2. Transliterasyon 230
2.1. Türkiye'de Kimi Uygulamalar 230
2.2. Uygulamaların Yorumu 232
3. Transkripsyon 235
4. Uygulama için Kılavuz 238

Kaynakça 239

ÖNSÖZ

Balkan halklarının komşularını ne denli az tanıdıkları şaşırtıcıdır. Bunca yıllık ortak yaşamlarına karşın ülke halkları hemen bitişikteki ulusları tanımamakta ve bazen 'bilgi' olarak da stereotipler (yani ön yargılar) oluştururlar. Bu bilgisizlik belki de son yüzyıllarda farklı ulusal devletler kurma yolunda yürütülen kıyasıya savaşların bir sonucudur: düşman yada hasım olarak algılanan komşu uluslara bir yanda olumsuz özellikler yakıştırılmış, öte yanda da ilgi duyup haklarında bilgi edinmek gereksiz sayılmıştır.

Türkiye'de 'Yunan' hem bilinmemekte, hem de daha kötüsü bilindiği sanılmaktadır. Yunanistan konusunda uzman olarak bilinenlerin hemen hepsi Yunanca bile bilmemektedir. Yunanistan konusunda bilgileri Türkiye'den kaynaklanmakta, en azından Yunan kaynaklarından kaynaklanmamaktadır! Yani yetersiz bilgi (ve stereotipler) hep yeniden üretilmektedir. Bu tür bir 'bilgi' birikimi hem bütün taraflar için zararlıdır hem de bu insan onuruna yaraşan öğrenme ve bilme eylemini sakatlanmaktadır.

Her taraf - ve doğal olarak Türkler de - kendilerinin 'yurt

dışında' ne denli yanlış tanındıklarını bilir; bilmedikleri kendilerinin de 'yurt dışındakileri' ne denli isabetsiz tanımış olduklarıdır. Bu kitabın amacı bu sorunun biraz olsun hallidir. Komşunun adı konusunda bile kararsızız. Siz örneğin komşuya ne zaman 'Yunan', ne zaman 'Grek', 'Hellen' yada 'Rum' dersiniz? Bizanslılar sizce 'Romalı' mıydı, 'Rum' mu? (Yoksa Yunan mıydı?) Antik Yunanca ile Çağdaş Yunanca aynı dil mi, ayrı diller mi? Komşu ülkedeki Yunanlıların Antik Yunanlılarla yakınlıkları var mı? Varsa ne kadardır? Osmanlı 'Rum milleti' ne zaman ve nasıl 'Yunan ulusu' oluverdi? Eski Yunandan Çağdaş Yunana, Olimpos Tanrılarından Hristiyan Ortodoksluk'a nasıl gelindi? Yunan ulusçuluğu yalnız Megali İdea olarak mı var oldu? İstanbul Rumları 'Yunan' ile ilişkisi neydi? Bu kitap bu sorulara yanıt vermeye çalışmaktadır.

* * *

Bu kitaptaki ilk üç bölüm 1990-1996 yıllarında Ankara Üniversitesinin Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Çağdaş Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında verdiğim derslerin notları olarak hazırlandı. Dördüncü ve Beşinci Bölüm aynı yıllarda Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyasal Bilgiler Fakültesinde izlediğim doktora dersleri çerçevesinde hazırladığım ödevlerdir. Altıncı Bölüm'le Ek'teki yazı ise bir ansiklopedi ve bir dergi için yazılmış yazılardan oluşuyor.[1]

Metinler hem Yunanca'yı ve Yunanistan'ı derinlemesine incelemek isteyen kimseler için hem de ortalama okuyucu için hazırlanmıştır. Yunanca bilmeyenler ve ayrıntılarla ilgi-

1 Bkz: a) 'Rumlar' maddesi, İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 6, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994; b) 'Yunanca'nın Türkçe Harflerle Yazılışı', *Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 12-1994. 'Ulusçuluk ve Yunanistan Örneği' adlı çalışma da (4. bölüm) *Yeni Marksizm ve Gelecek* dergisinde yayınlandı (1994, sayı 2).

lenmeyenler dip notları okumayabilir. Ek bilgi isteyenler kaynakçaya başvurabilir. Süre olarak Antik Yunandan bugüne hemen hemen bütün insanlık tarihini kapsayan, yöre olarak Ortadoğu'nun ve Balkanların tüm tarihini içeren bu tür bir çalışmanın etraflı bir kaynakçasını sunmak olanaksızdır. Kaynakça, metin içinde sözü edilen çok az sayıda metni içermektedir. Bu çalışma temelde Yunanca metinlerine dayandırılmıştır.[2]

Kitabın ekinde (Ek 1) Yunanca'nın Türkçe harflerle nasıl yazılabileceğini gösteren bir çalışma bulunmaktadır. Metin içinde Yunanca özel isimler gerekli görüldüğünde, ve özellikle ilk kez anıldıklarında 'yazıldığı gibi' kaleme alınmış, ama genellikle 'okundukları gibi' olarak yazılmışlardır. 'Yada' bir kelime sayılıp birleşik yazılmıştır.

* * *

Bu kitap Yunanlıların 'bir tarihi' değildir. Böyle bir tarihin yazılabileceğine de kesinlikle inanmıyorum, çünkü 'bir' Yunan ulusundan söz etmek olanaksızdır. Bu bütün uluslar için geçerlidir. Uluslar çağdaş bir oluşumdur (bkz. Dördüncü Bölüm). Ulusların tarihi diye çağımızda gördüğümüz yaygın yazım türü ulusçu paradigmanın (ulusçu ideolojinin) ürünüdür. Çağdaş Yunanlılarların Antik Yunanlılarla, Bizanslılarla vb. gibi eski halklarla ilişkileri - A. Benedict'in de diyeceği gibi - 'hayalidir'. Ama bu 'ilişki yoktur' anlamında değildir; çünkü bu tür bir ilişkinin varlığına inanan halkların davranışları da artık bu algılamaya göre biçimlen-

---

2 Bunların en önemlileri a) *Historia tou Hellênikou Ethnous (Yunan Ulusunun Tarihi)*, cilt 1-15, Ekdotikê, Atina, 1975; ve b) M. Triantafillidês'in, *Neoellênikê Grammatikê (Yunanca Grameri)*, Selanik, 1938dir. Ayrıca şu Türkçe yapıtlarda da ek bilgi bulunabilir: P. Brown, *Roma ve Bizans Dünyası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Istanbul, 2000; M.A. Gökaçtı, *Geographika*, İletişim, Istanbul, 2001; R. Clogg, *Yunanistan'ın Kısa Tarihi*, İletişim, Istanbul, 1998. H. Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İletişim, Istanbul, 1994.

mekte, yönlenmekte ve bir anlam edinmektedir. Çağdaş Yunanlıları anlamak için kendilerinin ne inandığını da göz önüne almak gerekmektedir.

Antik dönemde, dünyada genellikle 'Greeks' olarak bilinen halklar kendilerine ya kentlerinin adıyla yada genel olarak 'Hellen' derlerdi. Bu Hellenler özellikle lehçe farklarına da dayanan büyük kavimlere ayrılırdı (bkz. Birinci Bölüm). Bunlardan İyonlar doğuda da (Batı Anadolu'da da) yaşardı. Doğudaki Persler ve Araplar gibi başka kavimler, ilk bu İyonlarla temasa geldiklerinden bütün Hellenler için 'İyon' kelimesinden üretilen 'Yunan' adını kullanmışlardır. Romalılar gibi batıda bulunan başka kavimler Hellenlerle ilk temaslarında Batı Yunanistan'da yerleşmiş olan Grekos/Grekoi denen Hellen kavimlerle karşılaştıklarından bütün Antik Hellenler için 'Grek' kelimesini kullandılar. Hristiyanlık'ı seçen Yunanca konuşan halklar ise daha sonraları Roma Devleti yurttaşları oldukları için kendilerine 'Roma' kelimesinden üretilen 'Romios/Rum' dediler. Anadolu, Türk kavimlerce 'Diyarı Rum' diye anıldı, Mevlana 'Rumi' olarak bildi kendini.

Yunan ulusal kimliği oluşunca yeni ulusun adı tartışmalara neden oldu. Sonunda Grekos ve Romios sözcükleri ret edildi, Antik Yunan'ın şanını içeren Hellen adı Çağdaş Yunanistan'ın ve halkının ulusal adı olarak tercih edildi. Bu kitapta 'Yunan' kelimesi 'Hellen'in karşıtı olarak kullanıldı. Zaten adların ve sözcüklerin kendileri önemli değildir; onlara verdiğimiz anlamlar çok daha önemlidir. Belki bunun için kitabın başlığının daha doğru yazılışı da şöyle olmalıdır: *Geçmişten Bugüne 'Yunanlılar'*, yani bütün ulus adlarında gerektiği gibi, tırnak kullanılmalıdır.

* * *

Nihayet bana cömertçe olanaklarını sunan İletişim Yayınevine teşekkür etme gereğini duyduğumu da ekleyeyim. Bu

kitabın doğmasına dolaylı da olsa katkısı olan iki 'gruba' da teşekkür borçluyum. Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesinde doktoramı yapmamı sağlayan dostlarım/hocalarıma; ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesindeki hiç unutmadığım öğrencilerim/dostlarıma.

Herkül Millas, 2003

BİRİNCİ BÖLÜM

YUNANCA'NIN TARİHİ

1. Antik ve Çağdaş Yunanca

Çağdaş Yunan halkı Antik Yunanca'yı konuşamamaktadır. Harfleri seçebildiğinden eski metinleri okuyabilmekte ama okuduğunu anlayamamaktadır. Çağdaş Yunanlı'nın Antik Yunanca'yı anlayabilmesi için özel eğitim görmesi gerekmektedir. Bundan dolayı kimilerine göre antik ve çağdaş Yunanca iki ayrı dildir; bu iki dil hem sentaks (söz dizimi) açısından hem de kullanılan sözcükler açısından farklıdır.

Kimilerine göre ise antik ve yeni Yunanca tek bir dilin iki ayrı görünümüdür. Onlarca, tek bir dil olan Yunanca'da görülen bu farklar her dilde görülebilen gelişmenin kaçınılmaz sonucudur; yüzlerce yıl içinde Yunanca gelişmiş ve farklı diyalektler (lehçeler) oluşmuştur. Bu anlayışı savunanlar eski ve yeni dilin ortak yanlarını vurgularlar: Harfler aynı olup okunması kolaydır, bugünkü dilde eski dilden günümüze varmış bir kelimeler hazinesi vardır, kimi terimler eski Yunan'dan bugüne değişmeden dilin içinde aynen

kalmışlardır. Bu yüzden de antik Yunanca metinler kimi zaman az bucuk anlaşılır da olmaktadır.

Antik ve çağdaş Yunanca'nın 'tek bir dil' yada iki ayrı (yada tarih içinde görülen ikiden de çok, birkaç) 'farklı diller' olması ve bu biçimde algılanması, dikkat edildiğinde, 'dil' sözcüğüne verilecek anlama bağlıdır. Eğer dilin tanımını verirken gelişmeyi ve yakın yada uzak akrabalığı temel sayarsak o zaman eski ve çağdaş Yunanca'yı kaçınılmaz olarak 'tek bir dil' saymak gerekecektir. Eğer başka bir tanım seçilir ve 'tek dil' için 'konuşulanları anlama' yada sentaks birliği şart koşulursa bu kez de eski ve yeni Yunanca'yı farklı diller olarak ele almak gerekecektir.

Farklı bu iki görüş ve böyle bir tartışma bir dil tanımından kaynaklanmakla birlikte başka temel bir nedenden de beslenmektedir. Çağdaş Yunan devletinin temel ideolojisi, ulusun ve ulusal öğelerin binlerce yıllık bir geçmişten kaynaklandığı görüşüne dayanmaktadır. Bu anlayışa göre bugünkü Yunanlılar -ve dilleri- ünlü ve saygın Antik Yunan'ın bir devamını oluşturmaktadırlar. Bu anlayışta ulusal bir kıvanç sezmek zor değildir. Bu görüşü paylaşan Avrupalı tarihçiler ve politikacılar da olmuştur. Dilin 'birliğini' savunanlar, bu savı seçtiklerinde, ulusun binlerce yıllık tarihsel devamlılığını da desteklediklerine inanmaktadırlar.

Çağdaş Yunanlıları Antik Yunan'la ilişkili görmeyen kimseler de olmuştur. Bunların bir bölümü ideolojik ve özgün bir tarih anlayışından ve yorumundan hareketle Yunan ulusu gerçeğini eskilere bağlı bir devamlılıktan çok, çağdaş toplumsal bir olgu olarak görmektedirler. Böyle bir yaklaşımın sonucunda antik ve çağdaş olarak iki ayrı dil savunmaları onlarca daha tutarlı bir yoldur. Bu kimseler (aralarında çağdaş Yunanlılar da az değildir) yalnız Yunanlıları değil, genellikle bütün çağdaş ulusları binlerce yıllık bir geçmişle doğrudan ilişkili görmemektedirler.

Çağdaş Yunanlıların antik dönemle ilişkisini yadsıyan ve bu yadsımanın da doğal yada anlaşılır bir sonucu olarak Yunanca'nın birliğini kabul etmeyen başka bir grup yalnız politik nedenlerle hareket etmektedir: Onlarca ünlü ve saygın bir geçmişi olan Antik Yunan'la 'akrabalık' çağdaş Yunanlılara hak etmedikleri bir paye sağlamaktadır. Akrabalık tezini bu nedenden yadsıyan bu kimseler genellikle Yunanlı değildir. Bilimsel bir kaygı ve bir ilke sonucunda eski Yunanla çağdaş Yunan'ı ilişkili görmeyen anlayışla, politik bir dürtü ile akrabalığı yadsıyanları ayırt etmek zor değildir: İkinciler analizlerinde çifte standart kullanarak kendi ulusları için aynı kıstasları kullanmamaktadırlar; kendi ulusları için binlerce yıla dayanan süreklilikten söz ederler.

Anlaşılacağı gibi Antik Yunanca ile Çağdaş Yunanca'nın 'birliğinin' yada 'ayrılığının' tartışılması pek kolay değildir. Konu, ulusun ve ulusal kimliğin kavramı, tanımı ve tarihsel doğuşuyla doğrudan ilişkilidir. Dilbilimsel bir tartışma hemen toplumbilimsel, tarihsel ve ideolojik bir alana kayabilmektedir. Bu konu açıldığında genellikle politik dürtüler, duygular, ulusal böbürlenmeler yada ön yargılar, hınçlar, karşı saldırılar seferber edilmektedir.

Politik nedenlerden doğan ve yorumlarla, genel değerlendirmeler ve nitelemelerle ilgili olan bu dil anlaşmazlığının bir ek nedeni ise zamanımızda çözümsüz olan ve sorunlar doğuran dilbilimsel bir mirastan kaynaklanıyor olabilir. Dilimiz -yani genelde insanın geliştirdiği diller- sentaks ve sözcük yetersizliği ve yeteneksizliği dolayısıyla çok yönlü toplumsal gelişmeleri açıklayacak ve dile getirecek zenginliği hâlâ edinmemiş olabilir. Genellikle dinsel değerler sisteminde de görülen düalizmde olduğu gibi (örneğin iyi/kötü ikiliğinde olduğu gibi) bu yetersizlik dilimizi ve dolayısıyla düşünce eğilimimizi de, dil konusunda, birlik/ayrılık gibi katı bir ikileme indirgemiş olabilir; 'evet' ve 'hayır'ın

ötesinde üçüncü bir değerlendirme, başka bir sınıflama, bir farklı yorum yada anlayış (ve bir sözcük) olanağından yoksun gibiyiz.

Ama böyle bir tartışma -yani antik/çağdaş dil birliğinin yada ayrılığının tartışılması- belki de bütünüyle gereksizdir; konu, ufacık bir fidan koca bir ağaca dönüştüğünde 'aynı' ağaç mıdır, sorusu gibi anlamsız bir problem gibidir. Önemli olan olaylar ve verilerdir. Tanımlar ve ideolojik yorumlar -yakıştırmalar da denebilir- şimdilik kişilerin beğenilerine bırakılabilir. Olaylar ve veriler üzerinde ise anlaşmak daha kolaydır; bu yolda uyum sağlanabilir.

Antik Yunanca ile Çağdaş Yunanca'nın birliği yada ayrılığı sorunu, son analizde bir 'faux problem' görünümü taşır. Tartışılması şart olmayan ve yalnız kimilerin kafasında doğmuş olan -tanımla yada politik amaçla ilgili- kişisel bir rahatsızlığa benzemektedir. Burada Antik Yunan'dan bugüne dilin nasıl geliştiği kısaca gösterilecektir. Bu gelişmenin sonunda ve bir tarihsel süreç içinde kaç tane 'farklı' dilin doğduğuna okuyucu karar verebilir. Olaylara ve verilere yakışık görülen isim ve etiket takılabilir; nasıl olsa olaylar ve veriler bundan etkilenip değişmeyecektir.

2.1. Antik Yunanca

'Antik Yunanca' farklı anlamlar taşıyabilir: a) Bugünkü Yunanistan toprakları üzerinde eskiden (örneğin MÖ.) konuşulmuş diller, b) Bugünkü Yunanistan toprakları üzerinde eskiden konuşulmuş olan ama yalnız Yunanca dil ailesiyle bağlantılı görülen diller ve c) Antik dünyanın herhangi bir yöresinde konuşulmuş ve Yunanca dil ailesinden sayılan diller. Burada Antik Yunanca derken üçüncü tanım kullanılacaktır; yani Yunanca'yı belirleyen coğrafya etkeni değil, dilbilim olacaktır. Yunanistan toprakları üzerinde konuşul-

muş ama 'Yunanca' sayılmayan diller ise Antik Yunanca değil -genellikle uzmanların yaptığı gibi- 'Yunan öncesi' diller olarak ele alınacaktır.

Yunanca bir Hint-Avrupa dilidir. Bu çok geniş dil ailesinin içinde Yunanca ile uzaktan yada göreceli olarak daha yakından akraba sayılan şu dillerden söz edilebilir: Hintçe, Farsça, Eski Frig dili, Ermenice, Slav dilleri (Rusça, Bulgarca, Sırpça, Polonya, Litvanya dilleri gibi), Latin dilleri (Fransızca, İspanyolca, İtalyanca, Rumence, Katalan vb.), Kelt dilleri (İrlandaca, Bretonca gibi), Germen dilleri (İsveç, Danimarka, Norveç dilleri) ve Almanca, İngilizce gibi).[1]

Hint-Avrupa dillerinin (Yunanca, Hintçe, Latince, Almanca, İngilizce, Rusça gibi) ve ilişkilerinin örneği olarak şu sözcükler gösterilebilir:

Yun: αγρός, Hint: ajras; Latin: ager; Alman: Acker.

Yun: πάτερ; Hint: pita; Latin: pater; Alman: Vater, İng: father; Farsça: peder.

Yun: θυγατήρ; Hint: duhita; Alman: Tocher; İngiliz: daughter.

Yun: νέος; Hint: navas; Latin: novus; Alman: neu.

Yun: ἑξ; Hint: sash, sapta; Latin: sex, septem; Alman: sechs, sieben.

Yun: ἐστι; Hint: asti; Latin: est; Alman: ist; Rusça: yest.

Dillerin akraba yada aynı aileden olmaları, bu dilleri konuşanların aralarında anlaşabilecekleri anlamına gelmez. 'Yakınlık' genellikle dilin sentaksıyla ve aynı kökeni paylaşan sözcüklerle saptanmakta, ama karşılıklı anlaşabilmek bu yakınlığın önemli bir etkeni sayılmamaktadır. Ayrıca dil

---

1 Başka dil aileleri örnekleri olarak şunlar anımsatılabilir: Afrika dilleri (Bantu, Sudan, Berberi gibi), Semitik diller (Yahudice, Arapça, Etiyopya dili vb.), Hint-Çin dilleri (Çince, Burma, Siyam dili vb.), Japonca, Ural-Altay dilleri (Türkçe, Fince, Macarca, Moğolca vb.), Avustralya dilleri (Endonezya, Polinezya, Mali dilleri) ve Kuzey ve Güney Amerika Kızılderili dilleri.

dendiğinde genelde 'konuşulan dilin' söz konusu olduğu unutulmamalıdır. Yazı dili konuşmadan çok sonra ortaya çıkmıştır ve yazının kullanılmadığı yüzyıllarda da doğal olarak (konuşulan) dil vardı (Türkçe de tarih içinde Orhun, Uygur, Arap, Yunan, Latin, vb. alfabeleriyle yazılmıştır ama bu farklı alfabeler hep 'aynı' dili yazıya geçirmeye amaçlamışlardı). Ancak antik diller incelendiğinde kaçınılmaz olarak yazılı belgeler ve yazılı dil incelenmektedir.

2.2. Yunanca Öncesi Diller

Çeşitli Yunanca diyalektleri konuşan topluluklar bugünkü Yunanistan topraklarına ve genelde Ege havzasına ilk kez MÖ. 20. yüzyılda gelmeye başlamışlardı. Bu halk toplulukları İyonlar, Eolya-Akhalar ve Dorlar olarak bilinirler. Bu yörelerde bu göçlerden daha önce yaşayan topluluklara ise Egeliler yada Yunanöncesi topluluklar denmektedir.

Yunanöncesi halklar için çok az şey bilinmektedir. Dilleri Hint-Avrupa dili değildi. Uygarlıklarının merkezi Girit'ti. Bu halkla karşılaşan ve Yunanca konuşan yeni gelenler yerlilerin dillerinden belli sayıda sözcükleri benimseyip kullandılar. Yunanca'ya geçmiş olan bu sözcükler genellikle yöre isimleri ve cins isimlerdir. Kimi Hint-Avrupa kökenli sözcükler de bu yeni ülkede yeni bir anlam edinecektir.[2]

---

2 Bkz. Μανόλης Α. Τριανταφυλλίδης, *Νεοελληνική Γραμματική*, Atina, 1938, s.5 ve 535-537. Yunanca'nın en saygın dilbilimcilerinden olan M. Triantaphyllidès'e göre Yunanca'ya geçmiş Yunanöncesi sözcüklerin birkaçı şunlardır: (Κόρινθος [Korent], Παρνασσός, Υμηττός, Θάσος, Όλυμπος gibi yöre isimleri ve λαβύρινθος [labirent], θάλασσα, νήσος, ξέφυρος [safir], σήσαμον [susam], ρόδον, τύραννος [tiran], σαργός, σπάρος [sparos] vb. Yöre isimlerinde 'νθ', 'σσ', 'ττ' harfleri sık görülmektedir. Bu aynı harflerin ve kimi zaman aynı yöre isimlerinin Anadolu'da görüldüğünü gene Triantaphylidès söylemektedir. Hint-Avrupa kökenli olmayan ama Yunanöncesi de olduğu kesin olmayan başka sözcükler örneği olarak şunlar gösterilebilir: νάρκισσος, κέρασος [kiraz], δάφνη [defne], πύργος, αρβύλη, κιθάρα [gitar], Αθήνα, Άρτεμης, Ηρακλής

2.3. En Eski Yunanca

Antik Yunanca'nın bilinen en eski yazılı metni son yıllara kadar MÖ. 6. yada 8. yüzyılda yazıldıkları inanılan Homeros'un destanlarıydı. Ancak 1952 yılında bir mimar olan Michael Ventris çok daha eski bir yazıyı okuyabilmiştir. Çizgisel B diye bilinen bu yazı kilden levhalar üzerine sivri bir cisimle kazılmış bir yazıdır. Bu yazı Girit'in Knosos Sarayı'nda bir yangın sonucunda pişen levhalarda korunmuş ve günümüze varmıştır. Bu yazı ayrıca Pilos'ta (MÖ. 1200 yılı) ve Mora'nın Mikines'inde (MÖ. 1400 yılı) de bulunmuştur.

Henüz okunamamış olan ve daha eski olan Çizgisel A yazısından ayırmak için Çizgisel B (Linear B) diye anılan bu yazı, harflere değil hecelere dayanır. 88 işaret ve 160 kadar simge içeren bu Mikines yazısı Yunan dilini oldukça yetersiz bir biçimde kayda geçirmiştir.[3] Bu yazı edebiyat açısından pek değerli sayılmaz; ele geçirilmiş olan örnekler genelde o zamanlarda tutulmuş olan hesaplar ve kayıtlardır. Ancak dilbilim ve tarihsel açıdan bu levhaların değeri çok büyüktür.

Çizgisel B ile bir sonraki en eski Yunan yazılı metin arasında beş yada altı yüzyıllık bir süre vardır. Bundan dolayı

[Herakles] vb. Yunanlılar daha önceleri Yunanistan yöresine yerleşmiş olan İliryalılar'dan da sözcükler almışlardır: Κάρυστος, Βέρροια, Βύζας [Bizans'a adını veren Bizas], Κέρκυρα, Κάρπαθος, Ιθάκη; Trakya dilinden Σεμέλη, Στρυμών; Likya dilinden Λυτώ gibi sözcükler Yunanca'ya geçmiştir. Triantaphyllidès bu konuyla ilgili şu çalışmaları anmaktadır: Glotz G. *La civilisation Egeenne*, 1923, s.439; Kretschmer P., *Griechische sprache, Gerche-Norden, Einleitung in die Altertumwiissenschaft*, 1923, s.525; Yunanca'ya geçmiş olan Hititçe için: Grimme, *Hethitisches in griechischen Wortschatze*, Glotta 1935, s.13a.

3 Örnek olarak hecelerin şu biçimde oluştukları belirtilebilir: ti-ri-po = τρίπος, ku-ru-so = χρυσός, a-ko-ro = αγρός, a-ko-so-ne = άξονες. 'Şu kadar kılıç' anlamına gelen bir cümlede görülen τόσα (şu kadar) sözcüğü hem Mikines metinlerinde ama Çağdaş Yunanca'da da aynı anlamı sürdürerek vardır. 'Pa-ka-na' sözcüğü ise φάσγανον'un çoğulu olup Homeros'ta bulunan ve 'kılıç' anlamına gelen sözcüktür. Levhada sayılar yatay çizgilerle (her çizgi '10' sayısının karşılığıdır) gösterilmiştir. Yani levha 'kılıçların sayısı elli tanedir' anlamında bir yazıyı göstermektedir. 'Çizgisel B' çizelgesi ve söz konusu levha için bkz. Ek A ve Ek B.

bu yazı Antik Yunanca'nın (örneğin Homeros destanlarının) hemen bir önceki aşaması olarak görülemez. Ama gene de Çizgisel B'de görülen kimi dilbilgisel eğilimler çok sonraki Antik Yunan edebiyatında da görülecektir.[4]

2.4. Antik Diyalektler

Bir dilin diyalektlere ayrılmasının çeşitli nedenleri olabilir. Bir zamanlar aynı dili konuşmuş olan toplulukların tarihsel (göç, dominyon kurma, işgaller, başka dillerle temas gibi) yada coğrafya nedenleri yüzünden (sıradağları yada deniz yüzünden ilişkilerin kopması gibi) ayrılmaları bu diyalektleri doğurabilir.

Antik Yunanca diyalektleri en basit bir biçimde ele alındıklarında akla İyonların, Arkadyalıların, Eolyalıların ve Dorların konuştuğu diyalektler gelir. Arkadyalıların diline Mora'nın orta yerinde ve Kıbrıs'ta rastlanmıştır. İyonlar Doğu Yunanistan'da (Atik Yarımadası, Ağrıboz Adası), Ege'nin adalarında (Kiklatlar, Sakız, Samos) ve Batı Anadolu kıyılarının orta bölümlerinde yerleşmişlerdi (Milet, Foça, İzmir gibi). Eolyalılar Kuzeydoğu Tesalya'da ve Batı Anadolu kıyılarının Kuzey bölümlerinde bulunmuşlardır (Midilli-Lesvos ve Bergama yöreleri). Dorlar ise genelde Kuzeybatı Yunanistan'da, Mora'da, Batı Anadolu kıyılarının Güney bölümlerinde ve Girit'te, Onikiada'da ve sömürgeleri olan Korfu'da yerleşmişlerdi (Bak ek C).

Bu diyalektler arasında sentaks (sözdizimi) farkları pek

---

4 Antik dillerin tarihi, karşılıklı etkileri ve kökenleri üzerinde son söz herhalde henüz söylenmemiştir. Su yüzüne çıkan yeni araştırmalar ilginç tezler oluşturmakta ve yeni açıklamalar ve modeller sunulmaktadır. Örneğin M. Bernal (Bernal, Martin; *Black Athena, Volume I*, Free Association Books, London, 1987, sahife 36) Çizgisel B'nin (hatta Çizgisel A'nın da) Semitik dillerle ilişkili olabileceklerini savunmuştur. Bu yazar Yunanca'nın ve Yunan uygarlığının Mısır, Semitik bir Kartaca'nın ve Anadolu'nun etkisi altında geliştiğini savunmaktadır.

önemli değildi. Temel farklar fonetikti. Bir diyalekti konuşan öteki diyalektleri belli bir zorlukla anlayabilirdi. Örneğin 'ή ταν ή επί τας' diyen Ispartalı'ya karşın Atinalı 'ή την ή επί της' diyecekti.[5] 'Dört' sayısına İyonyalılar (Homeros) 'τέσσαρες', Atinalılar 'τέτταρες', İyonyalılar sonraları (Herodot) 'τέσσερες', Lesvoslular 'πέσσυρες', Batı Yunanistan'daki Dorlar ise 'τέτορες' derlerdi.

Kullandıkları alfabe henüz 24 harfe varmamıştı; yalnız büyük harfler kullanılıyordu ve noktalama işaretleri kullanmadan bütün sözcükler bitişik yazılırdı.

2.5. Homeros'un Dili

Söz araştırmalar Homeros destanlarının Homeros tarafından MÖ. 8. yüzyılın ikinci yarısında yazıldığı yolundadır. Bu destanlar Pisistratos zamanında (MÖ. 6. yüzyılda) yeniden düzenlendi. Bu ikinci yazılış sırasında kimi Atik diyalektiğine özgü söyleyişler de destanlara girmiş olmalı.

Ama Homeros'un dili hiçbir Antik Yunan diyalektiyle özdeş değildir. Homeros destanlarında temelde İyonya ve Eolya diyalektleri egemendir. Dorların yıkmış olduğu bir uy-

---

5 Arkadyalıların dilinde kimi isimlerde çoğullar 'βασιλῆες' (βασιλείς yerine) olur. Öntakı 'εν', 'ιν' olur (ιν τα μάχα - εν τη μάχη yerine). Eolyalıların diyalektinde kimi 'α'lar 'ο'ya dönüşür: στρατός (στρατός yerine), ἕνατος (ἔνατος yerine). Kimi 'ο'lar 'υ' olur. Bu diyalekte 'μι' olarak biten fiiller (καλάμι-καλώ; φίλιμι - φιλώ) daha çoktur. Lesvos Adası'nda (Midilli) MÖ. önemli bir edebiyat geliştirmiş olan bu diyalekte kimi sözcüklerde vurgu bir hece yukarı çıkmaktadır: βώμος-βωμός, ποτάμος-ποταμός gibi. Tesalya'da Eolya diyalekti 'ω', 'ου' olmakta; τουν άλλουν Ελλάνουν (των άλλων Ελλήνων yerine). Dor diyalektiğinde Hint-Avrupa dilinden gelen 'α' İyonya-Atika diyalektiğinde olduğu gibi 'η' olmaz: παγά-πηγή, μάτηρ-μήτηρ. 'Τ', 'ι'nin önünde 'σ' olmuyor: πέρυτι-πέρυσι örneği gibi. İyonya diyalektiğinde 'α'lar 'η' olarak, φημη, πηγή, μήτηρ, ιστορίη (kimi zaman ιστορία) belirir. Fiillerde Dorların 'τίθεμεν' dediklerinde 'τίθιμι' derler. Atik diyalekti de klasik İyonya diyalektiğinden farklılıklar gösterir: 'σσ' yerine 'ττ': θάλαττα-θάλασσα, μέλιττα-μέλισσα; 'ρσ' yerine 'ρρ': χερρόνησος-χερσόνησος, θάρρος-θάρσος, ἄρρεν-ἄρσεν gibi.

garlığı öven bu destanlarda Dor diyalektiğinin görülmemesi bir yerde anlaşılır bir şeydir. Homeros dilinin temelde hiçbir yerde konuşulmamış olan, ortak bir dili amaçlayan bir edebiyat dili olduğu söylenebilir.

2.6. Antik Edebiyatçıların Dili

Antik edebiyatçılardan Pindaros (MÖ. 522-448), Viotia'dan olup ana dili Eolya diyalekti olmasına karşın Dor diyalektiğini kullanmıştır. Bu tipik bir yaklaşımdı. Edebiyatçılar yazdıkları edebiyat türüne göre diyalekt de kullanırlardı. Dorların geliştirdikleri toplu söyleyiş, koro biçiminde söylenen lirik şiirler için daha uygun sayılmıştır. Ancak Lesvos Adalı Sapfo ve Alkeos (MÖ. 7. yüzyıl sonu) lirik şiirlerini Eolya diyalektiğinde yazmışlardır.

MÖ. 6. yüzyılda Batı Anadolu'daki İyonyalılarca edebiyatın bir kolu sayılabilecek tarihsel, felsefi, retorik düz yazı türü geliştirildi. Miletus'lu Ekateus'un *Genealogial* adlı yapıtı edebiyat değeri de yaşayan ilk tarih metni sayılmaktadır. Ama başka bir İyonyalı, Halikarnaslı Herodotos, tarihini Dor diyalektiğinde yazmıştır; Dor lehçesinin konuşulduğu Kos Adası'ndan olan Hippokrates de kendi diyalektiğinde yazmıştır. Atina'lı Thoukydides ise Atik diyalektiğinde yazmıştır.

Atina'da gelişmiş olan felsefenin (Platon, Aristoteles) ve retoriğin (Demosthenes) dili de İyonya-Atik diyalektiğinin Atik koluydu. Trajedi yazarları da Atik ve İyonya lehçesini kullanmışlar ama korolarda Dor diyalektiğini kullanmaktan da kaçınmamışlardı.

2.7. Ortak Atik Dili

MÖ. 5. yüzyılda, özellikle savaş alanında Perslere karşı kazanılan başarılardan sonra Atina kentinin politik üstünlüğü

kesindi. Bu yüzyılda Atina, felsefe, edebiyat ve bilim alanında geliştirdiği kültürel etkinlikle de Yunan kentleri arasında saygın bir yeri vardı. Atina'nın kullandığı Atik diyalekti de önem kazanmaya, daha yaygın olmaya başlamıştı.

En başta Atina'nın müttefikleri politik nedenlerle Atik lehçesini kullanmaya başlamışlardı. Makedonya'nın sarayında da artık Atik diyalektiği yaygın olacaktı. Zamanla Yunanca konuşmak -'ελληνίζειν', 'ελληνίζουν'- Atik diyalektiğini konuşmak anlamına gelecektir; bu lehçe yaygın bir resmi dil kimliği edinecektir. Ancak edebiyat alanında, Thoukydides'in, tragedyacıların, Platon'un ve hatiplerin kullanmadığı kimi İyonya lehçesi kalıpları hâlâ kullanılmaya devam edecekti.

3.1. Helenistik Ortak Dil

Bu Ortak Atik dilinden sonra, birkaç yüzyıl gibi kısa bir zamanda Yunanca büyük değişikliklere uğramaya ve Çağdaş Yunanca'yı anımsatan bir görünüm edinmeye başlayacaktır. Özellikle Büyük İskender'in kurduğu geniş imparatorluğun merkezlerinde, İskenderiye'de (Aleksandriya), Antakya'da (Antiohya) ve Bergama'da, 'Helenistik Ortak Dil' (Hellênistikê Koinê) yada 'Aleksandriya Dili' (aleksandrinê) denen dil gelişti (ayrıca bkz. Üçüncü Bölüm).

Bu dil ana dilleri Yunanca olmayan kimseler tarafından da kullanılmaya başlandı. Zamanla zamanın 'lingua franca'sına, yani çeşitli halkların ortak kullanabilecekleri ve anlaşabilecekleri bir diline dönüştü. Atik dilini temel almış olan bu lehçeye o zamanlar 'koinê dialektos', yani 'ortak diyalekt' dendi. Helenistik Ortak Dil yavaş yavaş bütün öteki Yunanca lehçelerin yerine geçti.[6]

---

6 Ama gene de antik diyalektlerden arta kalmış kimi söyleyişler Yunanca'da hâlâ görülmektedir. Örneğin Pontusluların lehçesinde İyonyalıların söyleyişini görüyoruz: 'η', 'ε' gibi, 'χι' yerine 'κι' (ουχί yerine ουκί); Mani (Güney Mora) leh-

Kent devletlerinden imparatorluklara geçiş, bu ortak dilin kökleşmesini de kolaylaştırmış ve böyle bir gelişmeyi hızlandırmıştır. Büyük İskender'in geniş imparatorluğu, sonra Roma ve nihayet Bizans İmparatorluğu, Ortak Dili gerekli ve tarihsel açıdan da anlaşılır kılmıştır. Bu dilin oluşmasında iki temel süreç görülebilir: MÖ. 323-31 ve MÖ. 31-MS. 395 yılları. İlk dönem İskenderiye Dili dönemi, ikinci dönem ise Roma (ve Bizans) dönemidir. Doğal olarak, bu tarihler sembolik bir anlam taşır; dilin gelişmesi ağır ağır olmuş, hiçbir zaman kesin ve ani sıçramalar yaşamamıştır.

Helenistik Ortak Dil'in özellikleri ve Atik lehçesinden farkları şunlardı:

- Fonetik alanda: Antik Yunanca'nın en belirgin özelliği olan uzun ve kısa sesliler, MÖ. 3. yüzyılda yok olmaya başlanmış, İskenderiye Dili dönemi sonlarında, Çağdaş Yunanca'nın uygulamasına varmıştır. Yani bütün sesliler kısa sesli olmuştur (örneğin, 'o' ile 'ω' farkı konuşmada yok olmuştur). Çift sesli okunan iki sesli harfler de (αι, ει, ου gibi) artık Çağdaş Yunanca'da olduğu gibi tek bir ses olarak 'e/, /i/, /u/ gibi okunmaya başlanmıştı. Atik dilinde /b/, /g/, /d/ olarak okunan 'β', 'γ', 'δ' aynı biçimde çağdaş seslerini edinmişlerdi.

- Sentaks ve yapısal alanda: Cümle bağlamları ve bağlamların anlamları değişmiştir ('και', 've' anlamından başka 'çünkü', 'için' gibi anlamlar edinmiştir).[7] Tekil ve çoğuldan başka, iki şey için kullanılan 'ikili zaman' yok olmuştur. Kimi 'irregular' sözcüklerle isim çekimleri değişmiş ve daha

---

çesinde lyonyalılarca 'η'ye dönüştürülmüş olan Dorların 'α'sını görüyoruz. Güneydoğu Mora'da ise Antik Lakonya diyalektiği Tsakonika (τσακώνικα) diye bilinen dilde hâlâ yaşamaktadır. Ayrıca bkz. M. Triantafyllidēs *Neoellēnikē Grammatikē* Atina, 1938, s.15.

7 Τί μοι παρέχεις και παρέχω σοι τίποτε (τι μου δίνεις για να σου δώσω κατι, και = γιά να). Ούτο ποίησον και συμφέρει (και=γιατί). Εάν τολμήσωσει και καταβώσει (και=να). Ο θεός εβοήθησε και ού γέγανε σφάλμα (και=ώστε).

'çağdaş' olmuşlardır. Fiillerde (orta-μέση zamanı kaybolmuş) yalnız aktif ve pasif zaman kalmıştır. İsim çekiminde ise değişiklikler olmuştur.[8]

- Sözcükler alanında: Yeni sözcükler üretilmektedir. Hristiyanlık'ın yayılması ile kimi eski sözcükler anlam değiştirmekte Eski Ahit (Tevrat) aracılığı ile Yahudi kökenli ve genelde dini ağırlıklı sözcükler 'çağdaş' Yunanca'ya geçmektedir. Roma yönetimi yüzünden Latin kökenli sözcükler de bu yeni dilde yerleşmeye başlayacaktır. Bu sözcüklerin çoğu askerlik, ticaret yada yönetimle ilgili olup genelde isim ve sıfattırlar; fiiller azdır. Kimi Mısır (ζύθος gibi), Suriye (αββάς) kökenli sözcüklerde bu ortak dile girmeye başlamıştı. Kimi Antik Yunanca sözcükler de kaybolmakta ve yerlerine yenileri belirmekte yada anlam değiştirmektedirler.[9]

Genel olarak eski dilin düzensiz (irregular) yapısı değişmiş ve dil daha büyük bir bütünlük edinmiştir. Bundan dolayı da Helenistik Ortak Dil daha kolay ve kullanışlı olmuştu. Bu yeni dil bugün Çağdaş Yunanca'yı konuşanlarca genel olarak anlaşılmaktadır. Kimi dilbilimcilere göre Çağdaş Yunanca'nın temeli bu Helenistik yada İskenderiye Ortak Dili'dir.

---

8 Yς, υός, 'χοίρος' - μυς, μυός 'ποντικός' - ύδωρ, ύδατος 'νεαρόν - νερό' olmuş, ο υγιής τον υγιή (υγιά yerine) - ο ταμίας του ταμία (του ταμίου yerine) olmuştur. Γράφομαι σε 'σου γράφω' - αποστέλω σε 'θα σου στείλω' olmuştur.

9 Yahudi kökenli sözcükler örneği olarak şunlar anımsatılabilir: αμην (amin), βάιον, μάννα, μεσσίας (mesih), σάββατον, σατανάς, σεραφείμ, χερουβείμ, Πάσχα (Paskalya), Ματθαίος, Ιωάννης, Μαγδαληνή. Antik Yunanca sözcükler olarak şunlar gösterilebilir: εκκλησία (kilise), λειτουργία, κυριακή, παρασκευή, επίσκοπος, άγγελος, διάβολος, έθνος, εθνικός, μαρτυρώ, μοναχός, ηγούμενος, Χριστός. Latin kökenli sözcükler örneği olarak şunlar vardır: δικτάτωρ (diktatör), δηνάριον (denarius), λεγεών (legio), τίτλος (titulus). Anlam değiştiren yada yeniden üretilen sözcükler örneği olarak şunları sayabiliriz: Kırmızıya boyamaya yarayan bir bitki olan 'κόκκος' sözcüğünden, kırmızı anlamına gelen 'ερυθρός' yerine 'κόκκινος'; χλωρός, λευκός, μέλας, θω, εσθιώ, yerine πράσινος, άσπρος, μαύρος, βρέχω, τρώγω; eski anlamları, 'evlilik dolayısıyla akrabalık, anı, öğretmek, kahvaltı, boğaz' olan 'κηδεία, μνημείον, παιδεύω, οψάριον, στόμαχος' sözcükleri, çağdaş Yunanca'daki anlamlarını (yani 'cenaze, abide, eziyet ettirme, balık, mide') almışlardır.

3.2. İskenderiye/Helenistik Dilin Metinleri

Doğal olarak bu dil zamanımıza ancak yazılı metinlerden varabilmektedir. Bu metinler şunlardır: a) O zamanda yazılmış olan tarihler (örneğin Polivios); b) İskenderiye'de MÖ. 3. yüzyılda Yunanca konuşmaya başlayan Yahudilerce Yunanca'ya çevrilen Eski Ahit (Tevrat); c) Zamanın konuşulan dilini en güzel bir biçimde yansıtan Yeni Ahit (İnciller vb.), d) Mısır'da bulunmuş olan ve sıradan kimselerin yazmış oldukları mektuplardan oluşan çok sayıda papirüsler (bkz. Ek D)

Yeni Ahit ve Yeni Ahit'in dili çok önemli ve özeldir. Helenistik/İskenderiye ortak dilinde yazılmış olan İnciller vb., yalnız zamanın konuşulan dilini yansıtmakla kalmamaktadır. Hristiyanlık'ın ve doğal olarak Yeni Ahit'in Ortadoğu'da yerleşmesiyle bu ortak dil de ayrı bir saygınlık kazanmış, bu dilin yaşamasını ve yaygınlaşmasını da sağlamıştır. Yeni Ahit'in Yunanca yazılmış olması Yunanca'nın yaygınlaşmasını ve yaşamını sürdürüp bugüne dek gelişmesini de kolaylaştırmıştır.

4. Yunan Alfabesi

Yazı, konuşulan dile kıyasla daha yavaş değişmektedir. Ama yazılan dil, değişikliklere uğrayan ve değişen konuşma diline de uymaya zorlanmakta ve eninde sonunda da uymaktadır. Yunanca bir yazı oluşmadan önce de böyle bir dilin konuşulduğunu varsaymamız doğaldır. Yunanca'nın yazıldığı harflere genel olarak, ilk iki harfin, A ile B'nin, ismi olan Alfa-Beta sözcüklerinden oluşan 'Alfabe' (Alphabēto) denir. Yunanca alfabenin tarihi Antik Yunan'a dayanır.

Genel kanıya göre ve yukarıda gördüğümüz gibi, ilk Yunanca yazı, harflere değil hecelere dayanan bir 'alfabe' ile yazılırdı (Çizgisel B). Bugünkü alfabe MÖ. 10. yüzyılda oluşmaya başlamış ve temel harfler (Herodotos'un dediği

gibi) Fenikelilerden alınmıştır. Yunanlılar genelde sessiz olan bu harflere (Fenikelilerin kullandıkları ama Yunanca'da gerekli olmayan sessiz harfleri seslilere dönüştürerek) sesliler de ekleyip bugünkü Yunan alfabesini oluşturmuşlardı. Böylece, kimilerine göre tarihte ilk kez, fonetik, yani her sesin ayrı bir simge ile belirtildiği bir yazı oluştu.

Antik Yunanlılar önceleri, Fenikeliler gibi sağdan sola doğru yazmışlardı. Sonra soldan sağa ve sağdan sola (yani S biçiminde) yazmışlar ve en sonunda bugünkü gibi soldan sağa yazmışlardır.

Romalılar antik Yunan harflerini ilk kez Yunanlıların kurmuş oldukları sömürgelerde görüp, bu harfleri oradaki görünümleriyle benimsediklerinden, kimi Latin harfleri (örneğin R, L gibi) farklılıklar gösterir. Yunan alfabesi ayrıca, Bizans yıllarında ve 9. yüzyıla varana dek Gotlara, Ermenilere, Slavlara vb. geçmiştir.[10]

Antik Yunanca'da küçük harfler yoktu; yazılar yalnız büyük harflerle yazılırdı. Bizans elyazmalarında ilk kez 9. yüzyılda küçük harfler de görülmeye başlanır.

Antik Yunanca yazıda vurgular da (örneğin · ` ~ ‘ ’gibi) yoktu. Antik Yunanlılar, 1528'de Erasmus'un da saptadığı gibi, şimdiki Yunanlılar gibi konuşmuyorlardı; daha 'müzikli' ve inişli çıkışlı bir tonda konuşurlardı. Bu farklı sesler ve tonlar çeşitli harflerle gösterilirdi. Helenistik Ortak Dil oluşurken bu farklı sesler yok olmaya ve farklı okunan kimi harfler de aynı biçimde okunmaya başlandı. Örneğin Çağdaş Yunanca'da, Helenistik yıllardan başlayarak, η, υ, ι, ει, οι, υι harflerinin hepsi /i/ diye okunur; ο ile ω, her ikisi de bugün /o/ okunur.

Helenistik devrin yazarları ve bilim adamları -ve özellikle Byzantios Aristofanes MÖ. 200 yıllarında- kaybolmaya yüz

10 Yunan alfabesi şu harflerden oluşur: α, β, γ, δ, ε, ζ, η, θ, ι, κ, λ, μ, ν, ξ, ο, π, ϱ, σ, τ, υ, φ, χ, ψ, ω.

tutan sesleri vurgulamak için bir sıra 'vurgular' yaratmışlardır. Temel amaç Yunanca'yı yeni öğrenmeye başlayan ve kaybolmaya yüz tutan sesleri ayıramayan Mısırlıların, Suriyelilerin, Perslerin, Yahudilerin, vb., doğru okumalarını sağlamaktı.[11] Zamanla Yunanca'nın yazını, aynı biçimde okunan farklı harfleriyle ve çeşitli vurgularıyla yeni bir görünüm edinmiştir. Yunanca artık tarihsel denebilecek bir yapı edinmiş, gerçek bir gereksinmeye cevap vermekten çok, bugün de, bu tarihi gelişmenin geleneğini sürdürmektedir.

Bu vurgular sistemi MS. 9. yüzyılda yaygın bir biçimde kullanılmaya başlandı. Sonunda, 1982 yılında, Yunanistan Devleti tek bir vurguyu kullanıp (΄), öteki vurguları kullanmama kararını aldı. Yunanca artık 'tek vurgulu' (monotoniko) olmuştur. Ama Yunanistan'da kimilerinin tutuculuk yüzünden yada -herhalde Antik Yunan'la değil, Helenistik yıllarla sınırlı kalan- bir özlemle hâlâ çok vurgulu sistemi kullanmakta olduklarını da görüyoruz.

5. Yunanca'da Çifte Dil

Helenistik Ortak Dil ile çeşitli diyalektlerin yok olmaya yüz tuttuklarını ve 'herkesin' konuştuğu ve anladığı bir dilin oluştuğunu görmüştük. Bu gelişmenin sonucunda Yeni Ahit, yani zamanın en güçlü felsefesi ve toplumsal inancı olan Hristiyanlık da ifade aracı olarak kendisi için bu 'ortak' dili seçmişti. Bu dil geniş halk kitlelerinin konuştuğu dildi; halk diliydi. Canlı, yaşayan ve dolayısıyla da devamlı bir değişme ve gelişme içinde olan bir dildi.

---

11 Okseia vurgusu (ά gibi) vurgusu, o hecenin Antik Yunanlılar tarafından daha yüksek bir tonda yani vurgulanarak okunduğunu belirtirdi (bugün de aynı işlevi görmektedir). Bareia (ά gibi) vurgusu yüksek tonun var olmadığını, eksikliğini belirtirdi. Perispômenê (῀) uzun hecelerde kullanılırdı: Sesin yükseldiğini ve sonra indiğini belirtirdi. Sözcük başındaki daseia (῾) hafif okunan bir 'h' sesinin varlığını, (᾽) ise bu sesin yokluğunu belirtirdi.

Ama bu dilin oluştuğu yüzyılda kimi aydınlar bu halk diline karşı çıktılar. Atik diyalektiğinin kullanışını savundular. Bu akıma 'Atikizm' (Attikismos) denmiştir. Atikizm'le, bugüne dek, yani yüzyıllar boyu sürecek olan Yunanca'mn 'krizi' başlamış oluyordu. Bir yanda canlı ve konuşulan halk dili, öte yanda aydınların yazdığı, günlük konuşmada hemen hemen hiç kullanmadıkları ama resmi nutuklarını okudukları resmi dil oluştu. Bu yapay Atik dili, gelişmeyen yani dilbilimsel temelleri ve dinamizmi donmuş bir dildi. Okumuşlar, kuşaklar boyu, eski, hatta ölü denebilecek bir dile özendiler.

Dildeki bu ikilik Yunanca'da bugün de görülmektedir. Batı Avrupa'da da canlı ulusal dillere karşı Latince'nin direnişini görmekteyiz. Ancak Latince, herhalde Antik Atik lehçesi kadar üstün edebiyat yaratamamış olduğundan ve -daha da önemlisi- Latince'ye karşı çıkan ve ulusçu bir ideolojiye inanan çevrelerin Balkanlar'da aynı güçte ortaya çıkmamış olduğundan, Atikizm'e kıyasla tarih sahnesinden daha erken çekilmiştir. Atikizm ise Bizans'ta resmi ve edebiyat dilini oluşturmuş, son yıllara kadar 'Kathareuousa' ismi altında - oldukça değişerek ve farklılıklar da sergileyerek yaşamını sürdürmüştür.

Çağdaş Yunanca, bundan dolayı iki ayrı kolda ele alınmalıdır: a) Canlı, konuşulan dil ve b) Resmi, yapay Atikizm dili. Burada önce Atikizm ele alınacak, sonra Çağdaş Yunanca'nın gerçek temsilcisi olan halk diline değinilecektir.

6.1. Atikizm-Kathareuousa

Çağdaş Yunan Edebiyatı dendiğinde genellikle halk dilinde yazılmış yada bu dilde söylenmiş metinler anlaşılır. L. Politês 'Çağdaş Yunan edebiyatının temeli Bizans halk dilidir' diye yazmıştır. K. Dêmaras ise 'unutulmasın ki' der, 'edebiyatımız sözlüdür, halk şiirlerinin içinden kendini dile getir-

miştir.'[12] Ancak Atikizm ve sonraları 'resmi' dil olarak kullanılmış olan Kathareuousa da Yunanca'nın bir parçasıdır. Ama 1976 yılında yasa ile halk dili resmi dil sayıldıktan sonra, Kathareuousa'nın zaten çok hafif yanan alevi artık sönmeye mahkûm gibidir.

6.2. Atikizm

MS. 1. yüzyıl sonlarında kimi yazar, aydın, hatip ve öğretmen konuşulan Helenistik Ortak Dil yerine Yunanistan'ın klasik döneminden Atika'da yaşamış olan ünlü yazarların dilini kullanmaya başlamışlardı. Atik diyalektinin üstünlüğüne ve konuşulan dilin cehalet sonucu olduğuna inananların başlattığı akım, devamlı olarak 'doğru' bir dilin ve 'doğru' bir söyleyişin savunuculuğunu yapmıştır. Onlarca doğrunun kıstası söyleyişin MÖ. 5.-4. yüzyıllardaki metinlere benzemesiydi.

Bu yazarlar 'yanlışları' göstermeye çalışmış olduklarından, metinlerinde o zamanın konuşulan diliyle ilgili çok değerli bilgiler bulmaktayız. Örneğin en ünlü Atikizm taraftarlarından Phrynihos (MS. 2. yy.), Yeni Ahit dilinin de yanlış olduğunu sonsuz örnekler vererek kanıtlamaya çalışmıştır. Kitabı Mukaddes'teki halk dili için 'tiksindirici, barbar, cahil' gibi sıfatlar kullanmıştır. Bu eleştirilerden dilin gelişimini öğrenebilmekteyiz.

6.3. Bizans'ta Atikizm

Atikizm, canlı bir organizma gibi gelişen canlı halk dilinin yaşamını pek etkileyememiştir. Bizans döneminde, Yunan-

12 Çağdaş Yunan Edebiyatı'nın en saygın tarihçilerinden olan K. Dêmaras ile N. Politês, Atik/Kathareuousa dilinde yazılmış edebiyatı ikincil sayıp 'edebiyat tarihleri'ne katmamışlardır. Bkz. Dêmaras, *Historia Tês Neollênikês Logotekhnias* (birinci baskı 1948) ve N. Politês, *Historia Tês Neoellênikês Logotekhnias*, (birinci baskı 1978).

ca'nın odağı olan Bizans İstanbul'unda bu yapay dil resmi devlet dili olunca, yazışmalar, tarih vb. hep bu dilde yazılmıştır. Bu dile, politik bir kararla yaşadığı için, 'Politik Ortak' dil de denmiştir.

Bizans'ta Atikizm'i izlemiş yazarlar olarak Prokopios, Theophilaktos Simokatês, Mihael Pselos ve Anna Komnênê anımsatılabilir. Ama ilginç olan, Kilise Kurumu'nun bu konuda izlemiş olduğu yoldur. Hristiyanlık, başlangıçta halk kitlelerine yönelik olduğundan konuşulan halk dilini kullanmıştı. Yeni Ahit'in dili de doğal olarak zamanın diliydi. Ama Hristiyanlık resmi din olup üst sınıflara ve daha okumuş olan zümrelere seslenmeye ve onlarla işbirliğine girişince Atikizm de Kilise'nin dili olmuştur. Ünlü 'Büyük Pederler', Vasilios, Khrisostomos ve Grigorios gibi, Antik bir dili kullanacaklardır. Bu dil kilisenin dili olarak Ortodoks dünya içinde yer edecektir.[13]

Bizans Atikizm'i temelde antik Atik diline yakın olmakla birlikte, Helenistik Ortak ve Yeni Ahit dilinin kimi özelliklerini de taşır. Genelde zaman içinde çok az değişmiştir. Yazı dili 11.-15. yüzyılda az buçuk değiştiğinde de, bu değişiklik daha da katı bir biçimde Atikizm'e, yani daha da eskilere kaymıştı. Sonuç olarak, Bizans tarihi süresinde Atik dilinde yazılmış önemli edebiyat yapıtları yaratılmamış olduğunu görüyoruz. Örneğin Bizans'ta bir Dante ortaya çık-

---

13 Atikizm'in Kilise dili olması başka bir açıdan da ilginçtir. Isa'nın dini doğuşunda putperest olan Antik Yunan'a ve felsefesine karşı çıkmıştır. Hristiyanlara göre 'Yunanlı' (Hellên), 'putperest' ile eşanlamlıdır; Hristiyanlık'ı savunmuş olanlar 'Yunanlılara' karşı yazmışlardı. Zaten bu yıllarda Yahudiler putperestlere 'Hellên' demişlerdir. Yunanistan'da yaşayanlara 'Yunan' değil 'Yunanistanlı' (Hellên değil Helladikoi) denirdi. Ama din resmileşince, önceleri karşı çıkılan Yunan öğretisine ve sanatına artık aynı kararlılıkla karşı çıkılmayacaktır. Eski kültürün gücünü kaybetmiş olması ve bir 'tehdit' oluşturmaması ve dolayısıyla yeni dinin güven duygusu içinde olması ve eski kültüre bağlı üst düzey aydınlarına yakın olma isteği ve eğilimi bu yaklaşımın nedenleri olarak düşünülebilir. Bu konuda ayrıca bkz: İkinci Bölüm..

mamıştır. Bunun bir nedeni halk dilinin kültürlü sınıflar tarafından pek kullanılmamış olması da olabilir. Ama Antik Yunanca'ya böylesine bağlanmış olan bu aydınlar, Batı'ya göçtüklerinde çeviri işlerinde çok başarılı olmuşlar, bu aydınlardaki geniş Antik Yunan kültürünü gören kimi Batılılar ise parmaklarını ısırmışlardı.

6.4. Kathareuousa

Kathareuousa (katharevusa okunur) 'yalın', 'temiz' anlamındadır; Yunanca'da 'temiz, arı dil' olarak anlaşılır. Kathareuousa ilk kez Osmanlılar döneminde görülür. Bizans'ın Atikizm'i ile konuşulan dil arasında bir 'uzlaşma' gibidir ve Yunanistan'da ilk kez 'Türk yönetimi' (tourkokratia) olarak bilinen sürede görülür. Sentaks açısından daha yenilikçi, ama sözcük açısından eskiye bağlıdır.

Kathareuousa belli bir çeşitlilik de göstermiştir. Kimi zaman eski dile daha fazla yaklaşmıştır; o zaman 'arkaik' (arkha.izousa) ismini alır. Kimi zaman konuşma diline daha fazla yaklaşır ve 'basitleştirilmiş' yada 'basit kathareuousa' (aplopoiêmenê yada aplê kathareuousa) ismini alır. Her iki durumda da bu dil yazı dili olarak kalmış, (resmi nutuklar konuşma sayılmazsa!), konuşulmamıştır.

Kathareuousa genelde Antik Yunanca'ya özenir. Eski unutulmuş sözcükler yeniden kullanılmış, eski sözdizimine göre yeni sözcükler üretilmiştir. Halkın her gün kullandığı sözcükler yerine yenileri önerilmiştir. Bu önerilerin bir bölümü bugün gülünç görünmekte, kimileri ise başarılı olmuş ve bu sözcükler çağdaş Yunanca'ya geçmiş ve yerleşmiştir.[14]

---

14 Μαξιλάρι, γελέκο, καπέλο yerine τύλη, περιθωράκιον, πίλος önerilmiş ama bu sözcükler tutunamamışlardır. Önerilip Çağdaş Yunanca'ya yerleşmiş kimi sözcükler şunlardır: εφημερίδα, συνταγή, κουρέας (Italyanca'dan γαζέτα, ρετσέτα, μπαρμπέρης yerine); ενέχυρο, αγορά, λατομείο, παλαιστής,

7.1. Çağdaş Yunanca

Yavaş yavaş gelişen bir dilin hangi tarihte 'Antik' hangi tarihte 'Çağdaş' olduğunu saptamanın ne denli zor olduğu, böyle bir geçiş devri saptandığında ise bu ayırımın ne denli göreceli, hatta keyfi olduğu kolaylıkla anlaşılır. Gene de bu sınırlamaların ışığında, Çağdaş Yunanca'nın Helenistik Dil ile biçimlenmeye başladığı, Orta Çağlar'da ise hemen hemen bugünkü görünümünü edindiği söylenebilir.

'Bugünkü' görünüm sözü geniş bir zamanı kapsar. Çağdaş Yunanca doğal olarak her dil gibi her yıl, bir önceki yıla kıyasla değişmektedir. Burada 'bugün' sözü, yüzyıl anlamı bile taşıyabilir. Sentaks ve sözcükler açısından ele alındığında Çağdaş Yunanca'dan şu dönemler içinde söz edilebilir: a) Helenistik Ortak Dil (MÖ. 300 - MS. 550); b) Ortaçağ Dili (550-1453); Yunanistan Yunanca'sı 1453'ten bugüne).

Bu sürelerin ayırımı tanınmış Yunan Edebiyat Tarihçisi Linos Politês'indir. Başka tarihçiler farklı süreler kabul etmişlerdir (örneğin yukarıda, 'ilk dönemi' MÖ. 323 - MS. 395 olarak görmüştük). Görüleceği gibi kimi zaman yaklaşık olarak saptanmış dönemlerden söz edilmekte, kimi zaman ise bir 'anlamı' olan tarihi olaylar bu dönemlerin alt ve üst sınırlarını oluşturmaktadır.

L. Politês'in bu konuda yazdıklarına bakalım. *'Çağdaş Yunan edebiyatı Bizans edebiyatından ne zaman ayrılmaktadır? Bizans kültürü ne zaman son bulur? Tarihi açıdan baktığımızda 1453 yılını ileriye sürebiliriz. Ama kültürel tarihte böyle ani değişiklikler yoktur. Tarihçiler 'Bizans sonrası Bizans'tan' söz etmişlerdir.*[15] *Geçiş dönemleri hep öyledir: Eski ile yeni bir arada yaşar yada daha doğrusu yeni eskinin yanında belirme-*

κιμωλία (Türkçe'den gelen αμανάτι, μαϊντάνι, νταμάρι, πεχλιβάνης, τεμπεσίρι yerine).

15 N. Jorga, *Byzance apres Byzance*, Bükreş, 1935.

ye başlar. Çağdaş Yunan Edebiyatı derken bu unutulmamalıdır... Edebiyat için söylediklerimizi dil için de, hatta dil için fazlasıyla söyleyebiliriz.'[16] Dönemler ve verilen tarihler bu anlayışla yorumlanmalıdır.

7.2. Ortaçağ (Bizans) Yunanca'sı

Doğu Roma İmparatorluğu (yada sonradan Bizans) bir Latin devleti olarak kuruldu. Konstantin'in ana dili -ve tek bildiği dil- Latince'ydi. Kente de 'Konstantin'in kenti', 'Yeni Roma', 'Romania' denmişti; Konstantin askerlerinin Latince konuşmalarını ister.[17] Ancak zamanla Bizans'ta Latince gerileyecek Yunanca egemen olacaktır.

Roma İmparatorluğu Orta Doğu'ya egemen olduktan sonra Yunanca'nın Latince'nin etkisinde kalıp bu dilden sözcükler edinmeye başladığını görmüştük (3.1 Helenistik Ortak Dil). Bu diller alışverişi doğal olarak yüzyıllarca sürmüştü. 6. yüzyıla kadar Bizans'ta resmi dil Latince idi. Sonra Yunanca bu devletin içinde bir resmiyet kazanmaya başlar. Latince'yi ana dili olarak kabul eden Jüstinyen bile hukuk dili olarak Yunanca'yı erkenden seçer (535 yılları). Zamanla ve özellikle Yunanca konuşmayan eyaletlerin İmparatorluk'tan ayrılmalarıyla Yunanca bu devlet içinde daha da yerleşir, resmi dile dönüşür, ama, -Triandafilidis'in de dediği gibi- 'bu dil devletin bütün halkları için etnik bir bütünlük yada bir dil birliği de sağlayamaz.'

Bu gelişmelerin doğal sonucu olarak Bizans Yunancası'nda -ve dolayısıyla Çağdaş Yunanca'da da- yönetim yaşamıyla ama günlük yaşamla da ilgili Latince sözcükler bulu-

16 Linos Politēs: *Historia Tēs Neoellēnikēs Logotekhnias*, Atina, 1980, s.1, 5.

17 'Και της ευχής δε τοις στρατιωτικοίς άπασι διδάσκαλος ήν αυτός Ρωμαία γλώττη τους πάντας ώδε λέγειν εγκελευσάμενος', Konst. Eusebios, IV/19; M. Triantaphyllidēs'in *Neoellēnikē Grammatikē*, Atina, 1938, s.23'te verilmektedir.

yoruz. Ayrıca Latince'den etkilenmiş takılar ve türevler de görülmektedir (örneğin, πρίγκιψ/prens, Μάρτιος/Mart, μαρούλιον/marul Latin kökenli sözcüklerdir).[18] 'Rômaios', 'Rômios' (ρωμαίος, ρωμιός, Türkçe'de Rum) sözcüğü de bu sürelerde politik ve uyruklukla ilgili anlamını değiştirecek ve kültürel/etnografik bir anlam alacaktır. Zamanla bu sözcük 'Hellên' (Ελληνας yani 'Yunan') ile aynı anlama gelecektir.[19]

Bizans zamanında halk dili (dêmodês byzantinê) fonetik ve sentaks açısından da değişmeye devam etmiştir. 10. yüzyılda 'οι' ve 'υ' de 'ι, η, ει' ile birlikte artık /i/ diye okunmaya başlanır. Çift sessizler de tek gibi okunur (κόκκινος). Kimi ses bileşimleri de basitleşecektir: πενθερός-πεθθερός (ve bugün πεθερός). Vurgulanmayan baştaki sesliler yok olmakta (ερωτώ-ρωτώ, ολίγος-λίγος, ωσάν-σαν); kimi zamirler yeni bir biçim edinmektedir (τον, του, αυτόν vb.);

18 Örnekler çoğaltılabilir: φόρα (forum), ακουμπώ, βούλα, κάμαρα, κάμπος, κόμης, παλάτιον (palas), λάβαρον, καλαντάρι, κάλαντα, δίσεχτος (annus biesextus), Ιανουάριος, τραπέζι (trapez/masa), ράσο, άσπρος, βάρκα, κάρβουνον, σκάλα (iskele), στάβλος, τάβλα (tabula-Türkçesi tavla) gibi. Kimi sözcüklerin sonradan Türkçe'ye de geçtiğini görüyoruz. Latince'den etkilenerek άτος, άριος, ισιος, πουλος takılarıyla sözcük türetildiğini de görüyoruz: πιπεράτος, σχολάριος, βουνίσιο, αρχοντόπουλος. O yüzyıllarda Yunanca'ya Fransızca'dan (Normandiyalılardan) da sözcükler geçmiştir: καβαλλάριος, καβαλλάρης. 6. yüzyıldan sonra, genellikle Mora'ya yerleşen Slavlar'dan da etkiler görüyoruz. Slav dili sentaks olarak etkili olmamış, Yunanca'ya yalnız sözcükler geçmiştir: κοτέτσι, κότσι, κουνάβι, ντόμπρος, ρούχο, τσέλιγκας, στέρνα, στάνη; ve birçok yöre ismi: Γουμενίτσα, Γρεβενά, Κοζάνη, Βόλος, Τριπολιτσά vb. 13.-14. yüzyılda Arnavutların Yunanistan'a girmesiyle Yunanca yeni sözcüklerle ve isimlerle zenginleşmiştir: βλάμης, μπαμπεσιά, μπέσα, πλιάτσικο, Μενίδη, Τατόι, Σούλι, Μπότσαρης, Τσάτσος vb. Ulahça'dan geçen sözcükler örneği olarak şunlar verilebilir: βίτσα, μανάρι, μπουμπούκι, στουρνάρι.

19 Yunan halk edebiyatına göre, 1821 Yunan İhtilali'nin kahramanlarından Thanasês Diakos'a hayatının bağışlanması için 'Türk olur musun?' diye sorulduğunda 'Ben Rum doğdum Rum öleceğim' demiş: Γίνεσαι Τούρκος, βρε παπά, κι όλα σ'τα συμπαθάω / Ρωμιός εγώ γεννήθηκα, Ρωμιός θενά πεθάνω! Bu yıllarda Rum ve Grek sözcüğü Hellen sözcüğü kadar 'ulusu' belirleyen bir sözcüktü.

'εις τον' gibi haller 'στον' olmaktadır. Bütün bu değişikliklerle dil hemen bugünkü halini edinmiştir.[20]

7.3. 'Türk Yönetimi' Yılları

Yunanistan'da 'Türk Yönetimi' (Tourkokratia) diye bilinen yaklaşık dört yüzyıllık Osmanlı Devleti yönetimi yıllarında Yunanca'da yer almış olan değişiklikler pek önemli değildir; Yunanca 11. ve hele 15. yüzyılda artık son biçimini hemen hemen edinmişti. Osmanlı yönetimi yıllarında Yunanca Türkçe sözcüklerle zenginleşmektedir. Bu sözcükler genellikle yönetim ve yeni günlük yaşamla ilgilidir (καδίς-kadı, χαράτσι-haraç, φετφάς-fetva). Konuşma dili daha önceden başlattığı gelişmelerini ilerletmiştir.

Bizans'ın gerileme süresinde başlamış olan bir gelişme hızlanmaktadır. Osmanlı yönetimi sırasında merkezi Ortodoks/Helenofon yönetimden kopan eyaletlerde farklı lehçeler oluşmaya başlar. 'Tourkokratia' yıllarında, güçlü ve birleştirici (ve Yunanca'yı besleyen) bir devlet desteğinden yoksun kalan kimi yöreler, bu 'yalnızlığın' sonucunda kendi ortak lehçelerini oluştururlar.[21] Bu lehçelerin bir özelliği,

---

20 Başka değişiklikler şunlardır: İsim çekimleri daha basit olmuştur: ο πατέρας, του, τον πατέρα; kimi çekim halleri yok olmakta ve yalnız deyim olarak kalmaktadır: δόξα τω Θεό; βλέ (ποντας) ortaç, sıfat-fiil hali belirmekte; fiiller gelecek zamanda değişecek (θέλω γράψειν ve zamanla θα γράφω olacak); emir kipi bugünkü gibi üçüncü tekille olacak: ας με λιπάση; ilk kez είμαι, είσαι, ένι (sonraları είναι) görülmekte; fiillerde ilk kez πουλι (έται), αγαπ (ούσα), αγάπ (αγα), φορτ (ώνω) gibi çekim biçimleri oluşmaktadır. Sentaks açısından dil daha analitik oldu, yani fazla sözcük kullanılmaya başlandı. İlk kez fiillerden oluşmuş isimler yaratıldı: βράσιμο, ψήσιμο; 'ίτσα' takısı belirdi: καρφίτσα; Helenistik olan '-ας', 'ισσα' ekleri yaygınlaşır: αλευράς, υπναράς, αυτοκρατόρισσα; birleşik isimler ifadeyi zenginleştirir: ανδραδελφός, καλοκαίριον, ολογέματος, λογομαχώ.

21 19. yüzyıl sonunda Yunanca diyalektleri şu biçimde ayrılabilirler. Batı Kesimi: Mora, Kara Yunanistan'ı, Epir, Batı Yunanistan Adaları, Tesalya, Makedonya, Trakya, Kiklad/Girit lehçeleri. Güney İtalya'da (Otranto gibi) Güney İtalya di-

Doğu'daki yörelerde sözcük sonunda 'n' harfini muhafaza edilmesi, oysa Batı'daki yörelerde yok olmasıdır (παιδίν-παιδί, χώμαν-χώμα); başka farklar temelde telaffuz ve sözcük farklarıdır.

Bu yıllarda ilk kez Girit'te ortak bir yazı dili ortaya çıkar ve Çağdaş Yunan Edebiyatı'nın Rönesans'ı sayılacak yapıtlar doğar. Vitsentzos Kornaros *Erotokritos* adlı epik şiirini konuşma dilinde yazar. *Erophilê* ve *İbrahim'in Kurbanı* adlı yapıtlar yayınlanır. Bu kısa süreli Rönesans'ın nedenini herhalde Girit'teki Venediklilerin Batı'cı etkilerinde aramak gerekir. 1669'da Girit'in Osmanlıların eline geçmesiyle bu tür çalışmalar son bulur.

1540 yılında (Osmanlı Devleti sınırları dışında bulunan) Korfu Adası'ndan olan Nikolas Sophianos ilk kez konuşulan dilin bir dilbilgisini yazıp yayınlar (Grammatikê tês Koinês ton Hellênon Glossês-Hellenlerin Ortak Dilinin Grameri) ve konuşma dilinin temel dil sayılmasını savunur. Bu arada halk şiiri ve edebiyatı konuşulan dilde yaşamakta, 'kathareuousa' dili ise, 'Rum milleti'nin resmi dili olarak varlığını devam ettirmekteydi.

8.1. Ulusçu Dönem

Yunanlıların ulusçu döneminin ne zaman başladığını saptamak kolay değildir. Yunan (Hellen) olmanın bilinci çok eski olmakla birlikte, çağdaş anlamda ulusçu ideoloji göreli olarak daha yenidir. Kişiler olarak ulusçuluğu savunan Yunanlılar tarih içinde çok erken görülmüştür. Örneğin Mo-

---

yalekti konuşulur. Doğu Kesimi: Oniki Ada, Sakız, Kos, Kıbrıs, Anadolu (Orta Anadolu/Kapadokya ve Pontus gibi). Nüfus değişiminden sonra (1925) bu iki lehçe, yani Doğu ve Batı lehçelerinin her ikisi de, Yunanistan toprakları içinde konuşulmuştur. Mora'nın doğusunda, birkaç köyde ise, çok eskilerden kaynaklanan ve öteki yeni lehçelerle akrabalığı olmayan Tsakonika diyalekti konuşulur.

ra'nın Mistras'ında yaşamış olan Georgêos Gemistos Plython daha 1453'ten önce, eski Yunan'a dayanan, ondan süregelen bir Yunanlılık'ın savunuculuğunu yapmıştı.

Kitlesel bir akım olarak Yunan ulusçuluğu daha yenidir. Uluslaşma, ulusal bir dil ve *protoetnik* bir kimlikle ilişkili sayılan Çağdaş Yunan Edebiyatı ise kimi edebiyat tarihçilerine göre, 11. yüzyılda yazıldığı inanılan *Diyenes Akritas* epik şiiri ile başlar. Bu şiirde etnik bir bilincin ilk belirtileri sezilir. Osmanlı döneminde farklı ve etnik bir kimlik inancı güçlenir. 16. yüzyılda Nikolaos Sophianos'un Çağdaş Yunanca'yı temel dil olarak savunması açık bir biçimde ulusçu yönde bir gelişmedir.

17. yüzyıldan sonraki dil tartışmaları ve gelişmeleri, yaygınlaşmakta olan ulusçu ideolojinin ışığında bir anlam kazanabilirler. Dil, edebiyat ve felsefe tartışmaları, kitleleri etkilemekte olan bu ulusçu ideolojiden kaynaklanmıştır.

8.2. Kathareuousa/Halk Dili Tartışmaları

Bağımsız Yunan Devleti'nin kurulmasından çok önce, halkın konuştuğu dilin taraftarlarıyla Antik Yunan'a yakın bir dilin savunucuları arasında tartışmalar başlamıştı. 1821 Yunan İhtilali arifesinde her iki taraf da (bilincinde olsun yada olmasın) aynı amacı güdüyordu: Hellen (yada Rum/Grek) ulusu içinde, birliği sağlayacak bir dili kökleştirmek. Kathareuousa'nın taraftarları (Eugenios Boulgarês 1716/1806, Neophytos Doukas 1760/1845 gibi) romantik bir eğilimle (eskiye bir hayranlıkla) eski bir dili yeniden canlandırmak istiyorlardı; halk dili yanlıları (Iôsêpos Moisiodaks 1730/1790, Dêmêtrios Katartzês 1725/1800, Grêgorios Kônstantas 1758/1844, Athanasios Psalidas 1764-1829 gibi) -herhalde onlar da o yıllarda yaygın olan Romantizm'in başka bir özelliğini benimseyerek- (halka hayranlık duya-

rak) halkın dilini üstün ve eksiksiz dil olarak algılamışlar ve bu dili güçlendirmek istiyorlardı.

Ulusal devrim yıllarında bu tartışmalara katılan ve zamanın en önemli aydınlarından sayılan A. Koraês, ortak ve uzlaşmacı bir yol önerecektir: Halk dilini kullanmak, ama onu düzelterek... Yunan devleti kurulunca Kathareuosa resmi dil olur. Taraftarları (S. Byzantios 1835'te, P. Soutsos 1853'te ve hele K. Kontos 1862'de) Antik Yunanca'nın yeniden doğuşunu savunurlar. Bu yıllarda halkın konuştuğu dille, okullarda okutulan dil bambaşka iki dil gibidir. Çifte dil sorunu artık büyük bir sorun olarak kök salmıştı.

1888 yılında Giannês Psyharês (1854-1929) güçlü kalemiyle tartışmaya yeni bir hava getirir. Dil sorunun aydınların işi olmadığını, bu konuda halkın karar vermesi gerektiğini savunacaktır: *Vatanı için savaşıp ölen insanların vatanlarının dilini anlamaya hakları da olmalıdır.* Halk dilini -Dêmotikê'yi- savunur. Artık hemen hemen bütün edebiyat 'Dêmotikê' dilinde yazılır. 1821'den önceleri halk dilini kullanmış olan yazarlar (örneğin ozan D. Solômos) haklanır.

'Dêmotikê' dilinin güçlenmesinde önemli bir aşama dilbilimci Geôrgios Khatzidakês (1848-1941) ile Manolês Triantaphylidês'in (1883-1959) katkılarıdır. Bugünkü Çağdaş Yunanca'nın dilbilgisi ve yazın kuralları çoklukla bu iki araştırmacının çalışmalarına dayanır. Ama Kathareuousa 1976 yılına kadar resmi dil olarak kalır. 1964'teki önemli eğitim reformuyla ilkokullarda Dêmotikê okutulmaya başlandı. 1976'da eğitimde, 1977'de ise tüm devlet işlerinde yasa ile Dêmotikê kullanılmaya başlandı.

8.3. Bugünkü Yunanca

Bugünkü Yunanca burada özetlediğimiz ve yüzyıllar sürmüş bir gelişmenin sonucunda ortaya çıkmıştır. Bugün 'Çağdaş

Yunanca' dendiğinde 'Dēmotikē' anlaşılmaktadır. Bu dilin Kathareuousa'dan kimi alıntıları ve Antik Yunanca'dan atasözleri ve deyimleri (ve doğal olarak on binlerce sözcükleri) vardır.[22] Ancak bu konuda ayrıntılara girmek, Yunanca'nın tarihinden başka bir alana geçmek olur: Çağdaş Yunanca'ya. Çağdaş Yunanca, dilbilgisi ve çağdaş metinleriyle çok geniş ama o denli de ilginç ve zengin bir dünyadır.

Bu kısa tanıtma yazısında bu dünyaya değinilmemiştir. Hatta bu dünyaya giden yolu açan yüzlerce öncü yazarlardan da söz edilmemiştir. Burada yalnız Yunanca dili ve tarihi özetlenmiştir. Bu dilin varmış olduğu bugünkü düzeyini anlamak için ise bu dilin edebiyatına bakmak gerekecektir.

---

22 Kathareuousa-Dēmotikē farkları bir tablo halinde ve örnekler vererek kısaca şöyle özetlenebilir:

KATHAREUOUSA	DEMOTIKĒ
Fonetik Olarak	
τόν μαθητήν	το μαθητή
παίζομεν	παίζουμε
πταίω	φταίω
ταράχθηκα	ταράχτηκα
ακεραία	ακέραια
Biçim Olarak	
είς τούς μαθητάς	στους μαθητές
επλύθην	πλύθηκα
ο παίζων	αυτός που παίζει
Sözcük Olarak	
κύων	σκύλος, σκυλί
ύδωρ	νερό
ερυθρός	κόκκινος (ama ερυθρός σταυρός)
ράπτω	ράβω
πλησίον	κοντά
διότι	γιατί

Bundan başka Dēmotikē'de (-σιμο, -άκι, -ούλης, -ούτσικος, -άδικο, -άδα, -ένικος, -ίστικος vb. ile) Kathareusa'da elde edilemeyen türevleri oluşturabilir. Örneğin: στρώσιμο, ψαράκι, παπούλης, μικρούτσικος, γαλατάδικο, παλιατζίδικο, αγριάδα, μαρμαρένιος, αγορίστικος.

EKLER

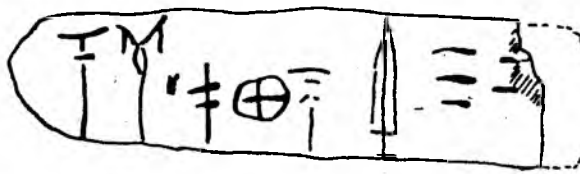
Ek A

'Çizgisel B'nin hecelerden oluşan tablosu.

A 08	JO 36	NU 55	RA$_2$ 76	TI 37	*22
A$_2$ 25	KA 77	NWA 48	RA$_3$ 33	TO 05	*34
A$_3$ 43	KE 44	O 61	RE 27	TU 69	*35
AU 85	KI 67	PA 03	RI 53	TWE 87	*47
DA 01	KO 70	PE 72	RO 02	TWO 91	*49
DE 45	KU 81	PI 39	RO$_2$ 68	U 10	*56
DI 07	MA 80	PO 11	RU 26	WA 54	*63
DO 14	ME 13	PTE 62	SA 31	WE 75	*64
DU 51	MI 73	PU 50	SE 09	WI 40	*65
DWE 71	MO 15	PU$_2$ 29	SI 44	WO 42	*79
DWO 90	MU 23	QA 16	SO 12	ZA 17	*82
E 38	NA 06	QE 78	SU 58	ZE 74	*83
I 28	NE 24	QI 21	TA 59	ZO 20	*86
JA 57	NI 30	QO 32	TA$_2$ 66	*18	
JE 46	NO 52	RA 60	TE 04	*19	

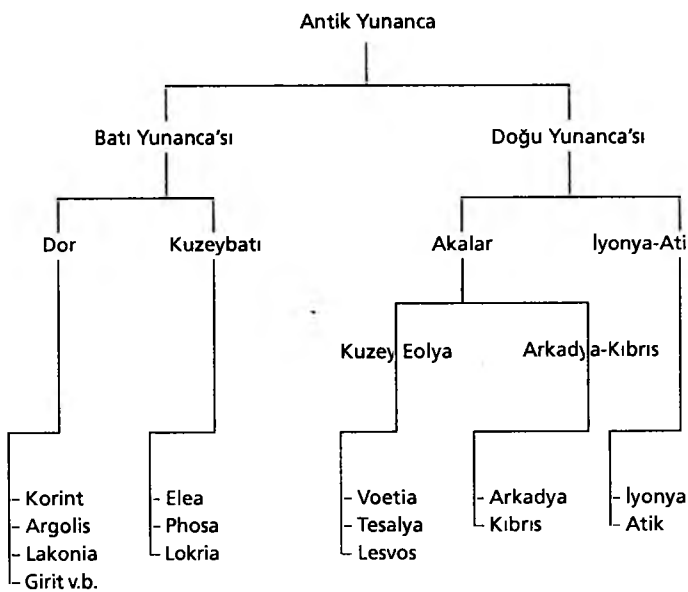
Ek B

'to-sa pa-ka-na', yani 'şu kadar kılıç' diyen yazı. Yatay çizgilerin her biri ise on sayısını göstermektedir. Elli kılıçları varmış! Knossos'ta (Girit'te) bulunmuştur.

Ek C

Antik Yunanca Diyalektleri ve Yakınlıkları
(John Chadwick'ten alınmıştır)

Ek D

Aşağıda MÖ. 1. yüzyılda günümüze varabilen bir mektup örneği verilmektedir. Mektubu yazan, İskenderiye'de çalışan bir işçidir. Karısı kaygılanmıştır; hemşehrileri memlekete dönmüş, o ise mektup bile yazmamış. Karısını teskin etmektedir. Maaşını yakında göndereceğini yazmaktadır. Ayrıca doğacak çocuğun kız olacağı durumda çocuğun atılmasını da istemektedir.

Ἰλαρίων Ἀλιτι τῇι ἀδελφῇι πλεῖστα χαίρειν καὶ Βεροῦτι τῇ κυρία μου καὶ Ἀπολλωνάριν· γίνωσκε, ὡς ἔτι καὶ νῦν ἐγ Ἀλεξανδρέα ὄμεν· μὴ ἀγωνιᾷς, ἐὰν ὅλως εἰσπορεύονται, ἐγὼ ἐν Ἀλεξανδρέα μένω· ἐρωτῶ σε καὶ παρακαλῶ σε, ἐπιμελήθι τῶ παιδίω καί, ἐὰν αὐθὺς ὀψώνιον λάβωμεν, ἀποστελῶ σε ἄνω. Ἐὰν πολλὰ πολλῶν τέκνης, ἐὰν ἦν ἄρσενον, ἄφες, ἐὰν ἦν θήλεα, ἔκβαλε. Εἴρηκας δὲ Ἀφροδισιᾶτι, ὅτι μή με ἐπιλάθῃς· πῶς δύναμαί σε ἐπιλαθεῖν; ἐρωτῶ σε οὖν, ἵνα μὴ ἀγωνιάσῃς.

Ek E

Aşağıda Ortaçağ Yunanca'sı örneği verilmektedir. Fatih Sultan Mehmet'in Rodos'taki Cizvit şövalyeleri ile yapmış olduğu anlaşmanın Yunanca metnidir (Miklosich 3, s.286'dan).

Ἐγὼ ὁ μέγας αὐθέντης καὶ μέγας ἀμιρᾶς σουλτάνος ὁ Μεχμὲτ μπέης, ὁ υἱὸς τοῦ μεγάλου αὐθέντου καὶ μεγάλου ἀμιρᾶ σουλτάνου τοῦ Μουρὰτ μπέη. Ὁμνύω εἰς τὸν θεὸν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς καὶ εἰς τὸν μέγαν ἡμῶν προφήτην τὸν Μωάμεθ καὶ εἰς τὰ ἑπτὰ μυσάφια ὅπου ἔχομεν καὶ ὁμολογοῦμεν... Τὰς ἐκκλησίας των νὰ τὰς ἔχουν καὶ νὰ τὰς ψάλλουν, μόνον καμπάναις καὶ σημαντήρια νὰ μηδὲν κτυποῦν, ἀπὸ τὰς ἐκκλησίας μαΐδιον νὰ μὴ ζητήσω μηδὲ αὐτοὶ νὰ ποιήσουν ἄλλας ἐκκλησίας. Οἱ πραγματευτάδες τῶν Γενουβέζων νὰ πηγαίνουν καὶ νὰ ἔρχωνται ἐλεύθερα, νὰ ποιοῦν τὰς πραγματείας των, παιδία ποτὲ εἰς γιανιτζάρους νὰ μὴ πάρω, μήτε τινὰ νέον, μήτε Τοῦρκοι νὰ εἶναι εἰς τὸ μέσον των, ἀμὴ νὰ εἶναι ἐξόχως, εἰ μὴ νὰ βάλῃ ἡ αὐθεντεία μου σκλάβον νὰ τοὺς βλέπῃ· αὐτοὶ δὲ οἱ Γαλατιανοὶ νὰ ἔχουν ἄδειαν νὰ βάλλουν πρωτόγηρον εἰς τὸ μέσον των διὰ νὰ διορθώνῃ τὰς δουλείας ὁποῦ ἔχουν οἱ πραγματευτάδες. Γιανιτζάροι καὶ σκλάβοι νὰ μηδὲν κονεύουν εἰς τὰ ὁσπήτια των· τὰ κουμέρκια, ὁποῦ χρεωστοῦν, νὰ τὰ μαζώξουν· ἔχουν καὶ χρέος ἀπερνῶντες τὰ ὅσα ἐξόδευσαν, ἔχουν τὴν ἄδειαν νὰ τὰ μαζώξουν ἀπὸ τὴν μέσην τους, διὰ νὰ εὔγουν ἀπὸ τὸ χρέος. Οἱ ἄρχοντες καὶ οἱ πραγματευτάδες των νὰ μηδὲν ἀγγαρεύωνται...

İKİNCİ BÖLÜM

ANTİK YUNAN'DAN HRİSTİYANLIK'A (M.Ö. 200 - M.S. 200 Yılları)

1. Roma Devleti ve Etkileri

'Budur senin ödevin Romalı; ulusların üstüne egemenliğini kurmak, barışı sağlamak, boyun eğenlere anlayışla bakmak ve boyun etmeyenleri de ettirmek.' Bu sözler Romalı ozan Vergilius'undur. Bütün imparatorlukların savundukları idealler, inandıkları mitler, dayandıkları ideolojiler hep benzer. Roma da genişleyip dünyaya egemen olurken misyonunu böyle algıladı: Barış, hoşgörü ve tartışma kabul etmeyen gizemli ve fethi kaçınılmaz kılan bir alınyazısı. 'Pax Romana', Roma Barışı da böyle uygulandı.

Roma, etkisini ve egemenliğini doğuya doğru genişletirken bir zamanlar Büyük İskender'in egemen olduğu ve daha sonra Helenistik yöreler olarak ün kazanmış toprakları denetimi altına almaya başladı. Roma barışı, doğuda Helenistik, Yahudi ve başka kültürlerin egemen olduğu topraklar üzerinde sağlandı. Çeşitli kültürlerin karşılıklı etkileşimi hem ortak ve yeni bir 'dünya' ortaya çıkardı ama her yörede de bazı farklılıkları ve yerel özellikleri korudu. Bu bö-

lümde egemen olan Helenistik dünyanın birkaç yüzyıl içinde nasıl, ağır ağır antik dünyadan farklılaşarak sonunca 'başka' bir dünya görüşünün sözcüsü olan 'Hristiyanlık'a geçerek kimlik değiştirdiğine bakacağız.

1.1. 'Roma Barışı' ve Etkileri

M.Ö. 220-168 yılları arasında, yani 53 yıl gibi kısa bir zamanda Romalılar, bugünkü İtalya toprakları üzerinde bir birlik sağlamış, Seleukeia üstünlüğünü ve Anadolu'daki kimi topraklarını kaybetmiş (M.Ö. 188), Makedonya Kralı Perseus ise Pynda Savaşı'nda yenilmişti. Artık Romalılar öylesine güçlüydüler ki politik isteklerini genellikle zor kullanmadan, yani diplomatik yollardan kabul ettirebiliyorlardı.

Roma Makedonya'ya karşı üç kez savaştı; M.Ö. 197, 168 ve 148 yıllarında. Bu savaşların sonunda Makedonya gibi Epir de Roma yönetimine boyun eğdi. M.Ö. 129'da Asya eyaleti (Batı Anadolu) Roma'ya boyun eğdi. M.Ö. 74'te Bithynia (Kuzeybatı Anadolu), M.Ö. 83'te ise Pompius tarafından Suriye ele geçirildi. Helenistik dönemden ayakta kalabilen tek 'Hellen' devlet Mısır'daki Ptolemaios'lardı. Ama orada bile Roma'nın politik etkinliği seziliyordu; M.Ö. 55 yılında Romalılar Mısır'da asker ve bir ekonomik denetçi bulunduruyorlardı.

İmparator Octavianus Augustus (Gaius Julius Caesar Octavianus) yıllarında (M.Ö. 29-M.S. 14) Roma sınırlarını daha da genişletti. Onun yıllarında fetih politikası genelde Batı'ya yönelikti, ama iç savaşların sonunda ve Actium yenilgisinden (M.Ö. 31'de) bir yıl sonraki Kleopatra ve Markos Antonios'un ölümünden sonra İskenderiye'yi de Roma'ya katacaktı. Roma üç farklı egemenlik yönetimi kurarak (İmparator toprakları, Senato eyaletleri ve özel ilişkiler) bu-

günkü İspanya, Fransa, Ren Nehri'nin batısı, Dalmaçya, Balkanlar, Anadolu, Kırım, Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika gibi yöreleri denetliyordu.

1. yüzyılda, o güne dek göstermelik bir bağımsızlık statüsü altında yaşayan kimi devletler de, örneğin Kapadokya, eyalete dönüştürüldü. Bu dönemde Roma'nın karşısında bir güç olarak çıkabilecek tek devlet Mezopotamya'daki Partlar devletiydi. İki süper güç uzun bir süre Ermenistan tahtına oturtulacak kral üzerine etkili olabilmek için mücadele ettiler. Sonunda Marcus Ulpius Traianos, Ermeni devletine son verip onu Kapadokya eyaletine bağladı (M.S. 114) ve Mezopotamya'ya saldırıp Basra Körfezi'ne dek uzandı. Ancak bir Yahudi ayaklanması Traianos'un geri dönmesini gerektirdi. Adrianos yıllarında (117-138) Ermenistan'da krallık yeniden kuruldu ama bu yöreye bir Romalı garnizon da yerleştirildi. Marcus Aurelius (161-180) ve Septimius Severus (193-211) yıllarında tüm Mezopotamya'ya yerleşme çabaları başarılı olamadı. Büyük İskender'in varmış olduğu Doğu sınırlarına varma çabası da görülmedi.

Roma ordusunun temel görevi bu yüzyıllarda genel olarak sınırları korumak olmuştur. İmparatorluk'un sınır boylarında, özellikle Batı'da, *limites* denen surlar da oluşturulmaya başlandı. Roma daha fazla genişlemek istemiyor gibiydi. Flavius'lar yıllarında (69-96) Roma sikkeleri üzerinde 'Tüm dünya barışı' (pax orbis terrarum) yazısını görüyoruz. Ozan Vergilius'un sözünü ettiği 'barış', tarihte 'Roma Barışı' olarak tanınan dönem bu yüzyıllardı. Yalnız Yahudiler bir türlü boyun eğmemişti Romalılara karşı üst üste ayaklandılar. M.S. 6, 66-70. 115, 132-135 yıllarında Romalılar, tek Tanrılı bir din birliği içinde birleşen ve Babil, Suriye, Filistin, Kıbrıs, Mısır gibi yörelerde ayaklanan Yahudilerin isyanlarını bastırmaya çalıştılar. Yahudileri kimi zaman toplu olarak kılıçtan geçirerek (115'te İskenderiye'de oldu-

ğu gibi), kimi zaman da sürgüne göndererek (135'te) 'barış' gene sağlanmış oldu.

1.2. Roma Devlet Yönetimi

Roma Devleti İtalya içinde etki alanını genişlettikçe denetimi altına aldığı yörelerin ve kentlerin yönetimini yerel aristokratlar ve başka yandaşları aracılığıyla sağlıyordu. Merkezin, yönettiği yörelerin tümüne kendi memurlarını göndermesi olanaksızdı. Zamanla, özellikle İtalya'da yaşayan tüm özgür yurttaşlar Roma yurttaşı sayıldıktan sonra, özellikle orta ve alt düzeydeki yöneticilerin yerel ve geleneksel kadroların içinden sağlanması alışılagelen bir uygulama oldu. Bu yöreler de iç işlerinde göreli bir özerklik kazandı.

Roma, Batı'da (İspanya, Gal Bölgesi), Kuzey'de, Kuzeybatı Afrika'da yada Kapadokya gibi yörelerde gelişmemiş, kentleşme aşamasına ulaşmamış bir yönetim biçimiyle karşılaştı. Doğu Akdeniz yöresinde, tersine, Roma'ya pek de yabancı gelmeyen bir yönetimle karşılaştı. Bölgeler merkez bir kent etrafında örgütlenmiş olarak yönetiliyorlardı. Helenistik dönemdeki devletler (örneğin Seleukeia/Seleucia devleti), bu tür bir yönetimi yaygınlaştırmışlardı; Roma da uygulayabileceği bir yönetim modeli bulmuştu.

Ama böyle merkezi bir yönetim ve örgütlenmeyle karşılaşmadıkları durumlarda bile Romalılar bu yöreleri yönetebilmek için bir tür merkezler oluşturmaya çalıştılar. Doğuya yayıldıkça Roma'nın bu geleneksel yönetim uygulanması da yaygınlaşıyordu. Ele geçirilen yada yönetimine karışabilme yada etkileme olanağı doğan bu bölgelerde Roma, yönetici kadro olarak o yörede bulabildiği yandaşlarını kullandı. Doğal olarak üst düzeydeki yöneticiler Romalı idiler.

Bu üst düzey yöneticileri ve genelde Roma, Doğu eyaletlerini bir kazanç yada zenginlik edinme alanı olarak algılı-

yordu. Kimi zaman bu yönetimin uygulamaları yerel halkın yada ileri gelenlerinin hoşnutsuzluğuna neden olmuş ve Roma'ya iletilen şikâyetlerin sonucunda bu üst düzey yöneticileri değiştirilirdi. Roma isyana varmayacak bir yönetimden yana olmuştu. Eyaletlerin valileri yada komutanları kimi zaman bu mevkilerini ünlerini artırmak için de kullandılar: Komşu yabancı topraklara seferler tertiplediler, savaş alanında başarılar elde etmeye çalıştılar.

Eyalet yöneticilerinin, yani valilerin yada komutanların yetki sınırları kesinlikle belirtilmemişti. Son söz, kuramsal olarak Roma'nın, Senato'nun yada İmparator'un olmakla birlikte komutanların kimi zaman imar işleriyle hatta dinsel görevlerle de ilgilendiklerini görüyoruz. Bu koca imparatorlukta ve yüzyıllarca süren imparatorluk süresi içinde binlerce üst düzey yöneticisinin büyük farklılıklar sergilemiş oldukları kuşkusuzdur. Ama gene de Roma ve İtalya'daki uygulamaları bir yana bırakarak, eyaletlerdeki ve özellikle Doğu'daki eyaletlerdeki yönetim uygulamalarının genel yada ortak sayılabilecek kimi özelliklerine daha yakından bakalım.

'Provincia' denen bu eyaletler belli bir yöreyi kapsardı. Sıfır yıllarında ancak yirmi dört eyalet varken, yüz yıl içinde bu sayı hızla kırk dörde yükseldi. Augustus yıllarında eyaletler yönetim açısından senato ve imparator arasında bölüştürülmüştü. Senato 3. yüzyılın sonuna dek on eyaleti denetliyordu. Buralara 'promagistratus' yada 'proconsules' denen yöneticiler bir yıl için atanırdı yada kura sonucu saptanırdı. Bu süre genellikle bir yıl daha uzatılırdı.

İmparatora bağlı eyaletlerin başına 'legatus Augusti pro praetore' denen ve geleneksel senato üyelerinden gelen biri yada atlılar sınıfından gelen ve 'praefectus' denen bir kimse getirilirdi. Kimi zaman görev öncesi konumlarından kaynaklanan başka isimler de kullanan bu yöneticiler imparator ta-

rafından değiştirilene kadar görev başında kalırdı. Genellikle bu süre üç yıl kadardı. İmparator sık sık gönderdiği direktiflerle eyaletlerin yönetimine karışır ve varlığını duyururdu. Bu yöneticilerin yanında gene Roma'dan gelen kimi alt düzey memurları da -yazıcılar (scribae) gibi- olurdu. Eyalet yöneticileri, zaten yerel koşulları da bilmeyen dar bir Romalı kadroya dayanarak görevlerini yerine getiremeyecek durumda oldukları için yerel kadrolarla işbirliği yapmaya gerek duyardı.

Eyalet yöneticilerinin temel görevlerinden biri ekonomi alanındaydı ama senatoya bağlı yöneticiler vergi toplamazdı. Bu görev yörenin yerli ileri gelenleri tarafından gerçekleştirilir, sonra bir Romalı sorumluya -örneğin, 'quaestor'a, vezneye- hesap verilirdi. Vergi yükümlülükleri yöneticilerce saptanırdı. Yol yapımı da yöneticinin sorumluluğuydu. Yöneticiler toplumlar arasından çıkan anlaşmazlıkları da gidermeye çalışırdı.

Yalnız Asya eyaletinde (Batı Anadolu) yüzlerce kent vardı. Roma toprakları içindeki geniş mahkeme ve yargıç gereksinimi kolaylıkla anlaşılabilir. Eyaletlerde hem yerel mahkemeler hem de yöneticiye bağlı Roma yargıçları görüyoruz. Zina, Tanrılara karşı saygısızlık ve cinayet suçları gibi ağır suçlar genellikle Romalı yargıcın önünde yargılanırdı Ölüm kararlarını da ancak o verebilirdi. Romalı vatandaşlar da gene bu yargıç tarafından yargılanabilirdi. Romalılar kararı imparatora başvurarak temyiz edebilirdi.

1.3. Roma ve Hristiyanlık

Roma, eyaletlerdeki halkın kültürel yaşamına pek karışmazdı. İmparatorluk sınırları içindeki dinler konusunda da yönetim genel olarak ilgisiz kalmıştı. Yalnız kimi dini ayinler -örneğin kimi kuzey eyaletlerde görülmüş olan ve insanların da kurban edildiği ayinler- aşırı sayılmış ve yasak edil-

mişti. Hiçbir din üstünlük sağlayıp egemen olamadığı için tüm dinler bir arada yaşayabilmişti.

İsa, Yeni Ahit'e göre, Yahudi ileri gelenlerinin isteği üzerine ve Romalı praefectus Pontius Pilatus'un emriyle Kudüs'te çarmıha gerilmişti. Ama İsa'nın, beklenmekte olan Mesih'in olduğuna inanmış olanlar, Hristiyanlık adı altında gelişecek olan dini yaymaya başladılar. Yeni din kısa sayılacak bir süre içinde Yahudiler ama 'Yunanlılar' -yani Yahudi olmayanlar- arasında da yayıldı (bkz. İkinci Bölüm). İlk başlarda o yıllarda çok yaygın olan Yahudi mezheplerinden biri sanılan bu yeni din zamanla, Hristiyanların kentlerin toplumsal yaşamlarına ve devlet Tanrıları ve imparatorlar için yapılan ayinlere ve kutlamalara katılmadıkları için, giderek kuşku ile karşılanmaya başlandı.

64 yılında Neron zamanında Roma'daki büyük yangından sonra Hristiyanlar suçlanmış ve bir bölümü de halkın eğlenmesini sağlayacak bir biçimde öldürülmüşlerdi. Bu olayları izleyen iki yüz yıl boyunca Hristiyanlık resmi Roma devleti tarafından suç sayılmış ama pratikte de genel bir hoşgörülülükle karşılanmıştı. İkinci yüzyıldan başlayarak 'kilise' adı altında Hristiyan örgütlenmeler ve topluluklar oluşmaya başladı. Bu yüzyılın sonunda Doğu Roma İmparatorluğu sınırları içinde ve özellikle Mısır, Suriye, Kapadokya, Pontus ve Asya eyaletlerinde bu din en yaygın inanç durumuna geldi.

1.4. Roma Ordusu

Roma ordusunun ağırlık olarak imparatorluğun sınır boylarında yada uç eyaletlerinde bulunurdu. Temel görevleri sınırları korumak ve eyaletlerdeki çıkabilecek ayaklanmaları bastırmak olan ordu, 'lejyonlar' (legiones) ve 'bağlaşık' (auxilia) olmak iki büyük kısma ayrılırdı. Roma yurttaşları le-

jeonlarda, yurttaş olmayanlar ise 'bağlaşık' kıtalarda görev alırlardı. Atlılar, okçular gibi özel kıtlalar 'bağlaşık' orduların bir bölümünü oluştururdu. Askerler genel olarak kendi yörelerinde askerlik yaparlardı.

Ancak M.Ö. 2. yüzyıldan başlayarak bu düzen bozulmuş ve Roma yurttaşı olmayanlar da lejeonlara alınmaya başlanmıştı. 2. yüzyılda eyaletlerde bulunan lejeonların toplam askerlerinin yüz elli bin kadar, temel görevleri jandarmalık/polislik olan 'bağdaşıkların' ise yüz yirmi ile iki yüz bin kadar oldukları tahmin edilmektedir.

Ordu, imparatorluğun temel gücü olmaktan başka Roma kültürünü ve Latince'yi de yaymakta önemli bir rol oynadı. Büyük sayıda genç insan yıllarca -genellikle bu süre yirmi beş yıldı- Roma yaşam biçimi içinde eğitilirdi. Latince ortak dildi. 'Bağdaşık' ordudan emekli olanlara (honesta missio) ve çocuklarıyla bunların çocuklarına Romalı olma hakkı tanınırdı. Zamanla ordugâhların etrafında Roma kentine dönüşecek çekirdek yerleşim merkezleri oluşmuştu (municipia, coloniae). Bu tür gelişmeler imparatorluğun Batı kesiminde daha belirgindi.

1.5. Ekonomi

Roma doğuya yayılınca ekonomik yapısında ve gelir giderlerinde kimi temel değişiklikler oldu. Toprak elde etmenin ilk etkisi merkezin kolay zenginleşmesiydi. Yeni elde edilen devlet topraklarının ve madenlerinin gelirleri Roma'ya aktı. Roma elde ettiği yörelerde kimi vergileme sistemini olduğu gibi sürdürdü, kimi yerlerde değişiklikler denedi. Batı Anadolu'da örneğin eski uygulamayı sürdürerek ondalık vergisini almaya devam etti. Tüm vergileme sisteminin genel yönü ise Roma'dan belirleniyordu.

İsa öncesi dönemde serbest bir ekonomi uygulayan Roma

devleti içinde çok büyük servetler oluştu. Bazı tüccarlar yada çiftlik sahipleri büyük sermaye birikimi sağladılar. Bu arada doğuda, Helenistik dünya içinde oluşmuş olan ve devlet işletmeleri olarak çalışan madenler, devlet çiftlikleri de Romalıların yönetimine geçmiş oldu.

Augustus'un eyaletler üzerine yaygınlaştırdığı etkisinin sonucunda daha önceleri göreli olarak bağımsız olan yerel ekonomik uygulamalar merkezi bir denetim altına girdi. Bu değişiklikle yerel aristokratların halkı ezen, sınır tanımayan keyfi uygulamaları belli bir denetim altına alındı. 2. yüzyıl sonuna kadar eski düzenden kimi aktarmalar da içeren yeni bir politika uygulandı.

Devlet harcamalarının azaltılması yönüne gidildi. Bu yönde atılan önemli bir adım memur maaşlarının büyük oranda azaltılmasıydı. Bunun sağlanması için kimi devlet hizmetleri (vergilerin toplanması gibi) özel kimselere devredildi. Ama gene de alt düzey memurların ve ordunun maaşları önemli bir giderdi. Devlet, resmi din ve yortularının masraflarını da üstlenmişti.

Devlet harcamalarının azaltılması yönüne gidildi. Bu yönde atılan önemli bir adım memur maaşlarının büyük oranda kısılmasıydı. Bunun sağlanması için kimi devlet hizmetleri (vergilerin toplanması gibi örneğin) özel kimselere devredildi. Ama gene de alt düzey memurların ve ordunun maaşları önemli bir giderdi. Devlet dininin ve yortularının masraflarını da üstlenmişti.

Temelde Roma ve İtalya halkı ayni vergi vermekle yükümlü değilken, eyaletler bu vergilerin temel kaynağı idi. Vergiler ise dolaysız (tributa) ve dolaylı (vectigalia) diye ayrılırdı. Augustus döneminden başlayarak vergiler sayım sonucu saptanan halkın gelir gücüne göre alınırdı. Eyaletlerde bu sayım özel memurlar tarafından, her on dört yılda bir gibi aralıklarla gerçekleşirdi.

Toprak vergileri (tributum soli) ve adam başına (tributum capitis) diye iki tür vergi verilirdi. Ödenecek miktar önceden saptanan mali olanaklara göre hesaplanırdı. Toprak ve taşınmazların yanında köleler de göz önüne alınırdı. Kölelerin değeri ise etnik kökenlerine, yaşlarına ve yeteneklerine göre saptanırdı. Satılığa çıkarılan toprak yada kölelerden de vergiler alınırdı. Gümrük gelirleri de önemli bir gelirdi. Bu tür vergiler yalnız imparatorluğun sınırlarında değil, birçok limanda yada akarsu yollarında da ödenirdi. Ayrıca zamanla belli durumlarda, askeri zafer, doğan bir veliaht, ziyaret vb. gibi, imparatorlara altın olarak verilmesi gelenek haline gelen ve önemli ve ağır bir vergileme olarak algılanabilecek 'hediyeler' de anımsatılabilir.

Bir zamanlar önemli bir gelir olan fütuhat sonucu ganimet, imparatorluk döneminde Roma'nın genişlemesi son bulunca yitirilmiş oldu. Ölüme, sürgüne yada politik haklardan yoksun bırakma cezasına mahkûm edilenlerin gasp edilen malları da hatırı sayılır bir gelir kaynağıydı. Serbest bırakılmış kölelerin ölümleri üzerine servetleri (ki bunlar üst düzey memurları oldukları durumlarda önemli servetler olabilirdi) imparatorlara kalırdı. Sahipsiz toprak ve mülkler devlete devredilirdi. Kimi devlet işlerinde ise yurttaşların angarya olarak çalışmaları zorunluluğu da vardı.

İmparatorluğun devlet malı olan toprakları 'hür' olan ve yörede yaşayan kimselere (conductores) kiralanırdı. Bunlar toprağı işler ama köleler de kullanabilirdi. Toprağın bir bölümünü de yeniden başkalarına (coloni) kiralayabilirlerdi. Ucuz köle arzının azalması sonucunda eskiden daha yaygın olan ve temelde köle emeğine dayanan latifundia işletmelerinin azaldığı görülür. Zamanla 2. yüzyıl içinde, toprağı işleyenlerin bu topraklar üzerinde mülkiyet hakları da kazandıkları gözlenir. Devletin mermer vb. ocaklarının işletilmesi de genel olarak benzer bir gelişme göstermişti.

M.S. 1. yüzyılda, iç savaşların son bulması ve Augustus'un başlattığı Pax Romana sonucunda bütün imparatorluk içinde daha rahat yaşam koşulları sağlandı. Savaşlar uzak ülkelerde yer alıyordu, korsanlık çok azalmıştı, geniş bir yol şebekesi oluşmuştu, ortak bir para birimi yürürlüğe girmişti. Genel refah düzeyi de yükselmişti. Ticaret çok gelişmişti. Kentleşme de doğu eyaletlerinde hız kazandı.

Bu dönemde yeni üretim biçimlerinden pek söz edilemez. Suriye'de cam eşya yapımı teknikleri geliştirilmiş, daha uzak ülkelerden, örneğin Çin'den ipek ithal edilmiş ve ipek üretiminin tekniği öğrenilmişti. Bir tür bankacılık ve tefecilik (faiz sistemi) gelişmiş ve güçlenen çiftlikler ve seramikçilik ve taş ocakları işletmeleri de yaygınlaşmıştı.

Servet, imparatorun, Roma'ya bağlanmış yarı bağımsız devlet yöneticilerinin elinde ve doğu ülkelerindeki tapınaklarda birikmişti. Zengin kimseler yöneticiler arasından çıkardı. Bu dönemde toprak işleterek, ticaret yaparak yada küçük çapta üretim birimleri kurarak zenginleşenler artmıştı.

Bu olumlu ekonomik gelişme 2. yüzyıl boyunca da genel olarak devam etti. Ama aynı zamanda ilk dar boğazlar da görülmeye başlandı. Yeni limanlar, yollar yapıldı. Ancak artık savaşlar, gelirden çok gidere neden oluyordu. Fethedilen ülkeler zengin ve kalabalık değildi; ele geçirilen ganimet ve kölelerin geliri savaş masraflarını karşılamaz olmuştu. Ordunun maaşları devlete büyük bir yük olmuştu. Devlet de pahalıya mal olan resmi binalar, tapınaklar ve kamu yararı için kullanılacak yapıtlar kurabilmek için vergi ve angaryaları artmaya başladı.

Ağır ekonomik koşullar genel olarak daha yoksul olan kimseleri ve kitleleri etkiledi. Topraklarını terk edenlerin eşkıyalığa başladığı bu dönemde görülür. Roma yönetimi eyaletlerin ileri gelenlerinden, kaçan köylülerin ödemesi gere-

ken vergilerin onlar tarafından ödenmesini istemeye başlar. Bu kez yöneticilik çekiciliğini kaybetmeye başlar. Para değerini kaybeder. İşlenmeyen topraklar artmaya başlar.

Adrianus'tan sonra (117-138), Antoninus (137-161) ve Marcus Aurelius (161-180) yıllarında devlet harcamalarının kısıtlanmasına rağmen devlet hazinesi yoksullaştı. Septimius Sevirus (193-211) lejyonlarının desteği ile başa geçtiğinde artık vergi toplama sorumluluğu yörelerdeki zenginlere (numerarii) geçti. Bu yönde başarısızlık gösterenlerin servetine el konuldu ve hatta hapsedildi.

Ordu masrafları devletin karşılamaya zorluk çektiği en ağır ekonomik yük oldu. 193-284 yılları süresince iç ve dış savaşlar oldu. Ekonomik zorluklar ve kitlelerin yoksullaşması ve şikâyetleri arttı. 3. yüzyılın sonunda doğumların azalmasıyla imparatorluğun nüfusu yetmiş milyondan elli milyona düştü.

2. Hellenler ve Etkileri

Eski Yunanın devamı sayılabilecek halklar ve kültürlerle, Hellenistik diye nitelenebilecek ve Büyük İskender'in birleştirdiği topraklar içinde yaşayan halkların kültürleri, yukarıda anlatılan Roma Barışı yıllarında ortaya çıkan Roma dünyasıyla karşılaşınca görülen karşılıklı etkileşimler büyük çeşitlilik sergiledi. Bunların bazılarına aşağıda değinilecektir.

2.1. Roma'nın Siyasal Egemenliği

Romalılar M.Ö. 2. yüzyıl başlarında bugünkü Yunanistan topraklarında yaşayan Hellenleri savaş alanlarında yenmeye başladılar ama bu yeni toprakları Roma'ya katmak için acele etmediler. Yendikleri halkları dolaylı ve masraflı olmayan

bir biçimde denetlemeyi yeğlediler. Hellenlerle ilk temasa geldiklerinde öğrenmiş oldukları 'özgürlük' (eleutheria) kavramı daha M.Ö. 5. yüzyıldan başlayarak bir anlam değişikliği edinmeye başladı. Bu sözcüğün anlamı kentlerin içişlerine özerk olup bir yabancı gücün egemenliğini kabullenebilme olanağını da kapsayacak biçimde genişlettirildi. Antik Atina'nın kimi 'müttefikleri' de aslında bağımsız kentler olmamış, ama 'özgür' sayılmış, böyle nitelenmişti. Romalılar da Hellenlere bu tür bir 'özgürlük' tanımışlardı.

Philippos M.Ö. 197'de Kynos Kephalles'te yenilince Roma, Hellen kentlerinin bu tür 'özgürlüğünün' savunuculuğunu üstlenmişti. Bu yöntemle Romalılar hem Hellen kentlerinin denetimini kolay ve masrafsız bir biçimde sağlamış oluyor hem de Hellenlerin direnciyle karşılaşmıyordu. Doğal olarak Hellenler de bu gelişmeden hoşnuttu. M.Ö. 197'de Romalılar Yunanistan topraklarında bir askeri güç yerleştirmeyi önermiş ama doğan sert tepki ve hoşnutsuzluk yüzünden Roma bu planını gerçekleştirmemişti. Bir yıl sonra Korint kıstağında Titus Kointius Flamininus Hellenlerin 'özgürlüğünü' ilan ediyordu.

Bu tarih, Roma'nın Hellenler üzerindeki egemenliğinin başlangıcı da sayılabilir. Başlayan bu yeni dönemin bir özelliği Hellenlerin geleneksel yaşam biçiminin yeni egemen gücün gereksinmelerine sağlayabildiği uyumdur. Roma denetimi ve daha sonraları Roma egemenliği Hellenlerin yaşam biçimini temelli bir biçimde değiştirmeyi hedef almamıştı.

Hellenler Romalılara minnet duygularını belirtmek ve büyük gücün güvenini de kazanmak için ellerinden geleni yaptılar. Örneğin İzmir'deki Hellenler Roma Tanrıçası için bir tapınak kurmuşlardı (M.Ö. 195); Hellen dünyası içinde ilk kez böyle bir tapınak inşa ediliyordu. İki yüzyıl sonra İzmirliler bu tapınağın kuruluşunu anımsatarak Roma'dan

ayrıcalıklar isteyeceklerdi. Hellen geleneğine göre minnet belirtmek, bir tür boyun eğme ve egemenliğin tanınması anlamını taşırdı. Flamininus adına İmparatorluk yıllarına dek kutsal ayinler tertip edilmişti. Bu minnet gösterileri Roma'da alışılagelen 'clientela' ilişkisine çok benzemesi, Hellenlerin iletmek istedikleri mesajı Romalıların kolayca almalarını da sağlamıştı.[1]

Roma fetihleri doğuya doğru yayıldıkça bu egemenlik ilişkileri farklılıklar da sergileyerek yaygınlaştı. Hellen kentlerinin ve Hellenlerin Roma'yı tanıma belirtisi kimi zaman kişilere tapmayla da belirtilmişti. Roma da genel kent özerkliği ilkesini uygulama ve kimi yerel düzeyde ileri gelenleri ödüllendirme yolunu izlemişti. Romalılar özellikle zengin Hellenler arasında bağlaşıklar buluyor, onlarla işbirliğine gidiyordu.

Hellen yada Helenistik kentler Roma ile temelde üç türlü yasal ilişki kurardı. Kimileri, yukarıda anlatıldığı anlamda 'özgür' kentlerdi (civitates liberae). İkinci grup egemenlik altındaki kentlerdi (civitates stipendiariae). Üçüncü grup ise doğrudan Roma'ya bağlanan eyaletlerdi. Özgür kentler Flamininus'un bağışladığı özerklik statüsü altındaydılar. Bu kentlerde Romalı eyalet valisi yoktu, ama kent vergi vermek zorundaydı. Bu kentlerde geleneksel Hellen hukuku uygulanırdı, oysa Roma'ya bağlı eyaletlerde yönetici Roma hukukunu uygulayabilirdi. Ancak Roma uyruklu olanlara her durumda Roma hukuku uygulanırdı.

M.Ö. 1. yüzyılda iç savaşlar döneminde (Khairônia M.Ö. 86, Pharsala M.Ö. 48, Phillipon M.Ö. 42, Aktium M.Ö. 31 gibi) bu savaşların masrafları eyalet vergilerinden sağlanma

1 'Patroni' (koruyucu Romalılar) 'clientes'lerin (müşterilerinin) gereksinmelerini sağlarlardı. İkinciler de birincilere hizmet ederlerdi. 'Beneficium'a (lütuf) karşılık 'officium' (görev) üstlenilirdi. Bu ilişkiler Romalılarca dışişlerinde de uygulanmıştır.

yoluna gidildiğinden doğudaki eyaletler ve kentler aşırı vergiler altında ezilmişti. Ama Augustus'un barışı sağlamasından sonraki dönemde bu yöreler belli bir ekonomik refaha kavuşmuşlardı. M.S. 1. ve 2. yüzyılda görülecek olan kent gelişmeleri ve kimi ileri gelenlerinin zenginleşmesi bu dönemde başlayacaktır.

Augustus daha önce başlamış olan Roma-Hellen ilişkilerini tazeledi: Kimi eyaletler 'proconsules' aracılığıyla Senato'ya bağlıyken, kimileri de 'legati' tarafından denetilen imparatorundu. Bu dönemde aşırı vergilenme ve keyfi uygulamalar Roma yönetimince ve özellikle egemenliğini her alanda duyuran imparatorca denetilebiliyor ve engellenebiliyordu. Helenistik kentlerde imparator ve ailesi adına anma törenleri ve tapınmalar yeniden yaygınlaştı. Patroni/clientes ilişkileri gelişti. Tiberius (14-37) ve Neron (54-68) Senato'dan Helenistik kentlere yardım yapılması sağlandı. İzmir'in M.Ö. 195 tarihinde kurdurmuş olduğu Roma tapınağını anımsatıp ayrıcalıklar istemesi de bu dönemdedir.

Özellikle iki imparator, Neron ve Adrianus (117-138) Hellen kültürü hayranıydılar. Neron 66 yılında eski olayı taklit etmeye çalışarak Korint kıstağında (Antik Yunanistan'daki) Hellenlerin 'özgürlüğünü' yeniden ilan etti. Ancak dört yıl sonra 'filellen' (Hellen dostu) olmayan Vespasyanus bu hakkı geri alıp ve bu yöreyi yeniden eyalet statüsüne dönüştürdü.

Adrianus döneminde Helenistik eyaletler kültür, din ve sanat alanlarında kazançlı çıktı. Delfoi tapınağı canlandırılmış, Atina politik açıdan gelişmiş birçok tapmak inşa edilmişti. İkinci Sofist Okul (Deuterê Sophistikê) diye bilinen felsefe hareketi de bu genel Hellen kültürü canlandırılması çerçevesi içinde değerlendirilmelidir (Bu dönemde sivrilen Ploutarkhos, Atikalı Herodês, Loukianos vb. gibi aydınlara ileride yeniden değinilecektir). Antoninus'lar döneminde

de Efesos zenginleşti. Bu dönemde Antik Yunan kültürü canlanır gibi olmuş, tanınmış yazarlar 'eskileri' canlandırmaya yada taklit etmeye çalışmışlardı. Roma'nın kimi ileri gelenleri de bu yönde itici bir güçtü.

2.2. Hellenlerin Hukuksal Konumu

Özgür yurttaş konumunda olan Hellenlerin, yani köle olmayanların, Hellen ve Helenistik bölgelerin eyalet statüsüne dönüştürüldükleri zamanlarda bile yaşam biçimleri köklü değişikliklere uğramadı. Özgür yurttaşlar Roma yurttaşı sayılmış ama eski 'Hellen' düzen süregelmişti. Alt sınıfların konumu Helenistik dönemdeki gibi kalırken, üst sınıflar, yani zenginler ve yönetime katılanlar Roma yönetimiyle iyi ilişkiler geliştirerek durumlarını güçlendirmişler ve yaşam düzeylerini yükseltmişlerdi. Kentler adına davranan, Roma ile yerel halk arasında köprü görevi gören de bu kesimdi.

Her Hellen'in vergisini vermesi, gerektiğinde yönetimin mahkemesine hesap vermesi, olanaklarına göre görevler ve sorumluluklar üstlenmesi gerekirdi. Alt sınıflar bu hakları gereği gibi kullanamazdı. Zaman zaman bu yüzden ayaklanmalar olmuş, kitleler güçlü bir destek bulunca zora başvurmuştu. Örneğin M.Ö. 88 yılında Pontus'lu Kral Mithridatês önderliğindeki ayaklanmada bir günde seksen bin kadar Romalı yada Roma yandaşı öldürülmüştü.

'Romalı' olmak bir ayrıcalık sayıldı. Roma yandaşları, yani Romalılar'la uyum sağlayıp onlarla çalışanlar Romalı olma hakkını kazandı. Yeni yurttaş, ona bu yurttaşlığın sağlanması için kefil olmuş olan Romalının isim ve soy ismini (praenomen/gentilicium) alır buna Hellen ismini (conomen) ekler, o yıllarda alışılagelen üç isimli Roma ismi oluşurdu. Böylece örneğin Pompius'un dostu Midillili tarihçi 'Gnaios Pompius Theophanês' olacaktır. Zamanla üçüncü

isim ya tam Latince olmaya yada bütünüyle kullanılmamaya başlandı. Kuşaktan kuşağa bu üst sınıf Hellenler ve üst düzey yöneticiler Romalılaşıyorlardı. Romalı olan Hellenlerin çocukları 'atlılar' sınıfına geçebiliyor, sık sık İtalya'ya yada Roma'ya göçüyor, Hellen kimliklerini kaybediyorlardı. Üst sınıflar Roma yönetimi içinde asimile oluyordu.

Bu gelişmelerin iki sonucu oldu. Birincisi, doğudaki eyaletlerde yönetim yeteneği olan, aydın, zengin, güç sahibi Hellenlerin azalmış olması ve dolayısıyla kent ve yöre çıkarlarını savunacak kimselerin eksikliğinin görülmesi; ikinci ise, Romalı yurttaşların fazla kalabalıklaşıp Romalı olmanın artık önemli bir ayrıcalık sayılmamaya başlaması. 2. yüzyıl sonunda Romalı yurttaşlar da eyaletlerde ikiye ayrıldı: Ayrıcalıklı olanlar (honestiores) ve olmayanlar (humiliores). En sonunda Antoninus Caracala 212 yılında hemen herkese Romalı statüsünü tanıdı.

2.3. Siyasal Hellen Geleneği

Roma'nın doğu eyaletleri genel olarak benzer bir yönetim altında bulunmakla birlikte kentten kente farklılıklar da göstermişlerdi. Zaman içinde izlenebilen bir gelişme, daha Helenistik dönemden başlayarak 'demokratik' yönetimlerin gittikçe timokrasiye, yani daha zengin olan yurttaşlara dayanan bir yönetim biçimine dönüşmeleriydi. Kentlerdeki 'boulê' (meclis) zamanla Batı'daki Senato yada 'curiae'ye, bunlara seçilenler ise 'decuriones'e dönüştüler. Her kentte farklı isimler taşıyan yöneticiler vardı. Ancak durumun tüm Hellen kentlerindeki durumun nasıl olduğu tam olarak bilinmemektedir.

Kimi zaman 'gerusia' adını da taşıyan 'boulê', yalnız seçkin Hellen yurttaşlardan oluşurdu. Atina'da aristokratlardan oluşan 'Areios Pagos' güçlü bir kuruma dönüşmüştü.

İmparatorluk döneminde yönetim Roma yanlısı bir oligarşinin elindeydi. Atinalılar kendi içişlerini kendileri yönetebiliyor ama sorunlar belirmeye başladığında imparator doğrudan kentin işlerine karışabiliyordu. Marcus Aurelius örneğin Atina'da 'gerousia'yı (senato denebilecek bir kurumu) kurdurduğunu görüyoruz.

Isparta'da Lykourgos'un başlattığı kimi uygulamalar kıvançla devam ettiriliyordu; aristokrat gençler sıkı idmanla kendilerini yönetime hazırlıyorlardı. Ama Aktium Savaşı'nda Augustus'un yanında savaşmış olan Gaius Julius Euryklês, geleneğe uymayan bir uygulamayla Isparta'da 'hêgemon' (kral diyelim) olabilmişti.

Hellen kentlerinde yöneticiler kimi mali yükümlülükleri ve ödevleri de üstlenmeye mecburdular. 'Leitourgia' denen bu görevler belli bir ekonomik düzey tutturan her yurttaş için zorunluydu. Bu 'yardımlarla' kentlerin kamusal binaları kurulurdu, atletizm yarışmaları ve dini kutlamalar örgütlenirdi yada vakıflar kurulurdu. En büyük kaynak kuşkusuz kentin zenginleri ve kent dışından gelen hibelerdi. Adrianus'un kendisi de Efesos'a (Efes'e) böyle bir yardımda bulunmuştu. Attika'lı Herodês'in kurmuş olduğu tiyatro halen Atina'da kullanılmaktadır.

Hellen dünyasının en sevilen günleri dinsel kutlama ve yortu günleriydi. Yerel Tanrılar, örneğin Efesos'ta Tanrıça Artemis, Tanrıça Roma yada İmparator kutlanırdı. Bu günlerde spor, müzik, şiir yarışmaları örgütlenirdi. Kurbanlar kesilirdi. Masrafları zengin tertipleyiciler üstlenirdi. Bugünlerin başarılı olması kentin ününü yüceltir, kente gelenlerle yörenin ekonomik yaşamı canlanırdı. Tartışmalarda başarı kazananlar memleketlerinde saygınlık kazanırdı. Zamanla bu kentlerde, Romalı bir gelenek olan, kişiler arası kanlı düellolar da yer almaya başladı.

Öteki kentlerle ilgili bilgiler yetersiz olmakla birlikte Ati-

na'da gençlere eğitimin sağlandığı bilinmektedir. Öğretmenler, atletizmi yöneten fizik eğitimi hocaları ve bunlarla ilgili bina ve kurumlar kent yöneticilerince sağlanırdı.

Roma yönetimi yıllarınca kentler arası savaşlar doğal olarak olamazdı. Ama kimi sınır sorunları, ayrıcalıklar kazanma yönünde sürtüşmeler görülürdü. Kimi kentler bir yörenin temel kenti (metropolis) oluyor ve bundan çıkarlar elde edebiliyordu. Böyle bir fırsatı yakalamaya çalışan kentler arasında da sürtüşmeler olabilirdi. Efesos ve Pergamos arasında örneğin böyle karşıtlık doğmuştu. Böyle durumlarda Roma işe karışır, son sözü söylerdi. Ekonomik yarışma nedenleriyle Prousa (Bursa) ile Apameia Myrleia, Nikomēdeia (İzmit) ile Nikaia (İznik), Antiokheia (Antakya) ile Seleukeia (Silifke) arasında da böyle sürtüşmeler olurdu.

Kentler arasında sorunlar belirdiğinde Roma da egemenliğini daha güçlü bir biçimde duyururdu. Poutarkhos'a göre karşılıklı şikâyetler Romalıları pek istemedikleri bir eyleme, yani baskıcı olmaya zorluyordu. Zamanla üst sınıftan kimselerin Romalı olmaları, Romalı aristokratlar gibi davranmaya çalışmaları sonucu, halktan kimseler de Romalı ve yerel yönetim arasında farkı seçemez durumuna gelmişlerdi. Haklarını Roma mercilerinde aramaları onlara fazla bir şey kaybettirmez olmuştu. 2. yüzyılda artık Roma/Hellen yönetimi farkının sınırları belirsizleşmişti.

Kentler aralarında birleşip 'koina' (ortak) denen birlikler de oluşturmuşlardı. Bu 'koina' kendi paralarını basmışlar, ortak ayinler ve spor bayramları tertiplemişlerdi. Bu tip 'koina' genel olarak Anadolu'da görülmüştü; örneğin Asia, Bithynia, Pontos, Galatia, Kappadokia, Lykia gibi eyaletlerde. Delphoi etrafında oluşan ve Amphiktyonia adıyla bilinen bir birlik, Pausania'ya göre, 'Yunanistan' topraklarında da oluşmuştu.

'Attiko Panellēnio' (Atik Panhellenik Birliği) diye adlandırılan bir birlik de Hellenizm hayranı Roma İmparatoru Adri-

anus tarafından 131 yılında başlatılmıştı. Ünlü Zeus tapınağının tamamlanmasıyla başlatılan bu birliğe ancak Hellen olduklarını kanıtlayabilen ve Roma ile iyi ilişkiler sürdüren kentler girebilecekti. Mısır, Sicilya ve Suriye'nin Helenistik kentleri bu birlikte yer almamışlardı. Dorlar (Dōrieis), Aiolyalılar (Aioleis) ve İyonyalılar (Iōnes) birliğe katılmıştı. Birlik kutlamalar, yarışlar ve bayramlar örgütlemişti. Atina bu sürede eski yüceliğini kazanacakmış gibi bir uyanış içindeydi. Ancak Adrianus'tan sonra birliğin varlığı pek duyulmadı. Spor alanındaki yarışmalar 3. yüzyıl ortalarına dek sürdü.

3. Romalılar ve Hellenler

Yunanlılar beş yüzyıldan fazla bir süre Roma egemenliği altında yaşadılar. Genel olarak Hellen dünyası bu egemenliği göreli bir kolaylıkla kabullendi. Bunun herhalde iki nedeni vardı. Birincisi, Romalılar'la Hellenler arasında pek büyük, çelişkili, bir arada barınmalarını olanaksız kılan farklar yoktu. Roma ve Hellen dünyası farklı olmakla birlikte kimi değerleri ve yaşam biçimlerini her iki toplum da paylaşırdı. Aile düzeni, toplumsal yaşam, yönetim sistemleri, Tanrılar, kültür değerleri konusunda iki toplum arasında benzerlikler vardı. İkinci neden ise Romalıların Hellen dünyasına, yada daha somut olarak Antik Yunan'a hayranlık duymaları ve bundan dolayı da Hellenlere göreli bir saygıyla davranmış olmalarıydı.

Romalılar kimi Hellen alışkanlıklarını da benimsemişlerdi. Evlerini antik yontularla süslerlerdi. Hellenler gibi yemek yiyip eğlenmek isterlerdi. Bu tür yaşam için, yani Hellenler gibi yaşamak yada onlara özenmek anlamında Latince'de yeni bir sözcük belirmişti: Graecari. Buna karşılık Roma egemenliğini kabul etmiş olan Hellenler başka bir alanda dolaylı bir direnç sayılabilecek bir tutum izlediler: Antik

Yunan'ın dilini, Atikizm denen dili, ve gördüğümüz gibi İkinci Sofistler ile geçmişi yaşatmaya çalıştılar.

Romalılar ile Hellenler arasında ilişkinin sık sık bir patronus - clientes ilişkisine dönüşmüş olduğunu görmüştük. Bu ilişki genellikle üst düzey vatandaşlar arasında oluşurdu. Sıradan insanların, herhalde daha az çıkar sağladıkları için, Roma egemenliğine karşı oldukları gözlenir. Ancak bu karşı çıkmalar hem pek sık görülmemiş hem de yer aldığında güçsüz ve kolaylıkla bertaraf edilen direnmelerdi. Ploutarhos, Hellenlerin Roma egemenliğine boyun eğmelerini isterdi; onca bu, barış ve uyumu sağlayacaktı.

Romalılar egemenliklerini kabul eden Hellenlere 'optimates' derlerdi. Bu optimates'ler Romalıları velinimet sayarlardı. Romalı ileri gelenleri için özel minnet şenlikleri, yarışlar ve özellikle tapınmalar uygularlardı. Romalı valilere, komutanlara ve imparatorlara şükranlarını göstermek yada onları pohpohlamak için ayinler ve dini merasimler de örgütlerdi. Roma imparatorlarının tapınması çok yaygın bir uygulamaydı. Kentler kendi sınırları içinde Tanrı gibi algılanan Roma imparatorları için tapınaklar kurmaya çalışırdı. Bu tapınakların sayısı ve niteliği kentler için bir kıvanç kaynağı olurdu. Kimi zaman imparatorların isimleri aylara verilir, doğum günleri yılbaşı sayılırdı. Roma yanlısı bu kutlamalarda, ayinlerde ve tapınmalarda 'sonsuza dek sürecek Romalı efendilere' gibi ibareler görülür.

Romalı ileri gelenleri de bu şükran eylemlerine karşılık yönettikleri kentlerde, iyi niyetlerini, yönetim alanında ödünler vererek ve para yardımında bulunarak gösterirlerdi. Roma'nın ileri gelenleri Hellenlere zaman zaman Roma yurttaşlığı sağlarlar, buna karşılık Hellenler de bu velinimetlerinin adlarını kendi adlarının başına eklerlerdi. Saygın Romalılara 'patron' ismiyle saygı göstermek o zamanlarda alışılagelen bir tutumdu.

Romalılar Hellenler'i arada aşırı dalkavuk ve eski uygarlıklarına kıyasla geri bulurdu. Örneğin Cicero'nun (M.Ö. 106-43) çağdaşı Hellenleri geveze, dalkavuk ve güvenilmez bulduğunu biliyoruz. 'Greculus' sözcüğü bu tür Hellenler için kullanılırdı.

Romalılar zaman zaman doğuya göçüp Hellenlerin çoğunlukta oldukları yörelere yerleşmişler ve küçük yada göreli olarak daha büyük cemaatler oluşturmuşlardı; bunlara 'conventus civium Romanorum' derlerdi. Genelde bu tür toplumlar yöredeki toplumlarda uyum içinde yaşarlardı. Bu Roma kolonileri genel olarak ticaret yapmak yada Roma İmparatorluğu içinde yönetici görevler üstlenmek isteyen kişiler tarafından oluşturulurdu. Bu Romalılar, içinde bulundukları toplumun yaşamına katılırlardı. Meclislerine katılıp oylamalarda yer aldıkları gözlenir. Gerektiğinde bu Romalıların eli açık yardımlarda da bulundukları görülmüştü. Zamanla doğuda bu Romalıların Yunanca'yı kullandıkları ve Hellenleştikleri gözlenir. Batı'da, örneğin Güney İtalya'da ve Sicilya'da, tersine Latince egemen olur. Kuşkusuz bu süre içinde ve bu Roma-Hellen toplumlarda evlenmeler sonucu ırk karışımı da gerçekleşmişti.

Roma-Hellen ilişkisi genel olarak bir üst sınıflar ilişkisidir. Bu üst sınıf Hellenleri kendi dillerinden başka Latince de bilirlerdi. Örneğin Polibios, Ploutarkhos, Philostratos vb. gayet iyi Latince konuşur ve yazarlardı. Hellenler hem bu Latin bilgisinden, ama sık sık anımsattıkları atalarıyla da kıvanç duyardı.

4. Hellen Kültürü

Romalılar İtalya'nın doğusuna doğru yayılmaya başladıklarında hemen hemen her girdikleri yörede, Helenistik dönemde başlamış olan 'Hellenleşme'nin sonuçlarıyla karşı-

laştılar. Büyük İskender zamanında yayılmaya başlayan ve ölümünden sonra Hellen krallıkları zamanında da süregelmiş olan gelişmeler ve izlenilmiş olan kültür politikası sonucu Hellen dili ve kültürü tüm Ortadoğu'da yaygındı. 'Koine' (ortak dil) diye bilinen Hellence, resmi dil diye kullanılmaya başlanmış, kültür alanının ortak anlaşma aracına dönüşmüş ve en yaygın dil konumuna dönüşmüştü (ayrıca bkz. Birinci Bölüm: Yunanca'nın Tarihi). İskenderiye'den Kırım'ın Neapolis'ine ve Antakya'dan İzmit'e hemen hemen her büyük kentte Hellen felsefesinin okutulduğu okullar ve Hellen türü sporla uğraşanlar bulunabilirdi.

Roma egemenliğinin ilk yıllarında, özellikle Augustus'a kadar olan süredeki iç savaşlar yüzünden bu doğu yöreleri, ekonomik ve toplumsal karışıklıkların sonucu, kültürel açıdan aksamış, bu alanda bir yoksulluk görülmüş ve ancak 2. yüzyılda yeniden bir canlanma gözlenmiştir.

Romalılar, Antik Hellen kültürünü ve bu kültürün devamını yada kalıntılarını saygı ve beğeni ile karşıladılar. Kültürlü Romalılar -bunların içinde imparatorlar da vardı- Hellence öğrenmeyi, Hellen filozoflarla dostluklar ve ilişkiler kurmayı, evlerini Yunanistan'dan getirttikleri yontularla süslemeyi saygın bir girişim sayarlardı. Kimi imparatorlar bile, örneğin Marcus Aurelius, Claudius vb., Hellence yazarlardı. Bu dönemde Antik Olimpiyatları anımsatan etkinlikler yaygınlaşmıştı.

Romalılar da, kuşkusuz bu yörelere kendi kültürel damgalarını vurmuşlardı; Latince, Roma hukuku, Roma'nın değer yargıları, yönetim ve günlük yaşam biçimi Ortadoğu'da hızla yayılmaya başlamıştı. Temelde iki 'Batılı' kültürün, Hellen ve Roma kültürünün, Doğu'nun toprakları üstündeki etkileri, Doğu'nun dinleri, dilleri ve kültürleri ile karşılaştıktan ve karıştıktan sonra ortaya çıkan sentez belki de 'Hristiyanlık'tı. Ortadoğu ve Anadolu bu çeşitli kültürlerin odağı olmuştu.

M.Ö. 2. yüzyıl ile M.S. 2. yüzyıl döneminde Antik Hellen kültürüne özlemle bakılmış ve bu kültürün canlandırılması yönünde çabalar harcandı. Stoikler, Skeptikler, Neoplatonistler bu yıllarda yoğun bir biçimde etkindirler. Bunların yanı sıra Hristiyanlar da seslerini duyurdular. 'Kilise Pederleri' diye anılan kimseler bir kilise kültürünün temellerini bu yıllarda attılar. İkinci Sofistlik diye bilinen etkin felsefe ile Yeni Ahit (ve İncil'ler) bu yüzyıllarda ortaya çıktı. Roma'nın etkisiyle ilk kez bu yıllarda 'oikoumenē' (ikumen/evren/evrensellik) söz konusu oldu. Bu dönem Ploutarkhos'un, Polybios'un, Marcus Aurelius'un, İsa'nın ve Paulos'un yaşadığı dönemdir. Bu sentezin kimi Hellen öğelerine daha yakından bakalım.

4.1. Yunanca

M.Ö. 5. yüzyılda, Atina'nın, felsefe, edebiyat ve bilim alanında geliştirdiği kültürel etkinlikle Yunan kentleri arasında saygın bir yeri vardı. Atina'nın kullandığı Atik diyalekti de önem kazanmaya, yaygın biçimde kullanılmaya başlandı. Zamanla, hele Büyük İskender'in kurduğu devletten sonra, bu lehçe yaygın bir resmi dil kimliği edindi. Zamanla zamanın *lingua franca*'sına, yani çeşitli halkların ortak kullanabilecekleri ve anlaşabilecekleri bir diline dönüştü. Atik dilini temel almış olan bu lehçeye o zamanlar 'koinē dialektos', yani 'ortak diyalekt' dendi. Bu Ortak Atik dilinden sonra, birkaç yüzyıl gibi kısa bir zamanda Yunanca büyük değişikliklere uğradı ve Çağdaş Yunanca'yı anımsatan bir görünüm edindi. Kent devletlerinden imparatorlara geçiş, bu ortak dilin kökleşmesini de kolaylaştırmış ve böyle bir gelişmeyi hızlandırdı.

O zamandan bize varan yazılı metinlerler şunlardır: a) O zamanda yazılmış olan tarihler (örneğin Polivios); b) İsken-

deriye'de M.Ö. 3. yüzyılda Yunanca konuşmaya başlayan Yahudilerce Yunancaya çevrilen Eski Ahit (Tevrat); c) Zamanın konuşulan dilinde yazılan Yeni Ahit (İnciller vb.), d) Mısır'da bulunmuş olan ve sıradan kimselerin yazmış oldukları mektuplardan oluşan çok sayıda papirüsler.

Zamanın konuşulan dilini yansıtan, Helenistik/İskenderiye Ortak Dili'nde yazılmış olan Yeni Ahit, Hristiyanlık'ın Ortadoğu'da yerleşmesiyle bu dilin saygınlık kazanmasını ve yaygınlaşmasını da sağlamıştır. Yeni Ahit'in Yunanca'nın yaşamını sürdürüp bugüne dek gelmesini de kolaylaştırmıştır. Ama bu ortak dilin oluştuğu yüzyılda kimi aydınlar bu halk diline karşı çıktılar, antik Atik diyalektiğinin kullanışını savundular. Bu akıma 'Atikizm' (Attikismos) denmiştir (M.Ö. 200 ile M.S. 200 yıllarında halk dili olan 'ortak' dille, aydınların dili olan 'Atikizm' bir arada seyrederler (ayrıntılar için bkz. Birinci Bölüm, Yunanca'nın Tarihi).

4.2. İkinci Sofistler ve Edebiyat

Yaklaşık İsa'dan sonraki ilk yüzyıllardaki kültürel dönüşümlerinin çok önemli ve ilginç bir yönünü dile getiren yazın eylemi 'İkinci Sofistler' (yada İkinci Sofistlik) diye bilinir. İkinci Sofistlerin birinci dönemi M.S. 1. yüzyıldan 3. yüzyılın başlarına, ikinci dönemi 4. yüzyılın ortalarına, üçüncü dönemi ise Jüstinyen'in Atina Akademisi'ni kapattığı 529 yılma dek sürmüştü. İkinci dönemden elimize çok az yapıt geçmiş, üçüncü dönem ise etkin olmamıştır. İkinci Sofistler dendiğinde genellikle ilk dönem anlaşılmaktadır.

İkinci Sofistler, M.Ö. 5. yüzyılın Klasik Hellen kültürünü yeniden yaşatmaya çalışmışlar ve kültürel gerilemenin nedenlerini araştırmışlardır. Bu dönemden bize erişen yapıtlar hem çoktur hem de Klasik Dönem'den sonra ortaya konmuş en değerli yapıtlardandır. Bu dönemde edebiyat, felse-

fe, tarih, gezi ve anı yazıcılığı gibi alanlarda ünlü düşünürler yaşamıştı.

Bu kültürel canlanmanın bir nedeni Romalı ileri gelenlerin ve özellikle kimi imparatorların Antik Yunan dünyasına karşı duydukları ilgi ve beğeni olsa gerektir. Örneğin M.Ö. 74 yılında Vespasyanus aydınlara -gramer yazıcılarına, hatiplere, doktorlara- özel ayrıcalıklar tanımıştı. Bu ilginin sonucunda İzmir, Efes, Milet gibi kentlerde, Lesbos (Midilli), Rodos gibi adalarda ve Atina'da belli düzeyde bir zenginlik ve kültürel canlılık yaşandı.

Bu canlanmanın dışında kalmış olan İskenderiye ise bir süre sonra yeni bir din olarak ortaya çıkan Hristiyanlık'ın bir merkezi konumuna geldi. M.S. 2. yüzyılda hukuk alanında en tanınmış okullar Roma'da olduğundan bu konuda bilgi edinmek isteyenler, ister Hellen olsun ister Romalı yada 'barbar', Batı'ya, yani Roma'ya giderdi. Hukuk alanında Roma daha etkindi.

İkinci Sofistler Atik diyalektinde yazdılar. Bu dil Klasik Hellen dünyasının diliydi. Ancak bu dil Antik Yunanistan'da halkın kullandığı dil iken, sonraki yüzyıllarda geniş halk kitlelerinin kullandığı dil 'Koinē' (Ortak) olduğunda, İkinci Sofistleri'nin dili de doğal olarak aydınların diline dönüşmüş, bir bakıma halktan kopmuş yapay bir dil görünümü edinmişti. Halkla iletişim açısından dil sorunu, İkinci Sofistlik ile Klasik Yunan dönemindeki Birinci Sofist hareketi arasında temel farklardan birini oluşturacaktır. İkinci bir fark, İkinci Sofistlerin güncel konularla ilgilenmekle birlikte, genelde eskiye dönük bir yaklaşımla, eskiyi ve geçmişi yaşatmaya ve canlandırmaya çalışmış olmalarıdır. Ancak İkinci Sofistler Antik dönemin yaratıcılığını, güncelliğini ve giriftliğini yeniden yaratamadılar. Roma yönetimiyle araları genel olarak iyi olmuş ve tutuculuklarından dolayı da hem yüksek düzeydeki Romalıların beğenisini kazanmış

hem de kentlerinin çıkarları yönünde bu çevreleri etkileyebilmişlerdi.

Antik Yunan'a eğilimleri ve klasik döneme göndermeler bir Hellen hayranlığından kaynaklandığı kuşkusuzdur. Ancak bu eğilimin etnik kökenli olduğu kanıtlanamaz. O dönemde, aydınlar, Hellen olsun yada olmasın, Antik Hellen uygarlığını yüceltirlerdi (Rönesans döneminde de olduğu gibi). Kaldı ki Antik Hellen dünyasını yüceltenlerin birçoğu, örneğin ileride göreceğimiz Loukianos yada Romalı imparatorlar Adrianus, Antoninos, Marcus Aurelius gibi, Hellen kökenli de değildiler. Antik Hellen kültürü o zamanın yaygın ve saygın kültürüydü.

Genel olarak hatip olan (retorik sanatıyla uğraşan) İkinci Sofistlerin Hristiyanlık'a karşı tutumları da uzlaşmacıydı. Hristiyanlık'a karşı çıkacak olanlar filozoflardı.

Retorik alanında iki akım bir süre yarışmıştı. Batı Anadolu kıyılarında doğup yaygınlaşan ve 'Asianismos' (Asyalılık) adıyla bilinen akım Antik Hellen retorik geleneğini yadsımış, kendine özgü, basit, gösterişli ve amaca varma yolunda her yaklaşımı geçerli sayan bir türe dönüşmüştü. Cicero bu akıma 'genus orationis asiaticum' adını vermiş ve eleştirmişti. Bu akıma tepki olarak da Attikismos (Atikizm) gelişmiştir. 1. ve 2. yüzyılda, M.Ö. 5. yüzyıl Klasik Yunan dilini ve retoriğini örnek alan Atikizm zamanla aydınların dili olarak güçlü bir akım olmuş ve Bizans Devleti'nin resmi diline dönüşmüştü. Bu dönemde Yunanca'ya Roma dilinden de kelimeler girdi. Atikizm zamanla halktan kopmuş bir dil olacak, zamanımıza kadar, oldukça değişerek 'kathareusa' adı ile bize kadar varacaktır.

Bu arada Klasik Yunan'ın başka öğeleri de canlandırılmıştı. Eski dinsel uygulamalar yeniden anımsanmış, tapınaklar onarılmış, spor yarışmaları yeniden yaşanmış ve eski felsefe okulları 'yeni' isimlerle ortaya çıkmışlardı: Neo-pitagorcu-

lar, neo-orficiler, neo-platonistler gibi. İkinci Sofistler bu ortam içinde ortaya çıkmıştı. Ünlü İkinci Sofistlerin kimileri şunlardı:

Dion Kyrysostomos (40-112) Bursalı zengin bir ailenin çocuğu idi. Önce hatip sonra filozof olarak çalıştı. Görüşleri yüzünden imparatorca İtalya'ya sürüldü. Yıllarca yurduna dönemeden o zamanın dünyasını dolaştı. Stoik-platonik bir görüşü savundu. Tanrısal bir misyonu yerine getirdiğine inanmış, insanları uygarlığın yükünden kurtarmaya çalıştı. Roma yönetimine karşı olamamakla birlikte kimi uygulamaları, örneğin yolsuzlukları ve gladyatör dövüşlerini yererdi. Özgürlüğü ütopi sayar barışı savunurdu. Basit ve alçak gönüllü görüşler savunurdu. 97'de yurduna dönmesine izin verildi, 102'de Roma'da İmparator Traiyanus'un yanında saygın bir yeri oldu. Seksene yakın yapıtı o dönemin yaşamını ve anlayışını dile getiren değerli kaynaklar sayılmaktadır.

Loukianos (120-180?) dönemin en önemli ve ilginç aydınlarındandır. Suriye doğumlu olup 'Hellenleşen' bir kimsedir. Yoksul bir ailenin çocuğu olarak geldiği İyonya kentlerinde Yunanca'sını ilerletti, dünyayı dolaştı ve 157-170 yılları arasında Atina'da sofistliği bırakıp felsefeyle ilgilenmeye karar verdi. Platonik diyaloglar yazdı. Yaşamının son yılları İskenderiye'de geçti.

Lukianos'un yapıtları seksenden çoktur. Kendisi Antik Hellen Tanrıları yanlısı olmakla birlikte, eski dinin artık pek güven sağlayamadığını, Hristiyanları anımsatırcasına kabul edecektir. Felsefe okullarının aralarında anlaşamadıklarını gören Lukianos, sonunda yapıtlarında basit insanın erdemli yaşamının her türlü felsefeden daha önemli olduğunu savunmuştur. Toplumda ahlaksal bir çöküşün, edebiyatta ise, özellikle Atikizm hareketinde boş bir gösterişin süregeldiğini savundu. Zamanında yazara karşı çıkanlar,

onu genel eleştirel yaklaşımıyla tüm görüşleri eleştirmekle Hristiyanlık dahil her şeye karşı çıktığını ve somut bir öneride bulunmadığını söylemişlerdi.

Lukianos'un en büyük özelliği ve değeri edebiyat ve dil alanındadır. Anadili Yunanca olmayan bu 'barbar' Suriyeli, Yunan dilinin ve Atik diyalektiğin büyük ustası oldu. Klasik üslubu, aşırılıktan uzak anlatışı, esprisi, cana yakınlığı ve hicvi ile örnek bir yazar olmuş, sonraki kuşakları da etkilemişti.

Atikali Herôdês (101-177), kuşkusuz İkinci Sofistler içinde en ünlü olanıydı. Maratonlu olan Herodês, babası gibi kendisi de zamanın en zengin insanlarındandı. Atina'da ve sonra İzmir'de ünlü sofist Skopeliano'nun yanında çok iyi bir eğitim gördü. Herôdês İmparatorluk çevrelerinde saygın bir yeri vardı. Adrianus ile dosttu. 139'da Atina'da mermerden oluşan Panathenaiko Stadı'nın yapımı için gerekli parayı bağışlayandır. Roma'da resmi görevler üstlendi. Yunanistan'ın birçok yerinde tapmaklar, yapıtlar ve Atina'da hâlâ kullanılan açık bir tiyatro kurdu.

Atikali Herôdês ile İkinci Sofistlik hareketi doruğa ulaştı. Zenginliği, geniş kültürü, bilgiye ve öğretiye karşı duyduğu sonsuz susuzluk ve üstün hocalık özellikleriyle etrafında bir kültür dünyası oluşmuştu. Herôdês'in öğrencileri bu geleneği ölümünden sonra da devam ettirirler. Kendisi üstün bir hatip, Antik kültürün derinlemesine bir aştırmacısıydı; yalın ve gösterişten kaçınan bir üslubu vardı. Ancak bize ulaşan yapıtları yoktur.

Ailios Aristeidês (117/129-181?) Bergama'da ve sonra Atina'da Herodês'in yanında öğretim gördü. Roma ve Mısır dahil birçok yeri gezdi. Derin bir kültürü vardı. Ama Tanrı'nın kendisine en üstün konuşma yeteneklerini vermiş olduğuna da inanırdı. Demosthenês'i örnek hatip saymış, ona benzemeye çalışmıştı. 179 yılında deprem sonucu yıkılan

İzmir'in onarılması için Marcus Aurilius'a yazmış olduğu mektup, yaygın inanca göre, imparatoru ağlatmıştı. Güçlü kaleminden o zamanın yaşamını öğrenebiliyoruz.

Başka ünlü aydınlar ve yazarlar Ploutarkhos (50-120?), Philostratos (160-244), Halikarnaslı Dionysios (M.Ö. 1. yüzyıl ortası-M.S. 1. yüzyıl başı), Logginos, Diogenes Laertios, Daldianoslu Artemidoros ve başkalarıdır. Bunlardan Ploutharhos'un (Plutarhos) ünü günümüze dek gelmiştir.

Plutarhos Kara Yunanistan'ın Khaironeia kentinde zengin bir ailenin çocuğu olarak hayata geldi. Platon'un kurduğu Akademi'de okumuş, çok gezmiş, Roma'nın ileri gelenleriyle dostluklar kurmuş ve doğum yerinde öğrencilerine retori dersleri vermişti. Kentinde Platon ve Sokrates'in doğum günlerini de kutlardı.

227 yapıtı bilinmekle birlikte bize ancak 83'ü varmıştır. Antik yazının bütün türlerini kullandı. *Ethika* adlı yapıtında felsefe, politika, bilim, teoloji, ruhbilim, fizik, hitabet gibi konuları işledi. Platon etkisi yazıklarının diyaloglara dayalı biçiminde sezilir. Bize varan ünlü yapıtı *Yaşamlar*'dır. Bu yapıtında Homer'e 603 kez, Hesiodos ve Pindaros'un her birine yüz kez kadar ve Platon'a da 650 kez göndermede bulunur. Bu yapıtıyla tarihe de bir katkısı olmuştur.

Plutarhos felsefeyi halk düzeyine indirebilmiş bir yazardı. Ahlaka önem vermiş, güncel yaşamın tutkularına karşı çıkmış, öfkeyi, kıskançlığı, kini, para hırsını, bencilliği eleştirmiş ve tedavi yöntemi olarak da bu kötü yanların sınırlandırılmaları yönünde ruhbilimsel önerilerde bulunmuştu. Zamanın büyük bir sorunu olan kitleler ve insanlar arasındaki eşitsizlik konusunu etik bir açıdan ele almış, temelde zenginlerin ve yönetici Romalıların yardımda bulunmaları yönünde tavsiyelerle yetinmişti. Roma Barışı'nı ideal bir çözüm saymış, bu yönetimin 'barışı, iyi geçimi ve özgürlüğü' sağladığını yazmıştı.

Yapıtlarında Hristiyanlık'tan ve Hristiyanlar'dan hiç söz etmemiş olması ilginçtir. Tutucu bir yaklaşımla bu yeni akımı hiç ele almak istememiş olması olanaklıdır. Ancak Hristiyanlar ve özellikle Kilise Pederleri Plutarhos'u sevmişler, onu kendilerinden saymışlardı. Bizans döneminde de *Yaşamlar* daha 9. yüzyılda, *Ethika* ise 13. yüzyılda da Maksimos Planoudes tarafından derlenmişti. Plethon ve Bessarion da Ploutarkhos'u sevmiş, benimsemiş ve bunların aracılığı ile Plutarhos Rönesans dünyasına da geçebilmiştir. İlk Latince Ploutarkhos çevirisi 1471'dedir.

Helenistik ve Roma döneminde ve özellikle M.Ö. 1. yüzyıl ile M.S. 2. yüzyılları içinde görülmüş olan bir edebiyat türü de 'roman'dı. Bu döneme özgü olan bu 'roman' türü bugünkü romandan ayrı bir türdü. Bu türe 'istoria' (tarih, öykü), 'mithos' (mitos), 'drama' (oyun, dram) denmişti; genel olarak bu romanlar inanılması güç, us dışı ve aşkla ilgili serüvenleri dile getirirdi. Bu yapıtlar genellikle Atikizm'in özelliklerini de içeren 'koinê' dilinde yazılmış olup geniş halk kitleleri için yazılmıştı. Siyasal konulara ilişmeyen ve kişisel sorunlarla ilgili yapıtlardı. Amaç, sıradan okuyucuyu eğlendirmekti.

Bu dönemin şiir örnekleri hem sayıca pek az hem de bir özellik yada değer içermeyen yapıtlardı. Zamanın edebiyat türleri arasında Mektuplar ve Geziler de anılabilir. Bergamalı yada İzmirli olduğu sanılan gezgin Pausanias'ın gezi notları o zamanla ilgili ve günümüz arkeoloji araştırmaları için çok önemli bir kaynaktır. Tarih yazıcılığı da bu dönemde önemli yapıtlar ortaya koymuştur. Dönemin önemli tarihçileri olarak Halikarnaslı Dionysios, Aramaik ve Yunanca (Atik diyalektiğiyle) yazmış olan Yahudi kökenli Iosipos (37-100?), Roma tarihi ve koini dilinde yazmış olan İskenderiyeli Appianos (81-165), Bythinia'dan (Kuzeybatı Anadolu) olan ve Ksenofon'u örnek alıp onun gibi yazmaya ça-

lışmış olan Arrianos (95-175), gene aynı bölgeden olan Kassios Dion (163-235) anımsatılabilir.

4.3. Felsefe

Antik Hellen felsefesi geleneği bu dönemde de devam etmiş hemen hemen bütün eski felsefe ekolleri (Yeni Stoa, Yeni Pitagorcular, Epikürcüler, Skeptikler, Aristotelesçiler vb.) 'neo/yeni' adıyla ortaya çıkmıştı. Dönemin yaygın ve egemen bir felsefe akımı Neoplatonizm'di. Yaygın konular, kişi, kişinin kurtuluşu, ruh, Tanrı sevgisi, Tanrı birliği gibi konulardı, felsefe dili ise teolojik bir görünüm edinmişti. Bu akımlarda Antik Hellen ve Hristiyanlık karşı karşıya gelmiş gibidir. Özellikle Hristiyanlar ve Gnostikler bu 'kötü' dünyayı yadsır gibidirler. Antik felsefe artık Hristiyanlık gibi 'felsefeden' etkilenmiş gibidir; yeni bir dünyanın doğmakta olduğunun bir işareti felsefenin eski değerini koruyamamış olmasıdır. Felsefe mistisizme, metafiziğe, kısaca Hristiyan diyebileceğimiz eğilimlere kayar gibidir. Tüm felsefe ekollerinin saygınlıklarının eski dönemlere kıyasla azaldığını gösteren bir eğilim de genel olarak egemen olan eklektizmleridir (seçmecilikleridir).

Zamanın Yeni Stoacıları Seneka (4-65), Epiktetos (50-138), İkinci Sofistler'den de olan Dion Khrysostomos (40-112). Roma İmparatoru Marcus Aurelius (121-180), İeroklês (2. yüzyıl), Kleomedês'dir (2. yüzyıl). Stoacılık dönemin en yaygın Hellen felsefelerindendi. Zamanın pratik gereksinmelerine uyan bir felsefeydi. Etiğe ağırlıklı veren Stoacılar insanı toplumun ve siyasetin etkilerinden uzak tutmaya çalıştılar. 'Doğal hak' yada 'Doğal hukuk' anlayışı, Tanrısal bir doğru gibi insanları birbirine soyut bir alanda ve dünyanın günlük ve pratik gereksinmeleri dışında 'kardeş' kılmaktadır.

Seneka Latince yazmış, Epiktetus'un yapıtı ise öğrencisi tarihçi Flabios Arrianos tarafından Yunanca 'koini' dilinde derlenmiştir. Epiktetus'a göre mutluluğa ve erdeme varmanın yolu dış dünyadan etkilenmemekten geçer. İç dünyanın özgür olması, siyasal tarafsızlık temeldir. Kilise Pederleri Stoiklerin bu yaklaşımlarını ve her şeyi kapsayan Tanrı anlayışlarını kendi inançlarına çok yakın bulmuşlardı. Marcus Aurelius da Yunanca yazmıştı. Bu yazarın temel anlayışlardan biri 'kosmopolis', yani tüm insanlığı birleştiren bir tek devlet anlayışıdır. Stoacı anlayışa göre insanlar, ister köle olsun ister özgür kimse, bir yerde eşittirler yada eşit sayılmalıdırlar. Hristiyanlık'ta görülen insanların 'kardeş' olmaları Stoacı anlayışta da vardı.

Son Epikürcüler Diogenes Oinoandeus (2. yüzyıl) ve Diogenianos'dur (2. yüzyıl). Bu felsefe Stoiklere karşı çıkan bir felsefedir. Ama Epikouros'un görüşleri bu dönemde, özellikle Batı Roma'da pek yaygın değildir. Ancak bu dönemde ne Stoacılır ne de Hristiyanlar Epikouros'un görüşlerine sonraki yüzyıllarda görüleceği biçimde saldırmamışlardı.

Son Skeptikler'den Sekstos Empeirikos (2. yüzyıl) ve Satorninos (3. yüzyıl) ve Kythenas (3. yüzyıl) anımsatılabilir. Ancak ilkinin yapıtları günümüze varabilmiştir. Sekstos, Atina ve İskenderiye'de yaşamıştır. Antik filozoflara dayanarak, onlara göndermeler ile yazılmış olan yapıtlarında kuşkuyu ön plana çıkarır: 'Hiçbir şey gerçek değildir.' David Hume gibi o da neden-sonuç ilişkisine kuşku ile bakmıştır; çünkü bu ilişkinin saptanması ve değerlendirmesi ancak insanın usu tarafından gerçekleşebilir. Bu son skeptiğe Kilise Pederleri, örneğin Grigorios Nazianzinos, 'her türlü metafizik eğilime kapalı' olduğu için karşı çıkmıştır.

Aristoteles'in kayıp sayılan yapıtları 1. yüzyılın sonunda Rodoslu Andronikos tarafından yayınlandıklarında Aristo-

telesçilik önem kazandı. Andronikos (1. yüzyıl) o yıllarda artık zor anlaşılan Aristoteles'in dilini açıklayan incelemeler de yayınladı. Ünlü Aristoteles taraftarları Sidonlu Boethos (1. yüzyıl) Seleukeli Ksenarkhos (1. yüzyıl), Bergamalı Kratippos (1. yüzyıl), Areios Didymos (M.Ö.83-M.S.10), Nikolas Damaskinos (M.Ö.64-M.S.14), Aspasios (2. yüzyıl), Afrodisialı Aleksandros'dur (2.-3. yüzyıl).

Bu dönemde Aristoteles taraftarlarının ilgi alanı lojiktir. Ayrıca çok ilgi çekmiş olan ikinci önemli bir konu Aristoteles'in kozmolojisidir. Ancak en fazla okunmuş olan yapıt, temelde büyük filozofun olmayan ama ona atfedilen ve *Dünya ile İlgili* adlı bir yapıttır. 150 yıllarında Latince'ye ve sonra Suriye, Ermeni, Pers, Arap dillerine çevrilen bu yapıt Aristoteles-Neopitagorasçı karışımı bir yapıttı. Bu dönemde buna benzer başka uydurma Aristotelesçi yapıtlar da yayınlanmıştı.

Bize varan yapıtlar az olmakla birlikte etik-din eğilimli bir felsefeye eğilimli görünen Yeni Pitagorasçıların stoik bir anlayışla yaşamın zorlukları karşısında sarsılmaz bir ruh sağlığı savunan bir anlayışı savunduklarını anlıyoruz. Ünlü Pitagorasçı düşünürler şunlardı: Tyanialı Apollonios (1. yüzyıl), Moderatos (1. yüzyıl), Noumenios (2. yüzyıl), Phlabios Philostratos (2.-3. yüzyıl).

Bu dönemin Pitagorasçıları, bu ekolün kurucularının da inanmış olduğu gibi, ruhların ölümsüzlüğüne, bedenin ölümünden sonra ruhun yeni bedenlere geçtiklerine, 'bir' ile sonsuzun, iyinin ve kötünün varlığına, Tanrısal inancın ruhu yücelttiğine inanmışlardı. Bu inanç bir tür dine dönüşmüştü. Pitagorasçılar zamanla Platonizm'den ve başka mistik dinlerden etkilenecek ve Gnostik din anlayışının içinde eriyip yok oldular.

Kapadokyalı Apollonios tüm Roma İmparatorluğu'nu dolaşmış ve büyücü unvanını da kazanmıştı. Kimileri onda

yeni bir İsa görmüşlerdi. Apollonios'un maddeden uzaklaşıp Tanrı'ya vardığı inanılmıştı. Apollonios'un biyografisini yazmış olan Philostratos aritmetikle ilgili bir mistisizm içinden Hristiyanlık'a karşı tarafsız bir tutum izlemiş ve insanın Tanrısal bir yanını savunmuştu. Halkın izlediği geleneksel dinsel ayinlere saygılıydı. Son Pitagorasçılar'da doğudan gelen dinlerin etkisi belirgindir; örneğin Mithra'ya tapınılır.

Gnostiklerin anlayışına göre mistik bir yolla bu dünya bırakılıp Tanrı'ya varılmalıdır. Felsefe içerikli bir din görünümü taşıyan 'gnosis' inancı İskenderiye, Antakya ve Roma'da görüldü. Kimi zaman aşırı bir asketizm (çileçilik), zaman zaman da büyüyle karışık ayinlerle bir arada yürütülen bu inanca göre fizik dünya 'kötü'dür; iyi olan 'Işık'tır. Sonunda Kurtarıcı insanları ışık-karanlık arasında bir seçme yapmalarını isteyecektir. O zaman bilgi -yani Yunanca 'gnosis'- tek çare olacaktır. Seçkinler bir azınlık oluşturacaktır.

Gnostikler İsa'nın zamanından 3. yüzyıla dek güçlüydüler. Hristiyanlık, Yeni Ahit'te görüleceği gibi, Gnostiklere karşı ideolojik bir mücadele vermiştir. Gnostikler Hellen felsefesinin dilini kullanmış ama doğu dinlerinin havasını ve anlayışını da dile getirdiler.

Atina Akademisi'nin 1. ve 2. yüzyıldaki felsefesi Orta Platonizm diye tanınır ve bu dönemdeki en tanınmış temsilcileri Ploutarkhos (50-120), Albinos (2. yüzyıl), Atikalı Herôdes (101-177), Kelsos (2. yüzyıl), Nouminios'tur (2. yüzyıl). Platon'un Akademisi 529 yılında kapatılacaktır. Bu okul dokuz yüzyıl yaşamış ve bu yüzyıllar boyunca her yıl 7 Mayıs'ta kurucusunun doğum günü kutlanmıştı. Orta Platonizm'in belirgin eğilimi eklektizmidir. Seçmeci bir yaklaşımla Platon, Pitagoras ve Sokrates'in öğretisi uzlaştırılır.

Ploutarhos'a göre bu felsefenin gücü fizik ile metafiziğin eşit önemde saymasında yatmaktadır. Bu düşünür ayrıca

ölümsüzlüğü, yazgıyı, ruh ile Tanrı'nın yakınlığını savunmuştu. Ploutarhos Antik ve Klasik anlayışı benimsemekle birlikte, doğudan gelen mistik dinlere karşı da oldukça hoşgörülü davranmıştı. Antik anlayışın en tipik örneklerinden biri de Kelsos'tur. Ona göre gerçek değişemez. Hıristiyanlık'a karşı çıkmış, insanı her şeyin merkezine yerleştirilmesini yermişti.

Gene de bu dönemin Platonizm'ine, yani Orta Platonizm'e, Hristiyanlık ile bir arada yaşadığı için 'Hristiyan Platonizm' de denmiştir. Hristiyan düşünürler bu felsefeyi kendi istekleri ve yorumları doğrultusunda kullandılar. Platonizm'den aldıkları anlayışları, terimleri ve sözcükleri İsa öğretisine uyguladılar. Zamanla Orta Platonizm aşamasından geçen Platon öğretisi, Neoplatonizme vararak bambaşka bir anlayışın öğretisine dönüştü.

Zamanın en güçlü ve yaygın felsefelerinden olan ama herhalde Antik Hellen felsefe geleneğinin de son kalıntısı olan Neoplatonizmin ünlü temsilcileri Plotinos (205-270), Porfyrios (232-301) ve İamblikhos'dur (250-326?). Neoplatonizm Doğu ile Batı'nın buluştuğu İskenderiye'de 3. yüzyılın hemen başında ortaya çıkmış, sonra Atina, Bergama, Suriye ve Roma'ya yayılmıştı; Platon'un Akademisi kapandıktan bir yüzyıl sonra bile -Mısır, Araplar tarafından ele geçirilene dek- yaşamıştır (640).

Bu görüşü paylaşanlar o zamanlar kendilerine yalnız 'Platonist' derler, kendilerini öyle algılarlardı. 'Neo/Yeni' ön eki bu akımın yeni eğiliminden dolayı sonradan yakıştırılmıştır. 'Yeni' olan ruhun kurtuluşuna gösterilen aşırı ilgiydi. Neoplatonizm, Platon etkilerinden başka, Stoacılık'ın, Kinikleri'nin de etkilerini eklektik bir biçimde içerir. Bu felsefe mistik bir yaklaşım ve ruhun arınması ile insanın daha yüksek bir düzeye çıkabileceğine inanırdı. Madde kötüdür, fiziki gerçek hor görülür, dünyadan ve toplumdan uzaklaş-

ma üstün bir değer sayılır. Bu mistik eğilim Klasik Hellen felsefesinin özünden ne denli uzaklaştığını çok açık göstermektedir. Antik Yunan felsefesi eski ve ünlü filozofların adlarını kullanmakla birlikte, Hristiyanlık anlayışına yaklaşmış, bu dinin 'diline' yakın bir söylem kullanır olmuştu.

Neoplatonizm'in kurucusu Plotinos Mısır'da doğmuş ve genel olarak Roma'da, yönetici kesimden kimseleri de yanına öğrenci alarak yaşamış ve hocalık yapmıştır. Öğrencisi ve biyografi yazarı Porfirios'a göre yaşamı boyunca dört kez ekstasa gelip varlığın en üst noktasına varabilmiş azize benzer bir kimseymiş. Elliden çok kitabındaki metinlerden öğretisi bir sistem oluşturmamıştır. Dili eski ile yeninin bir karışımı idi; sentaks ve anlamlar ise iç dünyasının kendine özgü serbest akışını izler sözcüklere yeni anlamlar verirdi.

Üç temel kavram varlığın temeli sayılmıştı: Bir, Us ve Ruh. Eksiksiz ve 'en iyi' olan Bir'den akla erişebilen ve dünya ile ilişkili de olan Us doğmakta, ondan ise her şeyin yaratıcısı Ruh doğmaktadır. Her şey Bir'e dönmektedir. Bir, zamanın ve mekânın dışında olup tanımlanamaz. Us ve nesnel dünya bir birlik oluşturur. Ruh ise Tanrısal bir güç taşır, ölümsüzdür. Bu anlayış o yıllarda çok tartışılan monist ve çoktanrılı anlayışların bir sentezi ve Hristiyan teslis/kutsal üçlü anlayışının başka bir görünümü olarak da algılanabilir. Kişi, erdemle Tanrı'ya ve güzele erişebilir. Son amaç Bir'e varmaktır. Bu mistik yaklaşım Plotinos'u felsefi/dinsel bir anlayışa götürür.

Suriye doğumlu Porphyrios ise Atina'da okumuştu. Üç açıdan Hristiyanlık'a karşı çıkmıştı: Yaradılışı, insanlaşan Tanrı'yı ve bedenlerin yeniden yaşama gelişlerini kabul etmemişti. Porphyrios monist bir eğilimle Ruh'u temel saymış, bedenin isteklerinden kaçışı temel erdem kabul etmişti. İamblikhos ise dinsel bir mistisizm ile ayinlere ve kehanete ağırlık vermiş, bu eylemlerde gizli anlamlar aramıştır.

4.4. Hukuk

Roma hukuku genel olarak Hellen hukuk anlayışından etkilenmedi. Buna karşılık da Romalılar Yunanistan'a girip Hellen dünyasıyla temasa geldiklerinde Hellenler de kendi gelenek ve hukuk anlayışlarını sürdürmek istediler. İsa'dan sonraki ilk üç yüzyıl boyunca Doğu Roma yöresinde (Yunanistan, Anadolu, Mısır, Suriye vb.) uygulanan hukuk Roma/Yunan hukuk dönemi olarak algılanabilir. Daha sonraki dönem, Doğu Roma yada Bizans Hukuku dönemidir.

Helenistik dönem boyunca 'Doğu' yöreleri, hukuk açısından Hellen/Doğu sentezi olan bir hukuk uygulandı. Platon, Aristoteles ve sonra Stoik hukuk anlayışı bu yörelerde yerel uygulamalar ile iç içe yaşandı. Roma Doğu'ya geldiğinde bu hukuksal gerçekle karşılaşmıştır. Bu durum en iyi bir biçimde, bulunmuş olan papirüslerin zengin kanıtları ışığında Mısır'da izlenebilir.

Helenistik hukuk M.Ö. 322 yılında Hellenistik kentlerde görüldü. Ortak bir ticaret, özellikle deniz ticaret hukuku oluştu. Kentlerde ve özellikle Mısır'da Hellen hukuk etkileri, Ptolemeler zamanında Mısır'da ve Hellen krallıklarında aile ve veraset konularında ağırlığını duyurdu. Yazılı kontratlar yaygınlaştı. Ancak yerel hukuk da uygulandı ve sık sık bu konuda karışıklıklar da gözlendi. Örneğin M.Ö. 118'de 2. Ptolemeos Euergetes'in kararnamesiyle, uygulanacak yasanın kontratın diline göre olması kararlaştırılır: Kontrat Yunan dilindeyse Hellen hukuku, yerel dildeyse yerel hukuk.

Hellen hukuk anlayışı özellikle kölelerin konumunda önemliydi. Mülkiyet, alım satışlar, kiralama kontratları, borç gibi konularda Hellen hukuku yerel hukuku etkiledi. Yerel hukuk ise aile içinde babanın önemi ve resmi olmayan evlilik gibi konularda daha etkili oldu.

Roma doğuya yayıldığında o zaman çok yaygın olan Stoacı anlayışın etkisini duyumsadı. Özellikle kölelerin 'sonsuz olarak işe alınan işçiler' olarak algılanması, her insanda belli bir noktaya kadar bir özgürlüğün tanınması ve Stoik anlayışın Roma yöneticileri arasında da yaygınlaşması hukuku da etkiledi.

Augustos'tan sonra Mısır'da Roma hukuk pratiğinin, özellikle kentlerde, güçlendiği gözlenir. Zamanla iki hukuk bir arada yaşar oldu. Biri Roma etkileri de içeren ve yerel halk için (peregrinos) olan hukuk, ötekisi ise yalnız Roma yurttaşları için olan ve Hellen etkileri de içeren hukuk. Bu ikinci hukuk Jüstinyen tarafından da benimsenecek ve Bizans'a da aktarılacaktı.

Mısır'daki Yahudi cemaati ise kendi hukukunu bir Roma ayrıcalığı olarak uyguladı. Herhalde bu tür ilişkilerin ve karşılıklı etkilerin başka yörelerde de görülmüş olduklarını varsaymak yanlış olmayacaktır. Son zamanlarda bulunmuş olan ve hukuksal kararlarla ilişkili olan birçok yazıt bunu doğrulamaktadır.

Hukuk açısından 212 yılı önemli bir dönüm noktasıdır. Bu yılda Marcus Aurelius Antoninus (Karacalla) 'Constitutio Antoniniana Civitate' adıyla bilinen kararnamesiyle Roma yurttaşlığını (civitas romana) genelleştirmiştir. Ama bu karardan sonra da yerel ve Roma hukuk uygulama farkları süregelir.

4.5. Spor Dünyası

Antik Yunan'dan yeni ve farklı bir dünyayı en geçişi en iyi duyuran bir alan spor alanıdır. Helenistik dönem boyunca Yunanistan'da ve Helenistik kentlerde spor ve beden eğitimi, genel eğitimin bir bölümünü oluştururdu. Gimnasyumlar, güreş alanları, stadlar her tarafta, Kırım'dan Mısır'a,

Marsilya'dan Babil'e, görülebilirdi. Genellikle bu spor alanlarının hemen yanında kurulan kitaplıklar ve başka kültür içerikli kuruluşlarla spor merkezleri belli bir kültürün odaklarına dönüştürüldüler. Bu spor alanları Hellen kültürünü yaşatan ve yayan kuruluşlardı.

M.Ö. 1. yüzyılda bu tür spor kuruluşları Doğu'nun tüm yörelerinde yaygınlaştı. Ama bu yaygınlaşma Yunanistan ve Ege Adaları'nda daha yoğundu. M.Ö. 2. yüzyıldan başlayarak ağırlık merkezi Doğu'ya doğru kaydı. Roma İmparatorluğu'nun sağladığı barış yıllarında spor da yaygınlaştı. Profesyonel sporcuların sayısı arttı.

Helenistik ve Roma döneminde spor bayramları yaygınlaştı. Bu tür eylemler kentler için bir prestij, ticaret, 'turizm' ve kazanç kaynağıydı. Bu bayramlarda aynı zamanda yerel Tanrılar için bir dini kutlama anlamı da taşırdı. Spor, toplumsal yaşamın çok önemli bir kesimiydi; kentlerin özerkliğini vurgulayan siyasal bir anlamı da vardı.

Larisa'da bir spor bayramında yirmi altı dalda yarışmaların yapıldığını biliyoruz. Bunların altısı güzel sanatlara adanmıştı. Müzik yarışmaları olağandı. Ancak Roma döneminde bu tür bayramların kültürel yanının önemi azalmış, spor yanı daha ağırlıklı olmuştu. Ayrıca Helenistik dönemden başlayarak bu spor gösterilerinde basitlikten lükse ve gösterişe kayan bir değişme gözlenir. Kimi zor ve ağır sporlar, pankras gibi, yaygınlaştı. Zamanla uzmanlaşma sonucu atletlerin kalitesi ve dereceleri çok gelişti. İdman yöntemleri geliştirildi. Profesyonel sporcular amatörlerin yerini almaya başlamasıyla eğitimin kültürel yanına eskiden verilen önem verilmez oldu, beden eğitimine ağırlık arttı. Profesyonelleşme daha M.Ö. 3. yüzyılda görülmeye başlanmış ama Roma döneminde bu uygulama doruğuna varmıştı. Zamanla spor uzmanların bir gösterişine dönüştü. Sporcular haklarını korumak için bir tür sendika yada lonca kuruluşları

kurdular. Bu konuda bilgiler kısıtlıdır; ancak bu tür kuruluşların isimleri bilinmektedir.

Yunan ve Roma spor anlayışı arasında kimi farklar vardı. İlk Yunan spor bayramlarına yalnız Hellen sayılanlar katılabilirdi. Romalılar ve sonraları Hellenler de böyle bir kısıtlamaya pek bağlı kalmadılar. Ayrıca Roma spor anlayışında kanlı, hatta ölümle sonuçlanan dövüşler de vardı. Klasik Hellen ideallerine göre amaç ve en üstün şeref birincilik kazanmak ve bir defne dalını elde etmekti. Helenistik devirde ve hele Roma döneminde amaç çok daha 'gerçekçi' ve 'profesyonel' idi. Ayrıca Roma döneminde 'Panhellenik' yarışmalar yerine, tüm halkların ortak katıldığı yarışmalar yer alıyordu. Kimi filozoflar ve aydınlar spor alanında görülen bu değişiklikleri yerdiler.

4. yüzyılın sonuna kadar dört kentte Panhellenik spor bayramları tertiplendi: Pythia, İsthmia, Memeia ve Olympia. Sonunda Roma İmparatoru Theodosios bu Hellen geleneğine, Hristiyan anlayışa ters geldiği için, 395 yılında son verdi. Olimpiyat Oyunları Antik Yunan'ın ortaya çıkardığı en uzun ömürlü kurumu ve idealiydi. Bu oyunlar hemen hemen pek değişmeden on iki yüzyıl sürdü. M.Ö. 4. yüzyıldan başlayarak gittikçe etkinliğini kaybeden bu kurum sonunda İsa'nın adına bütünüyle ortadan kaldırıldı. Olimpik idealin çöküşü, belki de atletler Roma İmparatoru Sulla'yı eğlendirmek için yarışmaya zorlandıkları zaman -M.Ö. 80'de- gerçekleşti.

5. Doğu Dinlerinin Etkisi

Antik Yunan dünyası kendi içindeki değişikliklerden başka, batısında gelişen Roma etkisinde kaldığını ve bundan nasıl etkilendiğini gördük. Ama doğusunda da başka bir uygarlık ve anlayış yer alıyordu. Bu dünya ile ilk kez Büyük İsken-

der döneminde yakın temas kuruldu. Daha sonra bu ilişki ideolojik ve hele din etkisi kapsamında daha ağırlıklı olarak duyuldu. Hristiyanlık'ın yolunu açan bu etkileşimlere daha yakından bakalım.

5.1. Mistik Hellen Dinleri

Bu dönemde Klasik Yunanistan'ın saygın Olimpus Tanrıları'nın inananların gözünde güçlerini kaybettikleri, eskisi gibi inandırıcı yada doyurucu olmadıkları gözlenir. İnsanlar 'tüm Tanrılara' yada 'bilinmeyen bir Tanrı'ya' taptıkları yada yakardıkları görülür. Kimi eski Yunan mistik ayinler su yüzüne çıkar. Bunlardan en ünlüleri 'İyileştirici Tanrılar', Mistik (Gizemli) Ayinler ve Kehanetle (Manteio) ile ilgili olan inançlardı.

Epidauros, Bergama ve Kos'taki ünlü Asklepios sağlık merkezleri Hellenlerle ve Anadolu'dan ve Doğu'dan gelenlerle dolardı. Buraları ziyaret edenlerin bıraktıkları paralarla kurulmuş olan tapınaklar, tiyatrolar ve başka yapılar kuruldu. Buranın sağlık hizmetleri dinsel ayinlerle bir arada olurdu.

Gizemli ayinler ve inançlar zamanla Romalıları da etkilemeye başladı. En tanınmış inançlar Demetra ve kızı Persefone ile Dionysos ayinleriydi. Nauplion'da Hera, Efes'te Artemis, Aigina'da Hekate vb. yerel olarak kutlanırdı. Zamanla bu ayinler birbirine karışmış yada karşılıklı etkileşimlerde bulunduğunu görüyoruz. Kimi yerlerde Bilgelik, İnanç, Uyum, Erdem, Güneş, Ay, 'Tüm Tanrılar', 'Bilinmeyen Tanrılar' vb. kutlanırdı.

Helenistik döneme kadar Eleusina ayinleri yalnız erkeklere, Dionysos ayinleri ise yalnız kadınlara açıktı. Roma yönetimi yıllarında her iki tür ayinin hem erkek hem kadınlara açık olduğu gözlenir. Bu ayinlere katılanlar her kentte

ayrı bir 'dernek'e yada gruba girmiş gibiydi. Anadolu'da bu gruplaşmanın altında daha küçük gruplar gözlenir. Bu gruplar yalnız büyük bayramlarda değil daha sık aralıklarda kendi aralarında da toplanırdı. Bu gruplar içinde pek çok 'titr' ve ünvanlar oluştu. Genel olarak başa geçenler varlıklı olanlardı.

Zamanla bu gizemli ayinler gizliliklerini kaybetti. 'Telete' sözcüğü de anlam değiştirdi: Önceleri 'ayin' anlamına gelirken sonraları 'gösterişli bayram' anlamını aldı. Kimi ayinler resmen örgütlenen şenliğe, eğlenceye, dansa dönüştü. Kentler Pan'lı, Satir'li ve Bakûs'lû resmi geçitler örgütlerdi. Roma İmparatorları bu mistik eylemlere seyirci olarak katıldılar. Hellen gizemliği Olimpus Tanrılarıyla birlikte saygınlığını kaybetmiş gibiydi.

Resmi kehanetleri veren kurumlara Antik Yunan'da 'Manteion' denirdi. Roma yıllarında bu Monteion'lar, hatta en ünlülerinden biri olan Delphoi Manteion'u bile önemini kaybetti ve yoksullaştı. Herhalde bir yandan bu kurumlara inanç azalmış, öte yanda ise özel kişiler bu resmi Manteion'lara rekabet etmeye başlamıştı. Hellen dünyasının bu kurumu da yeni gereksinmeleri karşılayamaz olmuştu. Doğuda çok daha güçlü gizemli rüzgârlar esmeye başlamıştı.

5.2. Doğu Mistisizmi

Klasik dönemden başlayarak doğulu mistik inançlar ve dinler Ege yöresini ve genel olarak batıyı etkilemeye başladı. Doğal olarak kesin bir biçimde Doğu'nun hangi meridyenle belirlendiğini söylemek olanaklı değildir. Konu ve dönem göze alındığında Ege kıyılarını 'Batı' saymak ve bu yörenin doğusunda kalan alana da 'Doğu' demek yanlış olmasa gerek. Doğunun o yıllardaki tanrıları boldu. Semitik, Mısır ve İran'ın Tanrıları, Göksel Cisimler ve Ölüm sonrası İnançları

ifade eden inaçlar ve Felsefe İçerikli Dinler 'Batı'yı etkilemeye başlamıştı.

Suriye Tanrıçası inancı (Atagartios) Helenistik dönemde Anadolu'dan geçerek Yunanistan'a dek gelebilmiş ama Roma yıllarında bu Tanrıça inancına pek rastlanmamaktadır. Baal ise Kapadokya'daki İranlılar tarafından benimsenmişti.

Diyasopora Yahudileri ise Hellenleşince, yani dil olarak Yunanca'yı benimseyince, hem Tanrılarını hem de dinsel sözcüklerini Yunanca ile zenginleştirdiler. Örneğin 'sinagog' (Yunanca, synagôgê) sözcüğü bu dönemdendir. Yahudilerin genel olarak kendi toplumları içinde kapalı kalmaları zaman zaman Roma yönetiminin kuşkusunu ve düşmanlığını kazanmasına neden olmuştu.

Mısır kökenli İsis ve Osiris tapınmaları Helenistik ve Roma döneminde Anadolu ve Yunanistan'da ve genellikle kentlerde gördü. İlginç olan, Hellenlerin ve hellenleşmiş olan halkların bu inancın yerel etkilerle özünü kaybettiğine inandıklarından Mısır'dan rahipler, kutsal kitaplar ve heykeller ithal etmeleridir. Ama gene de bu Tanrılara tapanlar bu inanca Hellen etkileri eklediler. Örneğin İsis, Tanrıça Demetra, Hera, Afrodit, Rea, Artemis, Estia, Leto, Nike, Nemesis vb. ile ilişkili görüldü ve bu Tanrıçalara benzer İsis heykelleri yapıldı. Tanrıça'nın kimi özellikleri ise, örneğin göğün, ölülerin ve büyünün Tanrısı olması, unutuldu.

Roma döneminde Osiris'in ölümü ve İsis'in matemi ile ilgili bir güz ayini yapılırdı. İsis, kardeşinin yeniden yaşama dönmesini bekler. İkinci bir ayin bereketle ilgiliydi. Birinci ayin Mısır kökenli ikincisi ise Dionyos ayinlerinin bir tekrarıydı.

İran tanrılarından Mithra ve Anahita (Anaitis), İran'ın Ermenistan, Pontus ve Kapadokya'da kurdukları dominyonlardan Helenistik yöreye geçtiler. Hittitlerin de inanmış oldukları bu eski Hint-Avrupa kökenli Tanrı Roma toprakla-

rında Güneş Tanrısı olarak algılandı. İran'ın doğusunda hakkı koruyan bir Tanrı'yken, İran da savaş Tanrısı olmuş, Zerdüşt'ten sonra (M.Ö. 7. yüzyıl) Işık Tanrısı Ahura Mazda'nın yardımcısı gibi bir konuma geçmiş ama gene de, özellikle askerler tarafından çok büyük bir Tanrı sayılmıştı.

Helenistik dönemde Anadolu'da Mithra inancı yaygındı. M.Ö. 1. yüzyılda Roma'ya esir olarak götürülen binlerce Kilikya'lı İtalya'nın ilk Mithracılarıdır. 1. yüzyıldan sonra Roma ordusu arasında bu inanç yaygınlaşır. Tüccarlar ve Roma yöneticileri arasında da (örneğin Neron) taraftarlar bulan bu Tanrı genel olarak erkeklerin bir Tanrısıydı.

Mithra'nın doğum günü, Mithra'ya inanmayan ve Güneş'e tapanların Güneş'in doğum günü olarak saydıkları ve sonraları İsa'nın doğum gününe rastlayan 25 Aralıkta kutlanırdı. Mithra'nın doğumunu gösteren tasvirler onu çobanlarla da ilişkili gösterirler. Güneş, Zeus ile de ilişkili sayılmış olduğundan Mithra Zeus ile de ilişkili sayıldı. Kimi zaman Apollon, Dionysos yada Hermes ile karıştırdı.

Mithra kurtarıcı ve 'yaratıcı' olarak da algılandı. Bu dine göre insanın iyilik yapması gerekir. Bu dini cemaate bir merasimle girilirdi. Taraftarlar özel işaretler ve dövmeler taşırdı. Rahipler de çeşitli rütbelere sahipti.

Bir İranlı Tanrıça olan Anahita ise gene aynı biçimde Batı'ya göçmüş ve Büyük Tanrıça yada Artemis ile ilişkili görülmüştü.

Doğuda çok eskilere uzanan gök cisimlerine tapma alışkanlığı Helenistik dönemde Hellenler ve Hellenleşmiş halklarca da benimsendi. Stoacı Kleantes Güneş'i her şeyin yöneticisi olarak gördü. Güneş'e 'basileus' (kral/en büyük) denmeye, 5 Aralık'ta doğumu kutlanmaya başlandı. İnsan ruhunun O'ndan kaynaklandığı inanılırdı. Zeus ile ilişkili de görüldü.

İranlıların taptıkları büyük Tanrı Zervan Akarana'nın

Hellenler tarafından da Khronos yada Aionos olarak tapıldı. Orfik ve Hermetik inançla da ilgili bir Tanrı olan Khronos, ses benzerliği yüzünden Hellen Kronos Tanrısına da yakın görülmüştü.

Roma dönemi yıllarında, Hellenlerin Antik dönemde inandıkları Hades ve ölen insanların ruhlarının yeraltında kaldıkları görüşü de değişti. Artık ruhlar Ay'ın etrafında yada Yedinci Gök kuşağındaydı. Bu görüşün kökeni Mithra dininden ve Babil etkisinden kaynaklanmıştı. İran etkisiyle ruhların cezalandırıldığı bir 'cehennem' yavaş yavaş ortaya çıktı. Ölüler için ayinler örgütlendi ve ölüler ve ruhları Tanrılarla ilişkili algılandı.

Doğuda, özellikle Mısır ve İran'da, müminler Tanrılarına çok sık, hatta günde iki kez de (İsis örneği) taparlar ve kutsarlardı. Hellenler bu dinleri benimsedikçe daha büyük sıklıkta ayinler örgütledikleri gözlenir. Dionysos ve Büyük Tanrıça ayinleri içkili olur, ekstasa varılırdı. Genellikle korolar ve kurban merasimleri de bu ayinleri izlerdi. Tapınaklarda çıra ve meşale yerine kandil kullanımı da Doğu etkisiyle olmuştu.

Felsefe içerikli dinlerden Neo-Orfizm Roma yıllarında tek Tanrılı bir görünüm edinir. Tanrı, yaratıcıdır, sonsuz ve kendine buyruktur, görünmezdir. Kimi zaman isimsizdir, kimi zaman Zeus yada Dionysos/Güneş ile özdeşleşir. Bir tahta oturmuştur, etrafında melekler vardır. Tanrı'ya inanmayanlar kafir sayılırlar.

Bir Mısır Tanrısı olan Thoth'un (yada Yunanca Hermes Trismegistos'un) Kıpti diline ve sonra Yunanca'ya çevrildiği inanılan yazılardan 'Hermetizm' doğmuştur. Roma imparatorluk yıllarında tek Tanrılı, ekstasa varıcı, kurtarıcı bir din olarak gelişen Hermetizm'in içinde Hellen ve doğu inançları, astroloji ve felsefe buluşur.

'Bir' en üstün yada tek Tanrı'dır. Bu Tanrı, madde dışıdır,

doğmamış ve sonsuzdur, değişmezdir, iyilikle ilişkilidir ve her şey ondan kaynaklanır. Bu Tanrı'nın özellikleriyle ilgili olarak kimi zaman çelişen görüşler ileriye sürülmüştür. Bu görüşlerin kimileri şunları içermektedir. O'na, Tanrı, Yaratıcı, Peder yada İyi (Agathon) derlerdi. Bu inanca göre Tanrı dünyayı ruh gücü ile yaratmış ve insanlar onun isteğine göre yaşarlar. Tanrı Peder'den yada İlk Akıl'dan (Nous), Nous'un oğlu Logos doğmuştur. Aynı zamanda insanı da, kendine benzer biçimde yaratır.

Hermetizm monist ve panteist bir anlayış içerir. Kimilerine göre bu anlayışın kökeni Mısır'da değil Stoacı felsefededir. İdeal bir dünya anlayışı ise Platon'a dek geriye götürülebilir. Tanrısal Logos ise herhalde Yahudi kökenlidir. Hermetikler şeytanlara (Demon) inanırlardı. Bu şeytanların yarattığı felaketlerin insanlara acılar verdiğine inanılırdı. Her insan doğum anında yıldızların o andaki yerine göre bir şeytan (cin de diyebiliriz) tarafından üstlenilir. Başka bir görüşe göre şeytanlar yalnız ruhları kötü yola sürerler.

Hermetiklerin amacı Tanrı'yı bilmekti. Ekstasa gelerek insan Tanrı'yı görebilir. Kimilerine göre o an insan Tanrı ile bir olur. Kimi Hermetiklere göre ölümle insanın ruhu başka bir gezegene göçer. Yada 'Nous' günahkâr ruhu cezalandırır. Ruh ile Tanrı'nın bir olması Plotinos'da da görülür. Hermetikler ayrıca bilge kimselerin yalnız kendilerinin olduklarına, öteki insanların ve dinlerin yanlış yolda olduklarına içtenlikle inanırlardı. Gnostikler de Hermetiklerin bir devamı gibidirler.

Bu dönemde felsefe din öğeleriyle doludur; insanı ve doğayı bir Tanrı'ya bağımlı kılmakta, dünyayı etkileyen fizik dışı güçlere inanılırdı. Gittikçe bu filozoflar yaygın dinlerden etkilendiler ve bu dinlere yaklaştılar. Kimi filozoflar çeşitli ayinlerle ve büyülerle Tanrıları, şeytanları, cinleri, göksel nesneleri ve fizik üstü güçleri etkilemeye çalıştılar. Bu

tür filozoflar olarak Hellenleşmiş İskenderiyeli bir Yahudi olan Yahudalı Philon'du; Eski Ahit'i Hellen felsefesine göre yorumladı. Yeni Stoacılar da, örneğin Hellenleşmiş bir Frigyalı olan Epiktetos bir panteistti. Ona göre Tanrısal ruh bedende tutukluydu; ama Tanrı da yasalara boyun eğerdi. Yeni Pitagorasçılar da, ama herhalde eskileri de matematiğin içinde Tanrısal uyumu bulmuşlardı. Plotinos gibi Neoplatonistler de 'Bir', 'Nous', 'Ruh' üçlüsü ile zamanın din anlayışına katılmıştı. Ploutarkhos, Dion Khrisostomos, Ailios Aristeides ve başkaları gibi filozoflar ve aydınlar da bu genel havaya uymuşlar ve görüşlerini din öğeleriyle dile getirmişlerdi.

Helenistik ve özellikle Roma yönetimi yıllarında felsefe, din ve düşünce alanına baktığımızda kimi genel eğilimlerden söz edebiliriz. Tanrılar birbiriyle özdeşleştirilmekte yada karıştırılmaktadır. Kimi zaman üçer gruplar olarak Zeus/Hades/Dionysos yada İsis/Demetra/Artemis, kimi zaman ise Tanrı/Kosmos/Agathos(iyi)/Kötülük/İnsan/Ruh bir arada gözükmekteydi. Ayinler ise Doğu'nun etkisinde kalarak yeni bir görünüm edindiler. Eskiden tapınılmış olan çeşitli Tanrıların, farklı isimler taşıyan ama aynı olan Tanrıların oldukları yönünde görüşler oluştu. Tek Tanrıcılığa doğru eğilimlerden başka (Stoa, Neo-Orfik, Neo-Platonizm, Hermetizm) Tanrıları bir bütün olarak görme eğilimleri de ortaya çıktı. Tüm Tanrılardan bir arada söz edilmesi ilk kez M.Ö. 4. yüzyılda görüldü; ama Helenistik dönemden sonra sık sık Pantheon'dan (tüm Tanrılar) söz edildi. Aynı zamanda 'bilinmeyen' Tanrı'ya da tapınıldı.

Bu yüzyıllarda Antik ve Klasik Hellen dünyasından kopuş belli olmuştu. Eski ve Klasik Yunanistan'da Tanrıları etkileme eylemine pek sık gidilmezken, söz konusu dönemde etkileme (theourgia) ve büyü yoluyla olayların denetimine çalışılmıştı. Hipnotizma, ayin, yüksek sesle dualar gibi yöntemler uygulandı. Mistisizm ve ekstas olayları da çoğaldı.

Eski Yunan'da Etik sorun dinsel bir içerik taşımamakta yada dinsel ağırlıklı değildi; oysa bu dönemde ruh arılığı bir ahlak sorunu olarak görüldü. Özellikle Zerdüşt dini ile insanların 'iyi ruha' yardım etmesi ilkesi yaygınlaştı. Bu yönde çabalar erdemin ve etiğin kıstası sayıldı. Ahlaksızlık ve günah birbirine yaklaştı.

İnsanın 'kurtuluşu' da ilk kez gündeme geldi. Tanrılar o zamana dek insanların bedenlerini belalardan korurdu (yada korumazdı). Ama artık insan ruhun kurtuluşu söz konusu oluyordu. Bu anlayış özellikle Mithraizm ve Hermetizm ile güçlendi. Bu iki inanç zamanın en yaygın ve saygın inançlarıydı. Mithraizm genel olarak halka Hermetizm ise aydınlara seslendi. Hristiyanlık her iki inancı da, onların silahlarını da kullanarak, sonunda yenebildi.

6. Hristiyanlık

Hristiyanlık tarihi ve Çağdaş Yunanlılarla ilişkisi bir sonraki bölümde ele alınmaktadır. Burada İsa öğretisinin bir Yahudi öğretisi olarak başlamış olduğunu, ilk başlarda Yahudiler arasında yaygınlaştığını ve temelde kökenlerinin Eski Ahit öğretisinde yattığını anımsatmakla yetinelim. Bu 'Yahudi' dini Yunanlıları doğal olarak Hristiyanlık bağlamında önemli derecede etkilemiştir. Ancak antik Yunan'ın ve genel olarak Hellen dünyasının da Yahudiler üstündeki etkilerine bakmakta yarar vardır. Kuşkusuz Yahudilik, Mısır, Hint vb. uygarlıkların ve dinlerin etkisinde de kalmış ve pek çok kültür odaklarını da önemli derecede etkilemiştir. Yahudilik'in tarihi çok geniş ve ayrı bir inceleme alanıdır. Aşağıda yalnız Hristiyan (ve Yahudi) dünya ile Antik Yunan kültürü arasındaki ilişkilere değinilecektir.

6.1. Yahudilik'te Hellen Etkileri

Helenistik dönemde, genel olarak bütün yöre halklarının az yada çok etkilendikleri gibi diyaspora Yahudileri de Hellen kültürü ve yaşam biçimi etkisinde kalmışlardı. Yahudilerle Hellenler arasında ilk ilişki herhalde Büyük İskender'in emrinde savaşan Yahudi paralı askerlerle başlamıştı. Kimi araştırmacılara göre kutsal savaşlarla ilgili kimi Yahudi metinleri (Kumran) bu etkileşimin sonucudur. Gene Ptolemeler tarafında başlatılan kimi ekonomik kurumlar da (telonai), dinsel Yahudi metinlerinden ve özellikle Yeni Ahit'ten de anlaşıldığı gibi, Yahudiler'ce biliniyor olmalıydı. Tapınakların yönetim biçiminde de Ptolemeler yönetimi etkileri sezinlenmektedir.

Ama Yahudi eğitimine sinmeye başlayan Hellen etkisi daha önemlidir. M.Ö. 3. yüzyıldan başlayarak önce zengin, kültürlü ve yönetici kesim Yahudilerin Yunanca'yı öğrenmeye ve konuşmaya başladıkları gözlenmektedir. Üç bini aşkın sözcük Yahudilerin diline geçer, Hellen özel isimleri benimsenir. Antik Yunan edebiyatı okutan okullar Kudüs'ün içinde bile görülecek ve o dönem tapınakları Hellen mimarisi etkisini gösterecektir. O dönemde Yahudilerce yazılmış tarih metinleri de Hellen tarih yazıcılığının anlayışını anımsatmaktadır. Bu dönemde Yahudiler içinde iki dillilik ortaya çıkacak ve Yahudi/Arami dili ve Yunanca bir arada bulunacaktır.

Bu gelişmelerin en önemli aşamalarından biri Eski Ahit'in Yunanca'ya çevrilmesidir. Yunanca konuşan Yahudileri'nin ihtiyaçları için gerekli görülen olan ve 'Yetmişlerin Çevirisi' diye bilinen bu çeviri dizisi (Eski Ahit bölüm bölüm çevrilmişti) ilk kez Mısır'da M.Ö. 285-247 yıllarında gerçekleşmeye başladı. Bu çevirilerle kimi kilit sözcükler (*kyrios, Christos, nomos* gibi) Yahudilerin bu dinsel Yunan-

ca metinlerine girecek ve daha sonraları gene havarilerden Paulos tarafından gene Yunanca ama bu kez Hristiyanlık adına kullanılacaklardır.

O dönemde Yunanca konuşan Yahudilere 'hellenistai' denirdi. Mısır'da yaşayan ve felsefeyle ilgilenen kimi Yahudi 'hellenistai', örneğin Aristoboulos, Yahudi din metinlerinin gerçek felsefeyi simgelediğini savundu. Herhalde Yunanca konuşan aydın Yahudiler Antik Yunan kültürüne izleme olanağını da bulmuşlardı. Başka 'hellenistai' örnekleri Artapanos (M.Ö. 100 yılları) ve zamanın büyük filozoflarından Philon'dur (M.Ö. 20-50). Philon, Stoacı, Platon ve Yeni-pitagorasçı eklektik bir anlayışla Yahudilikten çok Hellen dünyasına yakın sayılır.

Üst sınıflarda görülen bu Hellenleşme eğilimlerine karşı çıkan ve genel olarak halk kesiminden oluşan güçler de görüldü. M.Ö. 166 yıllarında patlak veren Makkabi Savaşı bu çatışan güçlerin karşıtlığından etkilenmişti. Yabancı güçlere ve etkilere karşı oluşturulan anlayışa 'apokaliptik' din denmişti. Bu anlayışa göre eski düzeni ve dini bozan her türlü yabancı güç ve etkiye karşı başka bir güç çıkmalı ve sorumluları da cezalandırarak eski düzeni yeniden kurmalıydı.

Hellenleşme, hatta 4. Antiohos tarafından zorla Hellenleştirme döneminde ortaya çıkan (Eski Ahit'teki) Daniel'de bu apokaliptik direnci ilk kez görebiliyoruz. Genellikle Yunanca yazılan bu metinlerde bile bir Antik Yunan etkisi, örneğin sistematik tarihsel bakış açısında izlenebilir. Gene de apokaliptik anlayış Doğu ülkelerine özgü bir yaklaşım ve anlayıştır: Gerçek Tanrı'dadır, kişi değil son bulan bir tarihin toplumu temeldir, her şeye egemen Tanrısal yasa anlayışı, vb. Hellenleşme eylemi aynı zamanda Yahudi dünyası içinde bir tepki doğurmuş ve Yahudilik'i bir yerde daha tutucu ve daha kendi geleneğine bağlı da kılmıştı.

Yeni Ahit'in Resullerin İşleri bölümüne baktığımızda

(6.1-9) Hristiyanlık'ı ilk benimsemiş olanlardan kimilerinin Yunanca konuşan Yahudiler (Hellenistai) olduklarını görüyoruz. Gene bu metinlerde Yunan isimli birçok kimseye rastlanmaktadır. Yunanca konuşanlardan kimilerinin Hristiyanlık'ı Yahudilik'in dışına da taşırmaya çalışmış olduklarını ve sonunda bunu başararak Hristiyan düşünceyi 'tüm uluslara' yaydıklarını görüyoruz.

Sonunda Hellence konuşan Yahudilerin ve Hellenlerin (yani Yunanca konuşan ama Yahudi olmayanların) bir arada bulundukları Antiokheia (Antakya) kentinde ilk Hristiyanlar Hristiyanlık tarihinin en önemli kararlarından birini alarak yeni dini Yahudi olmayanlara da yaymaya karar verdiler. Kıbrıs'lı Hellenleşmiş bir Yahudi olan Varnavas'ın bu yönde etkili olduğunu gene Yeni Ahit'ten öğreniyoruz.

İşaret edilmesi gereken ilginç bir gelişme Eski Ahit'in Yunanca'ya çevrilmesi ile gerçekleşmiş olan bir anlam kaymasıdır. Arami dilindeki (insana ve Tanrı'ya) saygı belirten 'yhwh' ve 'adhonai' sözcükleri, her ikisi de, Yunanca çeviride '*kyrios*' olarak aktarıldı. İlk Hristiyanlar İsa için 'kyrios' diyerek, ancak Tanrı için kullanılan 'adhonai' sözcüğünü de ima ederek, İsa'ya dolaylı da olsa, ama tepkilerle karşılaşmadan 'Tanrısallık' verebilmişlerdi. 'Logos' ve 'sofia' gibi sözcükler de Yunanca geleneği içinden gelip Hristiyanlık geleneği içinde 'Tanrısal' bir anlam kazanacaklar ve yeni dinin temellerini oluşturacaklardı.

6.2. Hristiyanlık ve Antik Hellenler

Hristiyanlık'ın yayılmaya başlaması Yunan diliyle oldu. Dönemin Helenistik kültürü içinde saygın bir konumu olan Yunanca zamanın *Lingua Franca*'sıydı. Ancak dinin ileri gelenleri her ne kadar Yunan dilinden esinlenen ve kaynaklanan sözcükler kullanmışlarsa da, bu dili elden geldiğince

yeni bir içerik içinde kullanmaya çalıştılar, sözlerine pagan/hellen geleneğinden farklı bir anlam vermeye çaba gösterdiler.

Yeni Ahit'te Hellen dünyası için genel olarak 'ethnikoi' sözcüğü kullanılmış, bu sözcük İngilizce'ye 'pagans' yada 'nations' olarak çevrilmiş, Türkçeye de genel olarak 'uluslar' olarak aktarılmıştır (Hellen sözcüğü İngilizce'ye 'pagan' yada 'Greek' Türkçe'ye 'Yunan' olarak çevrildiği görülür). Ancak 'uluslar' dendiğinde, Yeni Ahit, genel olarak Yahudi olmayanları kastetmektedir.

Yahudi olmayan ve Yunanca konuşanların ilk kez Hristiyan cemaatlerin içine kabul edilmeleri Paulos ve Varnavas'ın girişimleriyle 46-47 yıllarında Antakya'da gerçekleşti. Artık bu yeni din 'tüm uluslara' yayılmaya başladı. İsa'nın getirdiği 'kurtuluş', yalnız seçkin Yahudi cemaati için değil, bütün insanlar için geçerli sayılacaktı. Ama Paulos mektuplarını yazarken gene de Yahudilere öncelik vermektedir: *'Önce Yahudiler ve Hellenler'* diye yazar Korintoslulara mektubunda. *'Yahudi ve Hellen farkı yoktur'* sözü de Paulos'undur. Kuşkusuz buradaki 'Hellen' sözü 'Yahudi olmayan' anlamındadır.

Ancak bu Yahudi-Hellen eşitliği, gene Paulos'a göre bir özellik gösterir. İlk Hristiyanlar Yahudiler'di. Hatta bu din Yahudiler'ce ortaya atılmıştı. Hellenler Hristiyan olurken, Paulos'a göre temelde *'İbrahim'in tohumuna dönüşmektedirler'*. Yahudiler bundan dolayı 'önce' sayıldılar. Ama İsrail de ulusların oluşturacağı kilisenin içinden geçerek kurtulacaktı.

Hristiyanlık ilk yüzyıl içinde hızla Hellenlere yöneldi. Anadolu'nun ve Yunanistan'ın çeşitli yörelerinde çalışmaya başlayan, başta Paulos olmak üzere, dinin ileri gelenleri, önce Yahudilerle ve sonra tüm 'uluslara' gittiler ve yeni dini yaymaya koyuldular.

Paulos'un yazılarında birçok kez Antik Hellen dünyasın-

dan ve özellikle Stoacı felsefeden aldığı sözcük, terim, benzetme, felsefi anlamlar kullandığını görüyoruz. Ama gene de temelde Hristiyanlık'ın temel öğretisine ve Yahudi geleneğine bağlı kaldı. Ama Yunanlılarca 'aptallık', Yahudilerce 'skandal' olarak nitelendirilmiş olan İsa, Paulos için yeni anlayışın başlangıcıydı. Paulos bu dünyanın bilgeliğini yadsıdığını söylerken, temelde Hellen dünyasının anlayışını ve temel ilkelerini yadsıdı. 'Yunanlılar bilgelik ararlardı' diye yazacaktı; oysa o 'Tanrısal bilgeliğin' peşindeydi. Hellen anlayışına göre insan aklı bilinci ve bilgiyi yaratır. Yahudi geleneği Tanrı'nın insan kalbine seslendiğini ve etrafını oluşturduğunu söyler. Paulos'a göre insan bilinci Tanrı'dan doğar. Bu ise kilisenin içinde gerçekleşir.

Ancak bir Hellen-Hristiyanlık çatışmasından yada karşıtlığından söz etmek büyük bir yöntem yanlışı olur. Hristiyanlık bir dereceye kadar ve özellikle ilk yüzyıllarda Sinod'ların çizdiği sınırlar içinde bir bütünsellik göstermekle birlikte, 'bir' Hellen dünyasından söz etmek anlamsızlığa varabilir. Hellen dünyası içinde farklı anlayışta olan felsefi ekoller oldu. Ama daha önemlisi, yüzyıllar içinde Hellen kültürü, görmüş olduğumuz gibi, öylesine değişiklikler geçirmiş ve öylesine çeşitli dış kültürel etkiler altında kalmıştır ki, özellikle M.Ö. 1. ve 2. yüzyıllarda 'bir Hellen dünyası' diye bir tek anlayıştan söz etmek olanaksızdır.

İsa'dan sonraki iki yüzyıl içinde Hristiyanlık çok etkili olmuşsa da, o yıllarda topluma yeni bir yaşam biçimi verebilecek derecede etkin ve yaygın değildi. Hristiyanlık etiği ve felsefesi toplumsal bir boyut edinememiş, sınırlı din işlevi sürdürmüştü. 'Kilise' (Yunanca, insanların toplanması anlamındadır) o yıllarda Hristiyan cemaat anlamına gelirdi ve İmparatorluğun içinde de yasa dışıydı. Kölelik düzenine karşı çıkmamıştı. Kurtuluş Tanrısal düzeydeydi. Ama gene de bazı Paulos yazılarında Hellen etiğini övdüğü de görü-

lür. Bu etiğin değeri İsa'nın getirdiği ahlakla uyum içinde olduğu derecede değer taşırdı.

6.3. Hristiyan Hellenler

İlk havarilerin ölümünden sonra kiliselerin denetimi birçok yörede anadilleri Yunanca olan yada Yunanca'yı kullanan 'Hellenlerin' denetimine geçti. Hristiyanlık ve Hellenler birbirine daha yakın oldular; bir kültür, felsefe, etik ve değerler alışverişi ve bir sentezi olayı yaşandı. Yeni din Hellenler içinde yayılmaya devam etti.

Bu dönemde Hristiyanlık'ın yorumu üstüne çıkan farklı görüşlere 'airesis' (heresy/mezhep) dendi. Sonraları dine aykırı ve olumsuz bir anlam edinecek olan bu söz o yıllarda zararsız farklı bir yorum olarak algılanırdı. Sonraları kilise daha temelli bir biçimde örgütlenince, farklı görüşler, yani 'airesis' sapkın bir mezhep anlamı edinecek 'skhisma' (schism/dinsel bölünme) gibi olumsuz bir tutum sayılacaktı.

Kilisenin ve dolayısıyla Hristiyanlık'ın temel görüşlerinin biçimlenmesi 'Pederlerin' ortaya koymaya başlayacakları düşüncelerle başlardı. Pederler, havarilerden sonra kilisenin ileri gelenleri yada Hristiyan dünya içinde saygınlık kazanmış olan, kimilerine sonradan aziz denmiş olan kimselerdi. Bu pederler daha 1. yüzyılda ortaya çıkmaya başladı ama en ünlüleri 3.-5. yüzyıllarda yaşadı. Pederler Hristiyanlık'ın çeşitli konularda yorumlarını oluşturdular ve özellikle günlük pratikle ilgili birçok kuralı koydular.

İsa'dan sonraki iki yüzyılda kimi Hristiyan düşünürlerinin Hellen dünyasının etkisinde kalmış olduklarını gördük. Philon örneğin bunlardan biriydi. Kimi mezhepler de, örneğin Gnostisizm, Hellen -kimilerine göre Doğu dinleri- etkisi içindeydi. Montanizm denen başka bir akım da 2. yüzyıl ortalarında Frigya'ya pagan inançtan Hristiyanlık'a ge-

çen Montanos tarafından başlatıldı. Bu 'bölünme' yada 'şizm/shizm', 6. yüzyıla dek sürmüş ve kiliseye karşı farklı bir tutum izlemişti. Montanizm ilk Hristiyanları örnek alan, etik ağırlıklı, insanların acılarından kaçmasını istemeyen ve günlük mutluluklara önem vermeyen bir mezhepti. Doğu dinlerinin ve anlayışının etkisi bu anlayışta açıkça görülür. Bu mezhebin tanınmış bir düşünürü ve taraftarı Tertyllianos'tu.

Montanizm Hristiyanların onlara karşı başlatılan katliamlardan, kıyımlardan, işkencelerden kaçmamaları gerektiğini de savunurdu. Bu anlayış herhalde o güne dek Hellen dünyasında süregelen anlayışın tam karşısındaydı. Ama bu 'mazohistçe' anlayış Montanizm'de aşırılığa varmakla birlikte Hristiyan anlayışa bütünüyle ters düşen bir yorum ve eğilim de değildi. Hristiyan sanat yapıtları, dünyada o güne dek pek rastlanmayan bir anlayışı başlatarak bunu oldukça açık bir biçimde kanıtlar. Hristiyan sanat yapıtları, örneğin özellikle resim, heykel ama ilahi içerikli şiirlerde de, acı çekme, yenilgi, kıyım, öldürülme, işkence görme ve buna benzer acıyla ve yenik düşme ile ilgili görüntülerle doludur. Ve bu durum yüceltilir, övülür, kıvanç ve beğeni anlayışını içerir. Oysa o döneme dek Hellen dünyası içinde sanat yapıtlarında 'yenik düşme' ve acı çekme değil 'yenen' ve acı 'çektiren' yüceltilmişti. İki farklı dünya, Hellen ve Hristiyan dünyası herhalde hiçbir alanda bu denli karşıtlık göstermemişti.

Yahudi kökenli Hristiyanlık anlayışına uyum sağlayamayan ve özellikle Hellen dünyasına özgü eğilimler gösteren anlayışa karşı Hristiyan bir tepki 'apologetai' (apologetic) denen 'pederler' tarafından geliştirildi. Bunlar Anadolulu Kodratos, Atina'lı Aristeides, Filistinli martir (165) Ioustinos'dur. Ioustinos'a göre Hellen felsefesinde Hristiyan kimi anlayışlar vardır. Bunun açıklaması, bu pedere göre, Hellen-

lerin Musa ve Eski Ahit'in etkisinde kalmış olmalarıydı. Ioustinos'a göre Stoacıların 'logos'u da İsa anlamına gelmekteydi ve dolayısıyla ve giderek Hellen dünyasında olumlu ne varsa İsa'dan doğmuş olduğunu savunmuştu.

Bir dönem sonraki apologetikler Ioustinos'un öğrencisi Suriyeli Tatianos, Anadolulu Miltiades, Athenagoras, Atmalı Theofilos, Antakyalı Meliton anımsatılabilir. Tatianos *Hellenler Üzerine* adlı yazısıyla Hellen felsefesini bütünüyle yadsıyarak, Hellenlerde iyi ne varsa bunun 'barbarlar'dan doğmuş olduğunu savundu.

Hellen dünyası içindeki Yunanca konuşan Hristiyanlar artık bu dönemden başlayarak gittikçe daha yoğun bir biçimde Hristiyan bir anlayışla, gene Yunancayı kullanacak, Antik Hellen dünyasının kimi sözcüklerini ve terimlerini kullanacaklar, kimi simgeleri metinlerine alacaklar ama aynı zamanda da Doğu kökenli bir yorumu, anlayışı, dünya görüşünü de İsa adına ve Hellen ile Hristiyan arasındaki farkı da vurgulamışlardır. Bu değişikliğe herhalde bir dini ve felsefi kimlik değişikliği de denebilir.

İlk dönem pederlerden Klemes, Stoacıların 'düzen' anlayışlarına değinip bunun bir genel yasa sorunu değil, bir Tanrısal istek olduğunu yazdı. Yasaların yerini artık Hristiyan Tanrı ve İsa almış oldu. Yunanca'yı rahatlıkla kullanabilen Antakyalı İgnatios ve 2. yüzyıl pederlerinin en önemlilerinden Eirenaios da 'logos'un İsa'nın kendisi olduğu sonucuna vardı. İsa tüm tarihin özüdür. İsa eksiksiz bir Adem babadır. İnsanın sonunu da ortaya koyan ve belirleyen İsa'dır.

Hellen dünyasında Tanrı yada Tanrılar dünyanın içinde ve dünyanın bir parçasıydı. İnsan düşünerek dünyayı, kendini ve Tanrı'yı anlayabilirdi. Tanrı insanı ve dünyayı yaratırken bile var olan maddeyi kullanır Hellen dünyasında. Ancak Hristiyan anlayışa 'bibloscu' anlayış denmiştir. Her-

hangi bir anlam ve anlama için Tanrı önce varsayılmalıdır. Tüm varlığın temeli Tanrı'dır. Buna, günlük yaşamda artık görülen 'bu dünyadan uzaklaşma' eğilimini de kattığımızda, Grekofonlar çapında yepyeni bir dünyanın artık doğmakta olduğunu söylemek yanlış olmasa gerek.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YUNANLILAR VE HRİSTİYANLIK

1. Hristiyanlık ve Yunan Edebiyatı

Diliyle, gelenekleriyle ve edebiyatıyla Çağdaş Yunan kültürünü tanımak demek, Yunan ulusunu doğuran süreci, gerçek olayları ve bunlarla birlikte oluşan mitleriyle tanımak demektir. Çağdaş Yunan devletinin bir özelliği de temelde 'Hristiyan' bir kimlik taşımış olmasıdır. Çağdaş Yunan Edebiyatı'nda, örneğin, dolaylı yada doğrudan Hristiyanlık'la ilgili olan ve sık sık karşılaşılan kimi imgelerin, göndermelerin, özel isimlerin, olayların, değer ve yargı ağırlıklı sıfatların ve cins isimlerin anlamlarını anlayabilmek için bu dini tanımak gerekmektedir. Hristiyanlık tarihi, edebiyatı ve genelde Hristiyanlık dünyası Çağdaş Yunan Edebiyatı'nın simge ve anlam deposu gibidir.

Yunan edebiyatında dinin önemi ve işlevi öteki Avrupa ülkeleri edebiyatlarında dinin öneminden ve işlevinden herhalde pek farklı değildir. Ama gene de Hristiyanlık'ın ve özellikle Hristiyan Ortodoks mezhebinin Yunan ulusu tarihinde özel bir yeri vardır. Ortodoksluk, bütün dünya-

da 'Yunan Ortodoks' ismiyle bilinir (Greek Orthodox, Türkçe'de ise bazen Rum Ortodoks denir). Oysa bir dinin bir ulusal isimle belirlenmesi çok özel ve ilginç bir durumdur. Hristiyanlık dininin kutsal kitabı olan İncil Yunan dilinde yazılmıştır (Araplar ve Arapça Kur'an ilişkisine benzer bir durum burada da görülmektedir). Ülkenin bayrağı, başka Hristiyan ülkelerde de olduğu gibi, bir haç taşımaktadır. Yunanlıların çoğu Kitab-ı Mukaddes'ten kaynaklanan isimler taşırlar. Yunanistan Anayasası ise 'Kutsal, Aynı Özden ve Bölünmez Teslis adına' diye başlamaktadır.[1]

Hristiyanlık'ın Yunan edebiyatını ve kültürel yaşamını ne biçimde etkilediğini saptamak için Hristiyanlık'ın Yunanlılık'la ilişkisine ve bu ilişkinin geçirdiği aşamalara daha yakından bakmak gerekmektedir. Burada Yunan/Hristiyanlık tarihine kısaca değinilecektir.

2.1. Kitab-ı Mukaddes

Hristiyanlık'ın temel ve kutsal kitabı olan Kitab-ı Mukaddes iki büyük bölümden oluşur. Birincisi Eski Ahit (buna Tevrat da denir), ikincisi ise Yeni Ahit'tir. Eski Ahit İbraniler'in kutsal kitabı olup Hristiyanlar'ca da kutsal sayılmakta ve Kitab-ı Mukaddes'in ilk bölümünü oluşturmaktadır. Yeni Ahit, İsa ile ilgili bölüm olup -bugünkü biçimiyle- yalnız Hristiyanlar'ca tanınmaktadır.

Yeni Ahit'in bir bölümünü oluşturan ve İsa'nın yaşamını anlatan bölümlere İncil yada İncil'i Şerif (Yunanca 'iyi haber, müjde' anlamında Euaggelion - Evanjil, İngilizce Gospel) denmektedir. Burada 'Kitab-ı Mukaddes', yukarıda an-

1 *'Eis to onoma tês Agias kai Omoousiou kai Adieretou Triadas.'* Bu cümle Anayasa metninden önce, yani 'ayrı' yazılmasına ve metne dahil gösterilmemesine de özen gösterilmektedir.

latıldığı anlamda ve genelde 'Biblos-Bible' sözcüğünün karşıtı olarak kullanılacaktır.[2]

Protestanların tanıdığı Eski Ahit 39 kitaptan oluşur. Katolikler, Anglikan ve (Yunan) Ortodoks kiliseleri ayrıca 14 kitap daha tanımakta ve Eski Ahit'i 53 kitap olarak algılamaktadır. Yeni Ahit, bütün kiliselerce tanınan 27 kitaptan oluşur. İbraniler ise, 'Apokripha' olarak adlandırılan 14 kitabı ve doğal olarak bütün Yeni Ahit'i tanımadıkları için, 'Kutsal Kitap' olarak Eski Ahit'in 39 kitabını algılamaktadırlar.

Eski Ahit genel olarak üç bölümden oluşur: a) Yasa (Tekvin, Çıkış-Exodus vb. gibi), b) Peygamberler (Samuel, İşaya, Hezekiel vb.) ve c) Kutsal Yazınlar (Neşideler, Rut vb.). Bunlar yaklaşık olarak MÖ. 400, 200 ve 90 yıllarında kabul edilmiş, yani dince geçerli sayılmış olan metinlerdir. İbrani ile Hristiyan Tevrat'ta bu metinlerin sırası farklıdır.

Yeni Ahit şunlardan oluşur: Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'nın yazdıkları dört İncil, Resuller'in İşleri, Mektuplar ve Vahiy (Apokalips).

Eski Ahit ilk kez MÖ. 11. yüzyılda oluşmaya ve yazılmaya başlanmıştır. Son bölümleri MÖ. 100 yıllarında kaleme alınmıştır. Yani bin yıllık bir süre içinde son biçimini edinmiştir. 'Sopherim' ismiyle anılan bilge din adamları bu metinleri, özellikle MÖ. 500-100 yıllarında kayda geçirmişler ve resmi ve son bir biçime getirmeye çalışmışlardır. Rabi Akiba (ölümü MÖ. 135) okulu örneğin bu konuda çok önemlidir. 'Masoret' denen kimseler ise, M.S. 500 yılından

---

2 'Bible' -Latince Biblia- Yunanca 'biblos'tan gelmektedir (biblos'un ilk anlamı kâğıdın yapıldığı papirüs bitkisinin özünün etrafındaki lifler anlamındadır). Biblos'un çoğulu 'Biblia' olup Latinlerce tekil olarak anlaşılmış ve 'Biblia' olarak bu dile geçmiştir. 'Ahit', sözleşme, mukavele anlamındadır. Yunancası 'diathekê', Latinlerce 'testament', Kitab-ı Mukaddes'e, Agia Graphê -Holy Scripture- yani Kutsal Yazın da denir. Türkçe'de kimi zaman, karışıklık yaratacak biçimde, Kitab-ı Mukaddes, Yeni Ahit ve İncil(ler) arasında ayırım yapılmadan hepsi için yada yalnızca herhangi biri için 'İncil' sözcüğü kullanılmaktadır.

kitap basım tekniğinin bulunmasına kadar gene aynı işte çalışmışlardır. İbraniler'in Tevrat'ı 10. yüzyıldaki Ben Asher ve Ben Naptali metnine dayanır.

Yeni Ahit'in en eski metinleri mektuplardır. İlki, Paulos'un Selanikliler'e gönderdiği mektup, 49 yılında yazılmıştır. Sözlü bir geleneğin kâğıda geçirilmesi anlamını taşıyan İncil'ler (Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'nın inciller'i) ise yaklaşık olarak 100, 68, 85-95 ve 100-125 yıllarında yazıldıkları kabul edilir. Bu metinler üzerinde zaman zaman düzenlemeler olmuş, 2. yüzyıldan sonra artık metinler arasında önemli farklar görülmemektedir.

2.2. Yeni Ahit'in Dili

Eski Ahit Semitik bir dil olan İbranice olarak yazılmıştır. Ama MÖ. 6. yüzyıldan sonra gene Semitik bir dil olan Arami dili Batı Asya'nın *lingua franca*'sı olduğundan Eski Ahit'te Arami etkisi de görülmektedir. Ama konumuzla yakından ilgili olan ilginç gelişmeler Helenistik dönemde Yunanca'nın *lingua franca*'ya dönüşmesiyle başlamaktadır.

MÖ. 3. yüzyıldan başlayarak Eski Ahit'in Yunanca çevirileri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu çeviriler İbranice bilmeyen ve yalnız Yunanca konuşan Yahudiler için hazırlanmıştı, MÖ. 100 yıllarında, 'Yetmişler uyarlaması' denen Yunanca çeviri hazırlanmış ve daha sonraları bu çeviri Hristiyan çevrelerce İbrani kutsal kitabın bir bölümü olarak tanınmıştır. Yahudiler bu yıllarda kimi dini metinlerini de doğrudan Yunanca olarak yazmışlar ve Hristiyanların tanımış olduğu Eski Ahit'e eklemişlerdir (örneğin Eklesiastik, I. ve II. Makabe vb.). MS. 1. yüzyılda Yahudiler kendileri resmi olarak ve Yunanca dilinde Eski Ahit'i birkaç kez çevirmişler ve yayınlamışlardır (Aquila, Symmachus, Theodotios uyarlamaları gibi).

Bu Yunanca metinler, o zamanın *lingua franca*'sı olan Helenistik yada Ortak Yunanca'ya (Koinê'ye) çevrilmişti. Bu dil, Ortadoğu'da ve Akdeniz'in belli başlı limanlarında ve kentlerinde aydın çevrelerce ama halk tarafından da yaygın bir biçimde konuşulan dildi.

İsa'dan sonra yazılmış olan Yeni Ahit ise doğrudan ve baştan başa Helenistik Ortak Yunanca olarak yazılmıştır. Bu Yunanca doğal olarak İbranice'den ve Arami Dili'nden etkilenmiştir; ama genelde Yeni Ahit konuşulan halk dilindedir.[3] Helenistik Ortak Dil bu sürede Eski Ahit'le oluşan ilişkiler sonucunda İbranice'den sözcükler de edinecektir.

Böylece Yunanca Hristiyanlık'ın dili olmuştur. Kitabı-ı Mukaddes, Eski ve Yeni Ahit olarak, bu dine inananlarca çok geniş bir alanda konuşulan o zamanın Yunanca dilinde okunmuş, bu dilde benimsenmiş ve kutsal kitap olarak algılanmıştır. Kiliselerde dualar bu dilde okunmuş, aydınlar ve dinin ileri gelenleri bu metinleri incelemişler, yazarlar bu dilde yazmışlar ve tartışmalar bu dilde yürütülmüştü.

2.3. Yeni Ahit ve Yunanlılık

Kitab-ı Mukaddes'in -özellikle Yeni Ahit'in- ve genellikle Hristiyanlık'ın doğuşunda Yunanca'nın yoğun bir biçimde kullanıldığı kuşkusuzdur. Ama *Yunanca* konusunda kuşku yokken Yeni Ahit'te gördüğümüz *Yunan* kelimesinin anlamında büyük bir belirsizlik vardır.

Yeni Ahit'te 'Yunan' (yani Hellên) sözcüğünü arayıp incelediğimizde nasıl bir anlayışla karşılaşmaktayız? Yeni Ahit'i

3 Örneğin Markos'un İncil'inde Arami diliyle Yunanca'nın karışımından doğan ve halk tarafından Arami dilinin o yıllarda pek anlaşılmadığım gösteren şu tuhaf diyalogu okuyoruz: 'Dokuzuncu saatte İsa yüksek sesle bağırdı: 'Eloi, Eloi, lama sabaktani?' ki tercüme olundukta, Allahım Allahım niçin beni bıraktın? demektir. Orada duranlardan bazıları bunu işitince: İşte, İlya'yı çağırıyor, dediler' (15-34/35).

(Mektuplar'la Resullerin İşleri'yle sınırlı kalarak) ele aldığımızda şunu görüyoruz:[4] 'Yunan' ile ilgili sözcükler 'hellênistai, hellên, Hellada, hellênika' biçiminde belirirler. Bu sözcüklerin bugünkü anlamları 'Yunanca konuşan, Yunanlı, Yunanistan, Yunanca' olmakla birlikte Yeni Ahit'teki anlamları çoklukla 'Yunanca konuşan Yahudiler, putperest, Yunan ülkesi, Yunanca' anlamıyla kullanılmaktadırlar. Yeni Ahit'e ve 'Yunan' kavramına daha yakından bakalım.

Yunanistan (Hellada) sözü bir tek kez geçmektedir: *'Paulos şakirtleri getirtip onlar teşvik etti ve kendilerine veda ederek Makedonya'ya gitmek üzere yola çıktı. O tarafları dolaşıp onları da sözle teşvik ederek Yunanistan'a geldi'* (Resullerin İşleri, 20/1-2). 'Yunanistan' olarak o yıllarda ne anlaşıldığını görmek için Yunanistan'da 1952 yılında yayımlanmış olan açıklamalı ve resmi dini çevrelerce övülmüş bir Yeni Ahit'i okuyalım; yazar yukarıdaki cümleleri şöyle açıklamaktadır: *'... Makedonya'ya gitmek için yola çıktı. O yerleri, yani Filipus'u, Selanik'i ve Berroia'yı dolaştıktan sonra... Yunanistan'a geldi.'*[5]

'Yunanca' (hellênika-hellênisti) sözcüğü de iki kez, şöyle kullanılmaktadır: *'Yunanca bilir misin?'* (Resullerin İşleri, 21/37); *'Ve onların üzerinde kral olarak cehennemin meleği vardı, onun adı İbranice Adaddon ve Yunanca Apollyondur'* (Vahiy, 9/11). Yani 'Yunanistan' ve 'Yunanca' sözcükleri bugünkü gibi bir yöreyi ve bir dili belirtmekteydiler. Ama Yeni Ahit'te farklı anlamlar taşıyan ve 'Yunan'la ilgili sözcüklere bakalım.

---

4 Bu çalışma özgün Yunanca Yeni Ahit'ten başka biri Türkçe ötekisi saygın bir İngilizce Yeni Ahit çevirisi kullanılmıştır: *Kitab-ı Mukaddes*, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1974; *The New English Testament - New Testament*, Oxford University Press, Cambridge University Press, 1961. Bu İngilizce çeviri İrlanda Baptist, İngiliz, İskoç Gal Kiliseleri ve Metodist, Presbiteryen Kiliseleri tarafından hazırlanmıştır.

5 *Hê Kaine Diathêkê Meta Syntomou Ermêneias*, Pan. Trempela, 25. baskı, Atina, 1985. Bu yayın, Yunan Kilisesi, İstanbul Patrikhanesi ve başka Ortodoks patrikhaneler tarafından 'onaylanmış' ve 'takdis' edilmiştir.

Bugünkü anlamı 'Yunanca konuşan' olan 'hellênistai' sözcüğü de özgün Yunanca metinde üç kez geçer (Resullerin İşleri, 6/1, 9/29 ve 11/20). Anlamı ise 'Yunanca konuşan Yahudiler' yada 'anadilleri Yunanca olan Yahudiler'dir. İngilizce çeviriyle karşılaştırıldığında '*who spoke Greek*' (yada '*Pagans*' - putperest); Türkçe çeviriye baktığımızda gene aynı anlayışı görüyoruz: '*... o günlerde Yunanca konuşan Yahudiler'den İbraniler'e karşı mırıldanmalar oldu.*'[6] Yani o yıllarda Yunanca konuşmak yada birinin anadilinin Yunanca olması, Yunan soyundan, ırkından yada toplumundan sayılmak için yeterli değildi.

'Yunanlı' (Hellên) sözcüğü ise, o yıllarda genellikle 'putperest' yada 'Hristiyan olmayan' anlamındadır. 'Yunanlı' sözcüğü sözü edilen metinlerde yirmi bir kez geçer. Saygın İngilizce ve Almanca Yeni Ahit'ler bu sözcüğü, o yıllardaki anlamını göz önüne alarak zaman zaman 'putperest' olarak çevirmişlerdir.[7] Türkçe *Yeni Ahit* hep 'Yunanlı'dan söz etmiştir. Yalnız bir kez (Korintoslular'a I, 1/23) 'Yunanlı' sözcüğünü, 'Yahudi olamayan' anlamını taşıyan 'milletler' olarak çevirmiştir.

Ama kimi zamanda 'Hellên' sözcüğü, Yunanistan'da yaşayan yada kökeni, soyu ve dili Yunan soyu olan insanlar için de kullanılmıştı. Ama Yeni Ahit'in 'Yunanlı' sözcüğüne ver-

---

6 Yukarıda sözü edilen açıklamalı Yeni Ahit de 'Yunanca konuşanları' hep bu biçimde açıklamıştır: '*Bu Yahudiler Filistin'in dışında ve uzağında doğduklarından anadilleri olarak Yunanca'yı kullanıyorlardı*' (Resullerin İşleri, 11/20). Bu aynı olayın Türkçe çevirisinde, herhalde sözcüklerin tarihsel anlamlarına önem verilmediğinden, 'Yunanca konuşanlar' ve 'Yunanlılar' olarak çevrilmiştir.

7 'Hellên/Yunanlı' sözü şu metinlerde görülmektedir: Resullerin İşleri, 16/1, 17/4, 17/12, 18/4, 19/10, 19/17, 20/21, 21/28; Romalılar'a 1/14, 1/16, 2/9, 2/10, 3/9, 10/12; Korintoslular'a I 1/22, 1/23, 1/24, 12/13; Galatyalılar'a 2/3, 3/28; Koloseliler'e 3/4. Putperest/pagan çevirisi için örneğin bkz. 'Resullerin İşleri', 18/4, 19/10, 19/17, 20/21. Yıllarca süren çalışmaların ürünü olan ve yeni yayınlanmış olan Almanca Yeni Ahit çevirisi de bu anlayışı izlemiştir: *Die Bibel* - Einheitsubersetzung, 1980, Katholische Bibelanstalt GmbH, Stuttgart.

diği sözlük anlamından başka genelde 'Yunan'a da nasıl baktığına biraz daha yakından bakalım.

2.4. Yeni Ahit'in 'Yunan'a (Hellên'e) Bakışı

Yeni ortaya çıkmaya başlayan Hristiyan dünya Yeni Ahit aracılığı ile genel olarak ve doğal olarak Yunan'a, yani Antik Yunan'ın kültürüne, dünya görüşüne ve felsefesine, inançlarına ve yaşam biçimine karşı çıkmıştır.

Yeni Ahit'te Yunanlı ile ilgili olarak şöyle cümleler vardır: *'Ey İsrail erleri, yardım edin; her yerde kavma, şeriata ve bu yere karşı bütün insanlara öğreten adam budur ve bundan başka, mabede Yunanlılar sokup bu mukaddes yeri murdar etmiştir'* (Resullerin İşleri, 21/28). Yahudiler arasında Yunanlı'nın saygınlığı o yıllarda pek yoktu anlaşılan. Antik Yunan kültürünü anımsatan her şey 'ruhu hiddetlendiriyordu': *'Paulos Atina'da onları beklemekte iken şehri putlarla dolu görerek içinde ruhu hiddetlendi.'* Paulos Atina'da zaten Yunanlılar'a değil Yahudiler'e güveniyordu: *'İmdi havrada Yahudiler ve dindar adamlarla ve her gün çarşıda rastgelenlerle mubahase ediyordu.'* Epikürcü ve Stoikçi filozoflar ise ona *'Bu geveze ne demek istiyor?'* diyecektir (Resullerin İşleri, 17/16-18).

Paulos'un ve öteki havarilerin öğretisi önceleri temelde Yahudiler'e yönelikti; onlara daha büyük değer verir ve onlara seslenirdi. Üç kez 'önce Yahudi'ye hem de Yunanlı'ya' (yani putpereste) dendiğini görüyoruz (Resullerin İşleri, 2/9, 2/10, 3/9). Bir Yahudi kadının oğlundan söz ederken 'ama' babasının Yunanlı olduğunu belirtir (Resullerin İşleri, 16/1).

Hristiyanlık'ın ileri gelenleri o yıllarda insanlar arasında soy, dil, servet farklarından doğan ayrıcalıkları yadsımaya çalışmışlardır: *'Ne Yahudi ne de Yunanlı vardır ne kul ne de azatlı vardır ne de erkek ve dişi vardır, çünkü Mesih İsa'da siz hepiniz birsiniz'* (Galatyalılar, 3/28); *'Yunanlı ve Yahudi, sün-*

netlilik ve sünnetsizlik barbar, İsket, kul, azatlı yoktur; fakat Mesih her şeydir ve her şeydedir' (Koloseliler, 3/11).

Ama Eski Ahit'in kimi cümlelerinde bir an için Antik Yunan'ın, üstün bir uygarlığı, 'alimliği', özgürlüğü, bilgeliği de simgelediğini seziyoruz. Paulos 'Yunanlı'yı bilgelikle ve özgürlükle ilişkili görmektedir; bu sıfatları onlara yakıştırmaktadır. Romalılar'a yazdığı mektupta şöyle demektedir: *'Yunanlılar'a ve barbarlara, alimlere ve cahillere borçluyum'* (1/14). Başka bir mektupta şu var: *'Yahudiler alametler* (sēmeion-işaretler) *isterler ve Yunanlılar hikmet* (sophian-bilgelik) *ararlar'* (Korintliler I, 1/22); *'... gerek Yahudi gerek Yunanlı, gerek kul* (douloi-köle) *gerek hür* (eleuthereoi-özgür)...' (Korin. I, 12/13).

Paulos bundan iki bin yıl önce bu mektuplarını yazarken birilerinin günümüzde çağrışımlarından sonuçlara varmaya çalışacağını düşünemezdi. Ama yukarıdaki dizelerde Yunan'ın 'alimler'le, 'bilgelik'le ve 'özgürlük'le ilişkili görüldüğü açıktır. Açık olmayan Paulos'un o yıllarda, bilime ve özgürlüğe bizim bugün verdiğimiz değeri verip vermediği, bu değerlere bizim gösterdiğimiz saygıyı gösterip göstermediğidir. Ama gene de, Hristiyanlar Antik Yunan kültürüne ve dünyasına 'resmen' karşı çıkmış da olsalar, bir yerde o zamanın bütün dünyasınca saygınlıkla karşılanan Antik Yunan'ın kimi üstünlüklerini de kabul etmek zorunda kaldıklarını düşünmemiz akla yakındır.

2.5. 'Yunan Ulusu' Kavramı

Çağdaş Yunan Edebiyatı derken bugün Yunan ulusunun oluşturmuş olduğu edebiyatı anlamak alışılmış bir eğilimdir. Oysa Yeni Ahit'in yazıldığı yıllarda 'ulus' anlayışı yoktu; böyle bir anlayışı gösteren sözcükleri bu eski metinlerde bulmak olanaksızdır. Yeni Ahit'te 'insan toplulukları' için kullanılmış olan sözcüklere kısaca bakalım.

'Resullerin İşleri' adlı uzun yazının İncil yazarı Lukas tarafından yaklaşık olarak 70 yıllarında yazıldığı kabul edilir. Yalnız bu yazıdaki kimi sözcükleri ve anlamlarını göz önüne aldığımızda 'ulus/millet' yada buna benzer bir sözcüğün o yıllarda pek geçerli ve anlamlı olmadığı, hiç olmazsa bugünkü anlamı taşımadığı görülür. Özgün metinde Yunanca olarak şu sözcükleri görüyoruz (yanlarında sözcüklerin 'bugünkü' anlamları verilmektedir): Ethnos (ulus/millet), laos (halk/millet), genos (soy), hyioi (oğullar), allophylos (öteki soydan olan), hellēn (Yunan), barbaros (barbar). Şimdi kısaca bu sözcüklerin o yıllardaki anlamlarına bakalım.

Bu sözcükleri Yeni Ahit'in İngilizce çevirileri ve Yunanca Yeni Ahit yorumlarıyla, sözcüklerin bugünkü anlamlarıyla karşılaştırdığımızda ortaya şu ilginç kavram çeşitliliği çıkmaktadır. 'Ethnos' (ulus/millet) sözcüğü 'gentiles' yani 'Yahudi olmayan', 'putperest' anlamındadır. 'Ethnikoi' (ulusal kimseler) de gene aynı anlamdadır. 'Laos' (halk) 'kavim' yada İngilizce 'nation', 'millet/ulus' olarak gibi kullanılmaktadır. 'Genos' (soy) ise 'aslı', İngilizce 'birth'tır. 'Hioi' (oğullar) 'nation' yani 'ulus' olarak da çevrilmiştir. 'Allophylos' (öteki soydan olan) 'öteki ırk/other race' olmaktadır. 'Hellēn (Yunanlı) sözcüğünün de daha ayrıntılı bir biçimde hem 'putperest' hem Yahudi olmayan' hem de 'Yunanlı' olarak kullanıldığını görmüştük (2/5, 4/27, 5/21, 10/28, 11/1, 11/18, 13/17-19, 46-47, 18/6, 21/11, 21/21, 21/25, 28/28).

'Romalı' derken Roma 'yurttaşı/citizen' demek istendiğini görüyoruz (16/37). Ama 'citizen' sözcüğü 'vatandaş' olarak da çevrilebilir bugün! 'Yunanca konuşan' dendiğinde 'Yahudiler' demek istendiğini de görmüştük. Gē (toprak) sözcüğünü ise -örneğin *'topraklarınızı savunacağız'* cümlesindenasıl çevireceğiz? (10/39) 'Ülke' mi? 'Memleket mı? 'Yöre' mi? 'Tarla' mı? 'Yer' mi? 'Yurt' mu? 'Vatan' mı? Ve Gē sözcüğüne yakışık gördüğümüz karşıtlığı bulduktan sonra söz-

cüklerin bugünkü anlamlarının çağrışımlarından kurtulup Lukas'ın düşünce yöntemine girebilecek miyiz? O yıllarda insanlar bizim gibi düşünmezlerdi; ama aynı sözcükleri kullanırlardı. Yeni Ahit bu temel anlayışın ışığında okunmalıdır.

2.6. Kutsal Kitaplar ve Edebiyat/Kültür

Kitab-ı Mukaddes'in tümü dinsel anlam ve öneminden başka bir tarihsel ve bir de edebi değeri vardır. Halk dilinde yazılmış olan bu metinler kiliselerde, toplantılarda, her türlü dinsel meclislerde yüzyıllarca ve kesintisiz olarak okunmuşlardır.

Dinin, ortaçağ toplumlarmda bugüne kıyasla çok daha temel bir işlevi vardı. Okuma yazması olan 'aydınlar'ın büyük kesimi din adamlarıydı. Dolayısıyla dinin genel kültüre katkısı ve kültürdeki yeri çok önemliydi. Eski ve Yeni Ahit de genel kültürün önemli bir öğesiydi. Hristiyan toplumun içindeki insanlar bu metinlerin dünyasını her insanın kültür düzeyine göre, az yada çok öğrenmiş ve benimsemişti. Yeni Ahit toplumun malı olmuştu.

Bugün de Yunanca konuşan insanlar arasında Kitab-ı Mukaddes ve özellikle Yeni Ahit, bu tarihsel nedenler yüzünden bir gelenek oluşturmuştur. Bu metinler, Hristiyanların ama özellikle Yunanca konuşan Hristiyanların kültürel miraslarının en önemli kaynaklarındandır. Yunanca'da ve çağdaş Yunan edebiyatında bu kutsal kitaplardan kaynaklanan ve hâlâ canlılıklarını sürdüren sonsuz sözcükler, simgeler, öyküler, ata sözleri vardır.

Kitab-ı Mukaddes'te yer alan kimi Yunanca sözcükler bir Hristiyan için, ama özellikle bir Yahudi için, sözlük anlamlarından öte başka anlamları da vardır. Bu sözcükler anıldıklarında yada okunduklarında çok eskilere uzanan dinsel

yada tarihsel çağrışımlar uyandırırlar. Sözcüklerle birlikte uyanan atmosfer, 'hava', genellikle çevirilerde yok olmaktadır. Herhalde edebiyatın özgün metinlerden okunmasının önemi de bundan kaynaklanmaktadır.

Dil, temelde bir ilişki kurma yordamıdır. Ama dilin tarihsel geçmişinden doğan bir geleneği de vardır. Bu gelenek sözcüklerin içinden bize varmakta ve sözcükler kullanıldıklarında sözlük anlamlarından çok ilerilere uzanan çağrışımları ve anlamları da su yüzüne çıkarmaktadırlar. Bundan dolayı bir dili ve o dilin edebiyatını anlamak için o dilin ve edebiyatın tarihini ve kültürel kökenlerini de öğrenmek ve bilmek gerekmektedir. Ama bir ulusun tarihini ve hele tarihe bakış açısını, düşünce biçimini yada kültürünü anlamak için de, o insanlarca kullanılan dilin geleneğinden doğan simgeleri, çağrışımları, düşünce kalıplarını, duyarlılıkları da, hiç olmazsa bir dereceye kadar öğrenmek gerekmektedir.

Kitab-ı Mukaddes'in metinleri tarih içinde okuyucularının edebiyat gereksinmelerini de karşılamıştır. Hatta bu metinlerin ne denli dinsel ve ne denli edebiyat olduklarını ayırmamız olanaksızdır. Örneğin Eski Ahit'teki 'Neşideler Neşidesi'ni ve Yeni Ahit'teki 'Vahiy'i doğrudan edebiyat metinleri saymak daha doğru olacaktır. Paulos'un mektupları Yunan edebiyatının en ilginç ve güzel örneklerindendir.

3.1. Hristiyanlık'ın Tarihi

Hristiyanlık'ın tarihi yalnız Bizans'ın ve Yunanlıların tarihiyle değil, Avrupa'nın ve Avrupa aracılığıyla da dolaylı olarak dünyanın tarihiyle ilişkilidir. Burada böyle geniş bir konuyu işlemek olanaksızdır. Bundan dolayı Hristiyanlık'ın gelişmesine çok kısaca değinilecek ve konumuzla ilgili olan yanlara işaret edilecektir. Daha çok Ortodoks Kilisesis'inin tarihine ve bu tarihin kültür ve edebiyata etkilerine önem verilecektir.

3.2. Hristiyanlık'ın Doğuşu

Hristiyanlık Filistin'de İbraniler'in içinde doğdu. Yahudi inancına göre bir Mesih bekleniyordu. İsa kendisinin beklenen Mesih olduğunu ileriye sürdü. Yahudiler'in bir bölümü ona inanmadı ve eski dine bağlı kaldı; bir bölümü ona inandı ve onu izleyerek İbrani dininin ve Eski Ahit'in yani Tevrat'ın gereklerini yerine getirdiklerine de inandı. Bunlara herhalde ilk Hristiyanlar denebilir. Ama onlar kendilerini Yahudi dinine bağlı sayarlardı.

İsa'nın yaşamını İncillerden öğreniyoruz. Bu metinlere göre İsa'nın etrafında kısa sürede havarileri belirdi. Hristiyan öğretiye göre, İsa onlara ve Yahudiler'e Tanrı'nın oğlu olduğunu, insanları günahlarından kurtaracağını ve bunun için Tanrı'ya inanmaları gerektiğini, amacının Musa'nın öğretisini ortadan kaldırmak değil, onu tamamlamak olduğunu, insanların Kıyamet Günü'nde yargılanacaklarını ve zengin yoksul farkı gözetilmeden hatta yoksulların daha 'şanslı' olacakları bir seçme ile 'Gökyüzündeki Krallık'ta yaşayacaklarını söylemeye başladı. Temel değer sevgi ve barıştı; 'komşunuzu seviniz' ve 'size tokat atarlarsa öteki yanağınızı da uzatın' sözleri herhalde o zamanlarda yepyeni bir anlayıştı.

Yahudiler ve özellikle dinin ileri gelenleri İsa'nın öğretisini 'küfür' saymışlar, Yeni Ahit'e göre, Roma yönetiminin de tarafsız kalışı sonucunda İsa idam edilmiştir. O zamanın idam yöntemi çarmıha germeydi; dolayısıyla haç, İsa öğretisinin simgesine dönüştü.

İsa'nın 'öğrencileri', yani havariler (Yunanca Apostolos'lar) İsa'nın öğretisini Ortadoğu'da yaşayan Yahudiler arasında yaymaya başladılar. Hristiyanlık'ın yayılmasından en önemli karar ve büyük adım Paulos'un yeni yaklaşımıydı. Paulos (Yunancası Pavlos) İsa'nın öğretisini Yahudi olmayanlara da (putperestlere, 'milletler'e, 'Yunanlılar'a) yay-

maya başladı. Bu yeni anlayışa göre İsa'ya inanmak için, yani Hristiyan olmak için (İsa'nın Yunancası 'Khristos/Hristos'tur) önce Yahudi olmak gerekli değildi. Böylelikle Hristiyanlık artık Yahudi dininden kopmuş oluyor ve kendi ayrı gelişmesini sağlayabiliyordu.

3.3. Hristiyanlık'ın Yayılması

Hristiyanlık 'Roma Barışı'nın sağladığı ortam içinde hızla yayıldı. 3. yüzyılda bu yeni din özellikle Anadolu'da ve İskenderiye'de en yaygın din olmaya yüz tuttu. Hristiyanlık'ın göreli olarak güçlü olduğu başka yöreler bugünkü Batı Suriye, Trakya ve Doğu Yunanistan, İtalya'nın Adriyatik kıyıları, Roma kenti, Güney İspanya ve kimi Kuzey Afrika yöreleriydi.

Roma İmparatorluğu genel olarak bütün dinlere ve özellikle Yahudi dinine ve ilk başlarda Hristiyanlar'a karşı hoşgörülü davrandı. İlk 'kiliseler' oluşmaya ve güçlenmeye başlayınca Roma'nın tutumu da değişmeye başladı. İlkel kilisenin iki işlevi ve anlamı vardı: Hristiyanların toplamı, yani cemaatin tümü ve Hristiyanların toplantısı yada bir araya gelmesi. Zamanla bu toplantıların lideri olarak bir piskopos ve ona yardımcı olarak da 'diyakon'lar seçilirdi. Bu toplantılarda Yeni Ahit'ten parçalar okunur, dualar edilir ve çeşitli ayinler yapılırdı. Dinin dili ise Yeni Ahit'in dili olan Helenistik Ortak Yunanca'ydı (Koinê).

Hristiyanlar güçlendikçe eski dinlere bağlı olanlar yeni dine karşı dirençlerini de artırdılar. Özellikle Roma İmparatorluğu'nun Batı yörelerinde Hristiyanlar kovalandı ve öldürüldü. Çeşitli dinlere karşı hep hoşgörülü olan Roma yönetiminin, ama başka dinlere bağlı kitlelerin de bu sert davranışı, ilk Hristiyanların imparatorlara tapmamalarından ve ayinlerinin ve toplantılarının gizliliğinin verdiği rahatsızlık-

tan kaynaklanıyordu. Hristiyanlar için korkunç şeyler söyleniyordu; bu toplantılarda çocuk öldürdükleri ve kanlarını içtikleri anlatılıyordu.[8]

Bu kıyım yıllarında öldürülmüş yada işkence edilmiş dini liderler 'martir' (bir tür 'şehit') oldular. Hristiyanlık'ın tarihinde ve geleneğinde bu zor yıllar, gerekli tevekkül, boyun eğme olarak algılanmış ve fedakârlık anlayışı o yıllardaki Hristiyanlık'm bir özelliği ve bir inancı olmuştu.

3.4. Yeni Dinin Resmileşmesi

Roma İmparatoru Konstantin (324-337) uzun bir mücadeleden sonra imparator olabilmiş ve İstanbul'u da başkenti yapmıştı (330). Politik gücünü de artırmak için daha önceleri (313) Milano Kararnamesi diye bilenen ve Hristiyanların dinini serbest bırakan emrini ilan etmişti. Konstantin daha sonra Hristiyan olacak ve -biri hariç- artık bütün Bizans imparatorları bu dini izleyeceklerdi.

O yıllarda İskenderiye'li rahip, Arius, Hristiyanlık'a yeni bir yorum getirmişti: 'İsa Tanrı'mn yaratığı olduğundan Tanrısal yanı ikincildir.' Konstantin Nikea'da (İzmit) 'İlk Oikoumenik Synodos'u ('evrensel toplantı' anlamında; bundan böyle 'ikumenik sinod' olarak verilecektir) toplayıp Hristiyan rahiplerle birlikte Arianism'in yanlış bir yorum olduğunu ve bu görüşün dinden sapma olduğunu ilan eden bir karar çıkarttı (325). Artık yeni bir gelenek oluşmuştu; İmparator bundan böyle aynı zamanda kilisenin destekleyicisi ve bir yerde savunucusu ve dolayısıyla 'hamisi' de olacaktır.

İmparator artık antik Herkül'ün yada Apolon'un torunu olduğunu ispat etmek durumunda değildi. Kendisine 'İsapostolos' (yani Apostoller'e/Havariler'e eşit) adını yakışık

8 İlginç ve ironik olan, birkaç yüzyıl sonra bu tür öykülerin Hristiyanlar tarafından Yahudiler için söylenmiş olmasıdır.

görmüştü; on üçüncü Apostol'du artık. Bu arada eski aşüftelerden olan annesi Eleni (Helena) Kudüs'e gitmiş ve günümüzde pek rastlanmayan bir şans sonucu İsa'nın üzerinde ölmüş olduğu hacı buluvermişti. Tahta haçtan başka, üç yüzyıl önce İsa'nın son demlerinde kullanılmış olan ve İncil'de sözü geçen ve kutsal sayılan bütün alet edevat da -örneğin bir sünger, başa takılmış olan birkaç diken gibi- Eleni tarafından bulunmuştu. Bütün Hristiyan dünya bu mucizeyle çalkalanmış ve bütün bu yaptıklarından sonra Konstantin ve Eleni kilise tarafından Aziz ilan edilmişti; bugün de Ortodoks dünya içinde bu iki azizin anıldığı gün -21 Mayıs- çok büyük bir bayramdır. Konstantin'in, pek Hristiyanca davranmamış olması, yani bir baldızını, kuzenini, karısını ve bir oğlunu öldürtmüş olması azizliğini engelleyememiştir. Konstantin 'Kesaropapizm'i -politik ve dinsel liderliğin birliğini- başlatan imparator olduğundan kendisi için uygun gördüğü imajı da toplum içinde yerleştirmeyi de bilmiştir.

I. Teodosius yıllarında (379-395) Hristiyanlık dışında öteki dinler yasak, Hristiyanlık ise resmi din ilan edilecektir. Bu kez eski dinler devletin gazabına uğrayacaklardır. Bundan böyle Hristiyanlık Roma İmparatorluğu içinde (ve sonra Bizans'ta) resmi ideolojinin bir sözcüsü ve belirleyicisi olarak önemli bir işlevi olacaktır.

3.5. Dinsel Bölünmeler

Hristiyanlık resmi din olduktan sonra Kilise ve devlet gücü antik Yunan kültürüne, dinlerine ve ideolojisine karşı saldırıya geçti. Yeni Ahit'in Yunanlılık'a putperestlik anlamını verdiğini görmüştük. Olimpiyat oyunları yasak edilecek (395), Elefsis dinsel törenlerine son verilecek (394), Atina sekiz yüzyıllık bir tarihi olan Platon'un kurmuş olduğu felsefe okulu kapatılacaktır (529).

Antik Yunan'ın ve felsefesinin hayranı İmparator Ioulianos (Julian) (331-363) bir ara (361-363) eski dini ve kültürü canlandırmaya çalışmıştı. Bu çabası başarısızlıkla sonuçlanmış ve tarihte adı 'yasayı çiğneyen' (Parabatês/Apostatês) olarak kalmıştır. Hristiyanlık hem halk kitleleri hem de devlet içinde artık kuşkusuz rakipsizdi.

İmparatorluk'un belli başlı merkezlerinde oluşmuş olan patrikhaneler yada kimi din adamları Bizans tarihi boyunca zaman zaman dinsel konularla ilgili olarak İstanbul'daki Patrikhane'nin paylaşmadığı görüşler ileriye sürmüşlerdir. Bu farklı görüşler kilise ve devletçe 'dinsel sapma' (skhisma/schism) olarak değerlendirilmiştir. Bu 'sapma'lar 'İkumenik Sinod'lar tarafından yargılanmış, kötülenmiş ve gerektiğinde aforoz edilmiştir. 'İkumenik Sinod' imparatorun toplantıya çağırdığı ve kilisenin ileri gelenlerinin de katıldığı bir kuruldu. Bu kurullar yalnız 'sapmalar'la uğraşmakla kalmamış Hristiyanlık'ın ve sonra Ortodoks mezhebinin dinsel temellerini ve ilkelerini de oluşturmuşlardır.

Tarih içinde belirmiş belli başlı 'sapma'lar ve onlara karşı çıkmış olan Sinod'lar şunlardır:

a) İsa'nın Tanrısal yanını ikincil gören Arianizm; I. İkumenik Sinod (325).

b) İsa'nın Tanrısal ve insan yanının ayrı olduğunu ileriye süren Nestorianizm; Efes'te toplanan III. I. Sinod (431).

c) İsa'nın yalnız Tanrısal yanını kabul eden Monofisizm; IV. Halkidon (Kadıköy) Sinod'u (451).

d) İsa'nın kararlarının Tanrısal olduğunu savunan Monothelitism; VI. Konstantinupolis (İstanbul) Sinod'u (680).[9]

9 Resmi Ortodoks görüşe göre İsa'nın Tanrısal ve insan özünün nasıl algılandığı merak konusu olabilir; kısaca şu söylenebilir: Resmi görüşe göre İsa, iki özü ayrılmaz bir biçimde, hem Tanrı hem de insandır. 'Teslis' (Kutsal Üçlü/Agia Triada/Trinity) rasyonel bir biçimde izlenmesi zor mistik bir anlayışa göre bölünmez bir bütün oluşturan ayrı üç unsurdan oluşmaktadır.

e) 8. ve 9. yüzyıl 'İkonoklast' (ikonlara, yani dinsel resimlere karşı) hareket ve bu anlayışla ilgili çatışmalar süregelecektir. Bu 'iç savaş' iki aşamada gerçekleşti: 725 yılında 3. Leon emirle kiliselerde ikonları yasak etti. Resimlere tapma geleneğine daha bağlı olan Avrupa halkları karara karşı çıktılar, ayaklandılar, İstanbul'u ablukaya aldılar. Papa da kararı tanımadı ve İstanbul Patrikhanesi İtalya yöresinde bir daha kazanamamak üzere saygınlığını kaybetti. Manastırlar da ikonalardan yana çıktılar. 787 yılında VII. İkumenik Sinod ikonlara tapınmayı serbest bıraktı ve göreli bir barış ve uyum sağlandı. 815 yılında V. Leon yeniden ikonları yasak etti. Bu kez çatışmalar ölümüne dek sürdü ve 843 yılında İstanbul Sinod'u ikonaları tanıdı. Bu karar günümüzde de Ortodoks kilisesi tarafında her yıl kutlanmaktadır (Kyriakē tēs Orthodoksias).[10] Bu anlaşmazlıkta genel olarak Bizans ordusu ve herhalde İslâm'ın etkisinde kalmış olan Doğu eyaletleri halkları ikonalara karşı idi. Antik Yunan geleneğine daha yakın olan Batı eyaletleri resimlerden yanaydı.

Nihayet 1054 yılında doğu ve batı kiliselerinin iki önderi arasındaki anlaşmazlıklar uç noktasına varmış ve İstanbul Patrikhanesi ile Roma Papalık'ı ilişkilerini sona erdirmişlerdi; Bizans kilisesi 'Ortodoks' Papalık ise 'Katolik' ismi altında artık iki ayrı mezhep olarak yaşamlarına devam etmişlerdir. Bütün bu çatışmaların dinsel yorumlarla ilgili oldukları açıktır; ancak anlaşmazlıkların temelde toplumsal bir içeriği olduğu ve bu konuların çıkar sürtüşmeleriyle ilişkili oldukları da kuşkusuzdur. Bütün bu -ve başka- çatışmalardan sonra Hristiyanlık içinde çeşitli bağımsız kiliseler oluştu: Ermeni, Kıptı, Habeşistan, Süryani kiliseleri gibi. Konu-

10 Paskalya'dan önceki altıncı Pazar günü, *'tēn akhranton eikona sou proskynoumen Agathē'* (temiz ikonana secde ediyoruz) diye dualar 843 yılının bu kararından beri süregelmektedir.

muzla ilgili olmadığı için bu konuya girilmeyecek ama Papa/Patrik çatışması biraz daha ayrıntılı ele alınacaktır.

3.6. Doğu ve Batı Kiliselerinin İlişkileri

Öteki 'sapma'lara kıyasla kiliseler arası bu çatışmaların en önemsizlerinden biri olarak baş gösteren Papa/Patrik yada Roma/İstanbul çatışması, Ortodoks dünyasının ve giderek Yunanca'nın egemen olduğu kilisenin, Latince'nin egemen olduğu Batı kilisesine kesin bir biçimde karşı çıkmasına varmıştı. Katolik/Ortodoks dünyalarının bu karşıtlığı Avrupa tarihinin gelişmesini de etkilemiştir. Bu kiliseler kavgası öylesine bir boyut edinmişti ki, karşılıklı kin öylesine güçlenmişti ki, 1439 yılında iki kilise anlaşır ve uyum sağlar gibi olduğunda Büyükdük Lukas Notaras İstanbul'un Latinler'in etkisinde kalma olanağına karşı çıkarak ünlü sözünü söyleyecektir: 'Kentin ortasında Latinler'in başlığını görmektense Türk sultanlarının sarığını görmek daha iyidir.'[11]

Hristiyan Kilise merkezleri (Roma, İstanbul, İskenderiye, Antakya vb.) belli bir bağımsızlık ve serbestlik içinde yaşamışlardı. Roma ve İstanbul büyük devletlerin merkezleri de olduklarından zamanla daha önemli kiliselere dönüşmüşlerdi. Roma ve İstanbul tarihsel ve politik dalgalanmalar içinde bir güçlenip bir zayıflarken dinsel önderlik için de sık sık çatışmışlardı. Papa Leo (440-461) Roma büyük zorluklarla karşı karşıya kaldığı sürede bile Hristiyanlık'ın tarihine dayanarak Roma kilisesinin üstünlüğünü savunmuştu; İstanbul ise, Roma politik bir destekten yoksun kaldığı için kendini doğal olarak en üstün Hristiyan kent olarak algılıyordu. İlk kez 482 yılında Papa 'sapma'lara karşı uzlaşmacı bir tutum izleyen İmparator Zeno'ya karşı çıkarak Patrik

11 Bkz. Ducas, *Historia Turco-Byzantina*, V. Grecu ed., s.329. - *'Kreittoteron estin idein en mesē tē polei phakiolion basileuon Tourkon ē kalyptran latinikēn.'*

Akakios'u aforoz edecektir. Ama 519'da iki kilise arasında ilişkiler yeniden düzelecektir.

Patrik Leo Şarlman'a taç giydirince (800 yılının Noel Günü), Doğu Roma, rakip bir kralı destekleyen Papa'ya 'hain' gözüyle bakmaya başladı.

Ama kiliseler çatışmasının 'resmi' nedeni Hristiyanlık dogmasıyla, yani 'teorisiyle' ilgilidir. İspanya'daki din çevreleri 6. yüzyılda Vizigotların Arianizmin'e karşı mücadele ederlerken, 'teslis'le (Kutsal Üçlü) ilgili olarak Sinod'ların kabul etmiş olduğu açıklamaya bir sözcük eklemişlerdi. Sinod'lar Teslis'in 'Peder'den çıktığı' kabul edilmişti. İspanyol kilise 'ex Padre' sözcüğüne 'filioque' (ve oğuldan) sözcüğünü de eklemiş oluyordu. 9. yüzyılda Almanya'da ve Slav ülkelerinde bu sözcük kimseyi pek rahatsız etmeden kullanılmıştı. 11. yüzyılda Roma bu sözcüğü resmen kullanmaya başlayacaktır.

O güne dek pek göze batmayan ve Latince'ye ve Yunanca'ya dayanan iki dünyanın farklı kimi uygulamaları da birden önem kazandı ve sorun oldu. Patrikhane, Latinler'in Cumartesi günlerindeki orucunu 'Yahudilik'e doğru bir eğilim' olarak yorumladı. Latin rahiplerin sakallarını tıraş etmeleri artık Ortodoksları galeyana getirmeye başlamıştı. Latinlerin rahiplerin evlenmelerine izin vermemeleri, Ortodoksların ise dinsel yemin altında olmayan rahiplerin evlenmelerine izin vermeleri de iki kilise arasında bir fark oluşturmaya başlamıştı. Latinler boşanmaya da karşı çıkmışlardı; Araf'ı kabul etmişlerdi; bunlar Doğu Kilisesi tarafından yerilmişti. Batı Kilisesi ise Doğu'da uygulanan kimi ayinleri (Ephharist, Epiklesis) yermiştir. Dinsel merasimde kullanılacak olan ekmeğin mayalı yada mayasız olması gerekliliği öylesine hırs ve inatla tartışılmıştı ki sonunda Ortodoks dünya Latinlere 'azimites' (mayasızlar) ismini takmıştı.[12]

12 Zamanımızda anlamsız gibi görünen bu görüş farkları yüzyıllarca tartışılmış, her taraf görüşünü kanıtlamak için ciltler dolusu yazı yazmıştır. Kutsal kitap-

1054 yılı iki kilise arasındaki bölünmenin resmileştiği yıldır; Patrik Mihail ile Kardinal Humbert karşılıklı birbirini aforoz etti. Bu tarihten sonra, kiliselerin politik bir ağırlığı da olan dinsel bir çatışmasından çok, iki politik gücün, dinsel bir görünümü de olan politik bir çatışmasından söz etmek daha doğru olacaktır. Kimi tarihsel olaylar kısaca anımsatalım.

1182 yılının Mayıs ayında İstanbul'da yaşayan Latin halk, Andronikos Komninos'un kışkırttığı bir eylemde fanatik halk tarafından cinayetler işlenecek ve malları yağma edilecekti. Üç yıl sonra Normanlar Selanik'i aldıklarında bu kez Ortodokslar'a karşı uygulanmış olan katliam ve işkenceler korkunçtu. 1204 yılında, Kudüs'ü 'kurtarmak' için yola çıkan Latin/Katolik ordular yollarını 'biraz' saptırarak İstanbul'u fethedip yağma ettiler; İstanbul'da -ancak bir süre tutunabilmiş olan- bir Latin devleti kurdular. Batı devamlı olarak Bizans topraklarına saldırdı; 1309'da Rodos alındı. Bizanslı imparatorların ve Ortodoks halkın en büyük düşmanı Katolik Batı olmuştu. 1261 yılında İstanbul Latinler'in elinden geri alınacak; Mora'da, Trakya ve Tesalya'da birçok yöre gene Ortodoksların eline geçecekti (1243'te Selanik, 1259'da Mora, 1259'da Mistras, Mani, Monenvasya/Malvasya).

Ama bütün bu yüzyıllar boyunca kiliselerin birleşmesi sorunu hep gündemde kaldı. Özellikle Bizans'ın yöneticile-

---

lar didik didik edilmiş, saygm din adamlarının söyledikleri her yanın amacına göre yorumlanmıştı. Örneğin 'filioque' olarak Doğu, Yuhanna'nın İncili'ni anımsatmış (*'Babadan çıkan hakikat Ruhu'*, 15/26); ama Batı da gene aynı İncil'in bir sonraki bölümüne başvurmuştu (*'Babanın her nesi varsa benimdir'*, 16/15). Bu yüzyılların Ortaçağ'ı oluşturduğunu ve bu çağın sonraları 'Karanlık Devirler' olarak da isimlendirildiği unutulmamalıdır. Steven Runciman'a göre (*The Great Church In Captivity*, Cambridge, 1968, s.81-111) çatışmanın temelinde Doğu ve Batı dünyasının anlayış farkı yatar: Doğu daha mistik anlayışı ile bilinmezliği kabullenebilmekteydi; Batı ise daha rasyonel (anti-apophatic, legalistic) anlayışlarıyla gizliliği aşıp 'Ruh'un özüne varmak istemişlerdi. Anlaşmazlık kültürel bir geleneğe ve farklılığa da dayanıyordu.

ri ile Papa'nın temsilcileri düzeyindeki görüşmeler zaman zaman ilginç çözümler ve yakınlaşmalar da sağladı. 1438-1439 yıllarında Ferrara ve Floransa'daki görüşmelere yüksek düzeydeki din adamlarından başka (Osmanlı tehdidini duyumsayan) Bizans İmparatoru 8. İoannês'in kendisi de katılmış (teslis, kutsal ekmeğin mayası, Araf'ın varlığı ve Papa'nın saygınlığı tartışılmış) ve hatta sonunda bir de 'kiliselerin birleşmesi' anlaşması imzalanmıştı. Ancak bu haber duyulduğunda İstanbul halkı bu kararı açık bir biçimde protesto etti. Doğu Kilisesi de kararı tanımadı.

1453'te, İstanbul Osmanlı ordusunun baskısı altındayken II. Konstantin'in girişimiyle Papa'nın Katolik temsilcileri İstanbul'da Aya Sofya'da ayinler yaptılar; ancak halk bu çabaya gene ilgi göstermedi.

Osmanlı yönetimi altındaki Ortodoks Kilisesi Papalık'la bir uyum sağlama amacıyla resmi ilişkilere girişmemiş yada girişemedi. Ama kimi Patrikler ve din adamları Papa ile ilişkileri ilerletti. 16. yüzyıl başında iki Patrik, 2. Raphaêl ve 2. Neophytos, papa ile anlaşma amacıyla mektuplaştı. Patrik 2. Timothi de (17. yüzyılda), 4. Grêgorios, 2. Kyrillos de aynı biçimde Papa'ya yakınlık gösterdiler. Patmos manastırı iki kez (1681 ve 1725) Papa'nın üstünlüğünü tandı. Antakya (Antiohya) Patrikliği bu yönde en ileriye giden kurumdu. Genelde Latin Kilise Ortodokslar'a baskılarda bulunmakla birlikte (Kıbrıs, Girit, Sakız gibi) kimi yörelerde de (Yunan Adaları ve Venedik'teki azınlıkla olduğu gibi) Yunanca konuşan Ortodokslar'a tam bir serbestlik sağlamıştı; kimi yörelerde iki cemaat ve iki kilise uyum içinde yaşadı.

Osmanlı Devleti içinde ve özellikle İstanbul'da (Pera'da, yani bugünkü Beyoğlu'nda) okullar açan Cizvitler'in eylemleri de üst tabakalardan kimi Yunanca konuşan Ortodoks çocuklarının Batı'ya bir 'anlayışla' bakmalarını hatta kimilerini Katoliklik'e geçmelerini de sağladı. Ticaretin gelişme-

siyle Yunanca konuşan Ortodokslar Batı ile ilişkilerini ve kültürel yakınlıklarını ilerlettiler. Ama geniş halk kitleleri, Patrikhane'nin de teşviki ile genel olarak mezheplerine ve kiliselerine bağlı kaldılar.

Bu yıllarda Papa ile Patrikhane arasında var olan en büyük sorun Kudüs'teki kutsal toprakların yönetimi ve Papa'nın üstünlüğünü tanımak yada tanımamaktı. Zamanla iki kilise arasındaki çatışma nedenleri unutulmaya başlandı. Son yıllarda bu iki kilisenin yakınlaşması yolunda adımlar atıldı. Vatikan Sinod'unun (1962-1966) aldığı kararlarla ve sonra Dünya Kiliseler Birliği'nin (Upsala, 1968), 571 Katolik, 230 Protestan ve 160 Ortodoks temsilciyle oluşturduğu toplantı eski anlaşmazlıkların giderilmesi yönünde atılmış adımlardır.

3.7. Ulusal Dönemde Kilise

Özellikle son yüzyıllarla ilgili olarak, Kilise'nin dinsel olmaktan çok kültürel diyebileceğimiz başka bir temel üzerinde ele alınabilecek farklı bir tarihi daha vardır. Bu tarih a) Yunanca dili üzerinde kurulmuş ve giderek Yunanlılık bilincini doğurmuş olan Ortodoksluk'un, b) Katolikler'e ve İslâm'a karşı dinini ve dilini yüzyıllarca korumuş olan bürokratik bir hiyerarşinin ve nihayet c) Ulusal bir devletin kuruluşunda belli bir rol üstlenmiş yada daha doğrusu önemli bir rol üstlendiğine inanılmış olan bu Kilise'nin ve dinsel kuruluşun tarihidir.

Ancak dikkat edildiğinde bu, kilisenin tarihi olmaktan çok yeni bir güç olarak ortaya çıkan 'ulusçuluğun' ve daha somut olarak Yunan ulusçuluğunun tarihidir. Kilise bu gelişmelerde ulusçuluğun bir öğesi olarak algılanabilir; bu tarihsel süreçte bu dinsel kuruluş temel ve öncü bir rol oynamamış, yeni gelişmelere ayak uydurarak yada daha doğrusu

bir süre ulusçu ideolojiye direndikten sonra yeni gelişmeleri belli bir gecikmeyle izlemeye çalışarak yol almıştır. Yunanca'nın, Antik Yunan'dan kaynaklanan kimi geleneklerin ve 'ulusal' bir dine dönüşen bir mezhebin temsilcisi olarak Kilise'nin kuşkusuz Yunan ulusçuluğunda bir katkısı olmuştur; ama Yunan ulusçuluğu ortaya çıkmaya başladıktan sonra Kilise'nin tarihi de bu yeni ideolojinin ve gücün anaforunda biçimlenmiştir. Kilise tarihin bu aşaması bundan dolayı 'Yunan Ulusçuluğu'yla ilişkili olarak ele alınmalıdır.[13]

4.1. Din, Tarih ve Kültür

Bizans İmparatorluğu en uzun ömürlü imparatorluklardandır. Roma İmparatorluğu'nun bir devamı gibi algılandığında bu devletin ömrü on sekiz yüzyıldır. 'Bizans' diye ayrı bir kimliği olan bir devlet gibi görülür ve bu devletin başlangıcı olarak yaklaşık 330 yılı seçilirse, Bizans on iki yüzyıl yaşamış demektir.

Genellikle unutulan, Bizans'ın kendine 'Bizans' demediğidir. İsa'dan önce, Atik Yarımadası'na yakın Megara kentinden gelip bugünkü İstanbul yöresinde bir yerleşme merkezi kuranların lideri Byzas adından doğmuş olan 'Bizans' ismi bu imparatorluk yaşadıkça kullanılmamıştır. Kullanılmış olan sözcükler 'Romaios', 'Romaiki', 'Nova Rome', 'Nea Romê' (Romalı ve Yeni Roma) idi. 'Bizans' sözcüğünü ilk kez G. Volf 1562 yılında *Historiae Byzantinae* adlı yapıtında kullanmış ve daha sonra Fillip Lamp *De Byzantinae Historiae Scriptoribus* adlı yapıtıyla, 1648'de, bu ismi kabul ettirmiştir. Genel bir eğilim olarak bu imparatorluğa artık *Bizans* denmesi alışılagelmiştir.

Bu Bizans İmparatorluğu'nun tarihi, Hristiyanlık'ın ve

13 Kilise ile 1821 Yunan İhtilali'ni doğuran Yunan ulusal güçlerinin çatışması için bknz: H. Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İletişim, İstanbul, 1994.

özellikle Ortodoks mezhebinin tarihiyle doğrudan ilişkilidir. Bu dinin öncü ve temel kurumu olan Kilise'nin kuruluşu, güçlenmesi ve temel ilkelerinin oluşması, mezhebin kimliğini ve kişiliğini edinmesi, Ortodoksluk'un temel ilkelerinin belirlenmesi ve öteki din ve mezheplerden ayrılığının oluşması, hep Bizans tarihidir. Yüzyıllar boyunca Bizans içinde bu tarih ve din ilişkisi kendi kültürünü oluşturmuştur. Bu tarih/din/kültür ilişkisi Ortodoksluk ve Yunan dili aracılığı ile Çağdaş Yunan Kültürünü ve Edebiyatı'nı da etkilemiş ve hâlâ da etkilemektedir.

4.2. Kilise'nin Doğuşu ve Din Kültürü

'Ortodoks Patrikhane' olarak Kilise'nin gelişmesi belli bir yıldan sonra (325) Bizans Devleti'nin koruması altında gerçekleşmiştir. Bu Kilise, Doğu'da, tarihi boyunca hep ve yalnız Yunanca'yı kullanmıştır. Ayrıca Bizans döneminde Ortodoksluk'la ilgili olarak geliştirilmiş ve 'resmileşmiş' olan bütün dualar, ilahiler, dini merasimler ve alışkanlıklar 'dil' ve 'din' aracılığı ile Yunanca konuşan Ortodokslar içinde yaşamış ve bugüne dek, hiç olmazsa dış görünüş bakımından hiç değişmeden gelmiştir. Bugün Yunan halkının her Pazar günü ve bayramlarda kiliselerde papazların ağzından duydukları, dördüncü yüzyıldan başlayarak oluşmaya ve yerleşmeye yüz tutmuş olan dinsel sözler, inançlar ve ilahilerdir. Bu kültürel geçmiş doğal olarak çağdaş edebiyata da yansımıştır. Çağdaş Yunan kültüründe ve edebiyatında beliren kimi özellikleri anlamanın tek yolu bu kültürel geçmişi tanımak ve anlamaktır.

Ortodoksluk'un temeli kuşkusuz Yeni Ahit'tir. Ancak Kilise yüzyıllar içinde kendi geleneğini de kurmuş, savunmuş ve yaymıştır. Dinin ileri gelenleri, kilisenin bugüne dek izlemekte olduğu 'usuller'i, bayramları, öteki mezheplere kar-

şı yorumları ve tutumu, dinsel konularda değerlendirmeleri ve kimi kuramsal sorunlara yanıtları saptamışlardır; kısacası, Ortodoksluk'un 'dogma'sını oluşturmuşlardır.

Ortodoks mezhebinin kurucuları Bizans'ın içinde yetişmiştir. Daha önce Sinod'ların önemini ve oynadıkları role işaret edilmişti (3.5. Dinsel Bölünmeler). İlk altısı 325-680 yılları arasında gerçekleşen Sinod'lar Hristiyanlık'ın ve Ortodoksluk'un ilkelerini saptamışlardır. Ancak bu mezhebin oluşmasında önemli bir etken de 'Kutsal Pederler'dir. Yunanca 'Pateres' (Pederler), İngilizce 'Fathers of the Church' (Kilisenin Pederleri) diye tanınan bu kimseler kilise tarihi, dinsel inançla ibadet ve ahlak üstüne konuşmaları ve yazıları ile ünlüdürler. Bu 'pederler'in kimi Patriklik'e kadar yükselmiş (örneğin Grêgorios Nazianzênos, 330-390), kimileri ise manastır yaşamını yaygınlaştırmıştır (örneğin Noel Baba olarak da simgelenen Basileios gibi, 330-379).

Kilise kültürü böylece Kitab-ı Mukaddes'ten, Yeni Ahit'ten, İnciller'den, Sinodlar'dan, Kutsal Pederler'den etkilenerek gelişmiştir. Özellikle Pederler dinsel edebiyata çok ilginç ve güzel metinler sunmuşlardır. Özellikle ilahiler, dualar ve kimi hitabeler onların ünlü yapıtlarıdır.

Bizans'ın politik tarihi de doğrudan dini etkilemiş, özellikle de sanatında ve edebiyatta kendini duyurmuştur. Bizans müziğinin ve şiirinin en güzel örneklerinden sayılan dünyaca ünlü 'Akathistos Hymnos' ('Acathistus'/ Oturmadan Söylenen İlahi) 626 yılında, İstanbul Arapların kuşatmasından kurtulduktan sonra, Meryem Ana için bir 'teşekkür' ilahisi olarak bestelenmiş ve bugüne dek Paskalya'dan önce beş hafta süreyle her Cuma günü kiliselerde ilahi olarak okunmaktadır.

Bugün Ortodoksluk'un en büyük bayramlarından sayılan 'Ortodoksluk'un Pazar Günü' (Kyriakê tês Orthodoksias) yortusunun 843 yılından kalma olduğunu görmüştük

(3.5). Bizans edebiyatının en büyük kadın temsilcisinin 9. yüzyılda yazmış olduğu lirik dinsel 'Şiir'i de bugün kiliselerde -Paskalya haftasında salı günü- gene dua olarak okunmaktadır. Kadın şair Kasianē mutsuz bir olay sonucu imparatorla evlenememiş ve manastıra çekilmiş olan bir kadındı. Günümüzde Noel geceleri sokaklarda dolaşan çocuklar Aziz Basileios'u (Noel Baba) anarak 'Aziz Vasilios Kayseri'den geliyor' şarkısını hâlâ söylerler.

Bütün Ortodoksluk, ilahileriyle, merasimleriyle, diliyle ve tarihiyle Bizans'ın içinden geçip gelmiştir. Bu din ve dil geleneği çağdaş Ortodoksların bir mirasıdır. Çağdaş Yunan edebiyatı da Ortodoksluk'tan etkilendiği derecede bu gelenekten de etkilenmektedir. Ortodoksluk'la Çağdaş Yunan Edebiyatı ilişkisine ve özellikle bu ilişkisinin bir öğesini oluşturan 'Yunan' kavramına biraz daha yakından bakalım.

4.3. Kilise ve 'Yunan'

Burada bir çelişkiyle, bir paradoksla karşılaşıyoruz. Hıristiyanlık'ın ve özellikle Yeni Ahit'in Antik Yunan'a karşı çıktığını görmüştük (bkz. 2.3). Ortodoksluk da Kilise aracılığı ile Antik Yunan'a karşı ve dolayısıyla 'Yunan'a karşı tutumunu da yüzyıllar boyu sürdürmüştür. Oysa Çağdaş 'Yunan' Kültürü ve Edebiyatı 'Yunan'a karşı çıkmış olan düşüncel bir hareketten, yani Hıristiyanlık'tan etkilenmekte, hatta Yunan ulusçuluğunun kendisi temellerinin birine de 'Yunan'a karşı mücadelesiyle yaşamış olan Ortodoksluk'a ve Bizans'a dayandırmaktadır.

İsa'nın ve Yeni Ahit'in öğretisini devam ettiren 'Kutsal Pederler'in yazdıklarına baktığımızda Antik Yunan uygarlığına karşı olduklarını görüyoruz. Ünlü Ioannēs Khrysostomos (344-407) şöyle diyecektir: *'Duysun Yunanlılar, duysun Ya-*

hudiler, duysun başarılarımızı ve Kilise başkanlığının başardıklarını! Kilise'ye karşı çıktılar ama Kilise hiçbir zaman yenilmedi... Belki Yunan bizi akılsızlıkla itham edecektir, ama gerçeğin gücünü er geç öğrenecektir; belki güneş sönecektir ama Kilise yok olmayacaktır."[14]

On beşinci yüzyılda bile Patrik Genadios Skholarios'un kesin bir biçimde -ve Yunanca olarak- *'ben Yunan değil Hristiyan'ım'* (yani Hellên değil Hristiyanım) dediğini biliyoruz. Son yıllarda Ortodoks Kilisesi tarafından hazırlanmış olan Dinsel Ansiklopedi'de de 'Yunan'la ilgili olarak şunları okuyoruz: *'Hristiyanlar doğal olarak Hellên ismine karşı çıkıyorlardı... İskenderiyeli Klêmês, Büyük Athanasios, İoannês Khysostomos vb. gibi dinsel liderler etnik anlamını kaybetmiş olan Hellên kavramına karşı yazılar yazmışlardır... Hellên, putperest demekti... Zamanla ve putperestlik yenildikten sonra, Hellên sözü tarihsel bir anlam edinmişti: Antik Hellên uygarlığı ve tarihi, eski bir halk ve antik kahramanlar ve yıkıntılar için kullanılır olmuştu... Bundan dolayı Yunanca* (Hellên'ce) *konuşan ve Hellên soyundan gelenlerin kendilerine Hellên demeleri olanaksızdı, çünkü kendileri putperest değil Hristiyandı. Kendilerine politik açıdan Rum* (Romaioi) *derlerdi, çünkü Bizans Devleti kendini her zaman Roma'nın mirasçısı olarak görmek isterdi; soy ve kültürel miras açısından ise kendilerini başka antik bir isimle belirlerlerdi; Grek* (Graikoi) *derlerdi.*[15]

Dilbilimci M. Triantaphillidês de aynı görüşü savunmaktadır: *'Hristiyan yazarlar Hellênizme karşı yazmaktadırlar... 'Hellên' sözcüğü 'aşağılık' (pammiaros) anlamında kullanıldı... Halk edebiyatında da 'anası Hristiyan babası Hellên' diyen şiirler görüyoruz... Zaten bugünkü Yunanistan'da yaşayan*

14 *Hellenikê Patrologia*, J.P Migre, Patrologiae graecae cursus completus, Paris, 1856, s. 56, 121-122.

15 *Thrêskeutikê kai Êthikê Egkyklopaidia*, cilt 5, Atina, 1964, s.649-652.

halka (Hellên değil) 'Helladikoi' (Yunanistanlı) denmeye başlanmıştı.'[16]

Yani Ortodoksluk Antik Yunan kültürüne resmen karşı çıkmıştır. Oysa Yunan ulusçuluğu hem eski Yunan'ı hem de Ortodoksluk'u benimsemiş bu iki kökene dayanmıştır. Yunan ulusçu eylem 'ulusçu ideolojisini' oluştururken nasıl bir anlayış ve amaçlarla davrandığını ve genel olarak 'ulusçuluk'un yaklaşımı için burada ele alınmayacaktır (Bu konu Dördüncü Bölüm'de işlenmektedir). Burada yalnız kısaca kültürel bir geleneğin tarihsel boyutuna değinilecektir. Kültür ilişkilerinin nasıl resmi ideolojilerin ötesinde başka bir dinamizme sahip olduklarını göreceğiz.

4.4. Din ve Antik Yunan

Hristiyanlık'ın Antik Yunan ideolojisine ve kültürüne karşı çıkmış olduğunu daha önce görmüştük. Ancak başka bir açıdan bakıldığında Antik Yunan'ın kimi değişikliklerle ve kimi zaman da dolaylı olarak Hristiyanlık'ın ve özellikle Ortodoksluk'un içinde ve yanı başında yaşamını devam ettirmiş olduğunu görüyoruz. Ortodoksluk Yeni Ahit aracılığı ile eski Yunan'dan kaynaklanan ve eski Yunanca'nın devamı olan Helenistik Ortak Dil'i kullanmıştır. Ortodoksluk mezhebinin dil geleneği, 'Yunanca' ile ilgili olduğundan ayrı bir başlık altında incelenmektedir (bkz. Birinci Bölüm). Burada Antik Yunan'ın başka bir boyutuna bakacağız. Antik Yunan edebiyatı Kilise edebiyatı için bir simgeler pınarı, kaynağı gibidir. Yunan'a karşı çıkan Kutsal Pederler bile eski Yunan'ın edebiyatını, bu edebiyatın dünyasını kullanmışlardır. 'Pederler'in kimi yazılarından bir iki paragrafa bakalım:

Doğayı överken Büyük Basileios (330-379) şöyle diye-

16 M. Triantaphyllides, *Neoellênikê Grammatikê*, Atina, 1938, s.27.

cektir: *'Kendi başlarına filizlenip büyüyen ve her türlü ağaçlardan oluşan bir orman, bu dağlık manzaranın etrafını, hemen hemen bir çit gibi sınırlıyordu. Bu öylesine bir güzelliktir ki, Homeros'un her şeyden çok hayran kaldığı Kalipso'nun adası bile bu yörenin yanında sönük kalır.'* Sanatın gücünü ise Pytagoras'ı anarak belirtecektir: *'Dediklerine göre Pytagoras bir kez sokakta çirkin şarkılar söyleyen sarhoş dansözler görmüştü. Flüt çalan liderlerine rica etmiş ve bir Dor ritmi çalmasını istemiş. Bu yeni müziği duyduklarında sarhoşlar kendilerine gelmiş ve utanç içinde evlerine dönmüşler.'*

Ioannēs Khrysostomos (344-407) ise şöyle bir benzetme kullanmaktadır: *'Nasıl kışın geçmesi ve yazın gelmesiyle denizci, teknesini denize salarsa, nasıl savaşçı silahını temizler ve atını savaşa hazırlarsa, nasıl gezginci yüreklilikle uzun gezisine çıkıyorsa, nasıl atlet soyunup yarışmalara katılmak için idmanlara girişiyorsa; biz de şimdi öyle ruhsal bir yazın gelişi gibi başlayan perhiz dönemi ile aynı biçimde davranmalıyız.'* Peder eski bir gelenekten kaynaklanan bütünüyle 'Hellence' bir benzetmeyle, Hristiyan'ın ruhsal hazırlığını, bir Hellen'in yarışmalara katılmak için soyunuşuna benzetmektedir. Oysa aynı sırada (394 yılında) Kilise Olimpiyat Oyunları'nı yasaklıyordu.

Pederlerden (Patrik de olmuştur) Grēgorios Nazianzēnos'un (330-390) bir meslek seçmenin gerekliliğini vurgulayan bir konuşmasında Antik Atina yaklaşımını örnek olarak belirttiğini görüyoruz: *'Atina'da, görüşüme göre eksiksiz olan eski bir yasa vardı. Buna göre gençler erginlik yaşına geldiklerinde şu yordamla mesleklere alınırlardı: Her meslekten aletler sergilenir ve onları gençlere gösterirlerdi. Her gence ilgi gösterdiği ve incelediği alete göre de ilgili meslek öğretilirdi. Çünkü doğamıza uyan meslekte başarılı olabiliriz; bize uymayanda ise başarısız oluruz. Demek istediğim felsefeye dostane bir eğilimin varsa başka konulara kaçmaman gerekir.'*

Ama Antik Yunan doğrudan söz konusu olmadığı yazılarda da Antik kültürün geleneğini görebiliriz. Örneğin Basileios 'bilgelik'ten (sophia), 'sanat'lardan (tekhnes), mantıktan, lojikten (logikê) söz etmektedir. G. Nazianzênos dinsel eğitimden önce Hristiyan olmayan eğitimi gerekli görmektedir: *'Birçok Hristiyan Hristiyan olmayan eğitimi hor görmektedir... Böyle düşünen insanları cahil ve eğitimsiz saymalıyız.'* Basileios da 'şairler'i, 'yazarlar'ı ve 'hatipler'i (retorik'in ustalarını) övecektir.[17]

Bu örnekler, Bizans yılları süresince Ortodoks literatürde, Kilise edebiyatında ve genel olarak Hristiyanlık kültüründe resmen yadsınan, kötülenen ve karşı çıkılan Antik Yunan kültürünün, bir simgeler ve değerler sistemi olarak, dolaylı ve kuşkusuz sınırlı bir biçimde, dinsel edebiyat metinlerinde yaşamını sürdürmüş olduğunu göstermektedir. İlginç olan, bu dinsel metinlerin bugün de yaşayan bir mezhep olan Ortodoksluk'un 'sesini' oluşturmasıdır. Çağdaş Yunanlılar bu dinsel metinleri din aracılığı ile tanımaktadırlar. Çağdaş Yunan Edebiyatı da bu kültürden, her yazarın kişisel yaklaşımına göre, az yada çok etkilenmektedir. Bu dinsel metinlerin Çağdaş Yunanlıların biraz zor da olsa anlayabileceği yada 'izleyebileceği' bir Yunanca ile yazılmış olmaları da bu geleneğin canlı kalmasını kolaylaştıran ek bir etkendir.

5.1. Din ve Ulusal Bilinç

Hristiyanlık, hemen hemen bütün evrensel yada uluslararası dinler gibi, uluslar arasında farklılığı, bir ulusun üstünlüğünü yada ayrıcalıklı bir hakkını reddeden bir dindir. Paulos

17 Pederlerin bu yazıları için bkz. J.P. Minge, *y.a.g.e.*: 1) Basileios'un G. Nazianzêno'ya mektubu, 32, s.276-277; 2) Basileios 'Gençlere Mektubu', 31, s.591-584; 3) I. Hrysostomos, 49, s.47-59; 4) G. Nazianzênos, 37, s.289; 5) Basileios, 31, s.212; Nazianzênos, 36, s.508-509.

Galatyalılar'a yazdığı mektupta *'Mesihe vaftiz olananlarınızın hepsi Mesihi giydiniz. Ne Yahudi ne Yunanlı vardır, ne kul ne de azatlı vardır, ne erkek ne dişi vardır; çünkü Mesih İsa'da siz hepiniz birsiniz'* diye yazdığını görmüştük (Yeni Ahit, 3/27-28). Doğal olarak 'Pederler de aynı anlayışı savunmuşlardır; *'Kilise evrenseldir (katholikê); çünkü bütün insan soylarını (genos/millet) kurtarmayı amaçlamaktadır'* diye yazacaklardır.[18]

Ulusçuluk döneminde Yunanlıların kırmızı bir bez üzerinde çizilmiş haçtan oluşan bir bayrak altında Bağımsızlık Savaşı'na girişmeleri dinsel anlayışla açıklanamaz. Bu dönemde, başka birçok değerler olduğu gibi artık din de ulusçuluğun emrine girmiştir. Evrensel Hristiyanlık'ın ulusal bir dine dönüşmesi ise 'Din'in tarihi' değil, 'Ulusçuluğun tarihi'nin içinde incelenmelidir. Ulusçuluğun doğuşu, yerleşmesi, yaygınlaşması, yepyeni toplumsal değerler oluşturması, dini ve bütün kültürü yeniden yorumlaması ve değerlendirmesi ve giderek bütün tarihi 'yeniden yazarak' ulusal bir ideoloji kurması ve din tarihine bile ulusal açıdan bakması başka bir incelemenin konusudur.

Tarihin bu aşamasına ışık tutulmazsa, sonraları oluşan Yunan/Ortodoks sentezi de, çağdaş Yunan kültürü de, edebiyatının büyük bir bölümünü oluşturan ve ulus/din birliğine dayanan 'milli' edebiyat da anlaşılmayacak yada doğru, tarafsız ve bilimsel bir biçimde değerlendirilmeyecek ve giderek tarihsel boyutlarından da koparılacak olan bu kültür yanlış yorumlanacaktır.

5.2. Kilise/Ulusalcılık Çatışması

Kilise yada somut olarak söylendiğinde İstanbul Patrikhanesi 18. ve 19. yüzyıllarda dünyayı sarsan ulusal ideolojiye

18 Bkz. Kyrillou Ierosolymôn, *Hellinikê Patrologia'*, J.P. Minge, y.a.g.e., 33, s.1044.

kuşku ile bakmıştır. Zaten Rönesans ile başlayan ve Fransız Devrimi ile doruğuna varan eylemler doğrudan Kilise Kurumu'na da karşı gelişmişti. Buna bir tepki olarak Patrikhane de sırasıyla çok erkenden devrim hareketini hazırlayanlara ve genel olarak Batı'da filizlenen yeni düşüncelere karşı çıkmıştır. Yunanca derslerin okutulduğu okullarda Fransız düşünürü Voltaire yasak edilmiştir örneğin. Kilise yeni düşüncelere karşı ısrarlı geniş bir kampanya yürütmüştür. Özellikle 1780-1820 yıllarında bu ideolojik savaş doruğuna varmıştır. Sonunda Yunan Bağımsızlık Savaşı'na katılanları da aforoz etmiş ve ayaklanmayı yermiştir.

5.3. Ulusal Devlet ve Din

Yunan ulusal devleti kurulunca, bu yeni devletin 1833 yılında ilk aldığı kararlardan biri Patrikhane ile dinsel ilişkilerini koparması ve kendi 'ulusal' ve Bağımsız Kilisesi'ni kurmak olmuştur. Ama Patrikhane'den bağımsız kilise kurma eğilimi ve önerileri daha devrim sonuçlanmadan, Trizina Meclisi diye tanınan ve ilk devrimci hükümetlerden biri olan kongrelerden birinde (1827) dile getirilmişti. Patrikhane bu kiliseyi 1850 yılına kadar tanımamış ve bu yeni dinsel kurumla hiçbir ilişki de kurmamıştı.

Yunan devletinin kuruluşundan sonra, resmi ulusçu ideolojinin etkisi ve ışığı altında din ile devletin (biraz da dördüncü yüzyılda Bizans'ta resmi din olan Hristiyanlık sürecini anımsatacak biçimde) uyumu sağlanmıştır. Hatta Ortodoksluk, zamanla (gene Fransa'da 1789 devriminden sonra sağlanan ortasınıf/kilise uyumunu anımsatacak biçimde) ulusçuluğun temel taşlarından birine dönüşmüştür. Ama bu yeni tarihsel dönem 'ulusçuluk' başlığı altında ele alınmalıdır. Ulusçuluk tarihin bu aşamasında artık her alanda egemendir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ULUSÇULUK VE YUNANİSTAN ÖRNEĞİ

> "Hatta bir aralık Ermeniler ve Türkler arasında genişçe ölçüde milli kavgalar bile olmuştu. Fakat bu hareketler, aydın sayısının azlığı ve milli hareketin yeniliği dolayısıyla milletin geniş kütlelerini içine alamadı.
>
> Ş.S. Aydemir, *Suyu Arayan Adam*

1. Ulusçuluk

Ulusçuluğun en saygın araştırmacılardan sayılan Huge Seton-Watson, *'Ulusçuluğun 'bilimsel tanımının' verilemeyeceği sonucuna vardım; ama ulusçuluk var olmuş ve hâlâ da var olmaktadır'* diye yazmıştı (Seton-Watson, 1988 s.5). Gerçekten de ulus olayı kimi çarpıcı çelişkiler ve şaşırtıcı özellikler içermektedir. A) Hem tarih içinde çok yeni bir kavram olarak karşımıza çıkmakta ama hem de ulusçuluğu benimsemiş olanlarca çok eskilere, kimilerine göre tarihin başlangıcına dek uzanan bir duygu ve toplumsal güç olarak algılanmaktadır. B) Ulusçuluğun hem çağdaş toplumun, yani kapitalist yapının bir türevi olduğu savunulmakta hem de toplumsal altyapının hemen hemen etkilenmiyormuşçasına dünyanın her köşesinde, feodal yapının hatta kabile geleneğinin çok güçlü olduğu toplumlarda bile rastlanabiliniyor. C) Hem zamanımızın egemen ideolojisi gibi bir görünümü vardır ama aynı zamanda da bu ideolojinin saygın ve tanınmış (savunucu) bir kuramcısı günümüzde hâlâ ortaya çıkmamıştır.

Ulusçuluğun incelenmesinde ek bir sorun 'ulusçuluk' başlığı altında ele alınan konuların çeşitliliğidir. Ulusçuluk, tarihsel ve toplumları 'birleştiren' bir hareket olarak algılanır (İtalya ve Almanya örneği); ama aynı zamanda devletleri dağıtan ve ayrı devletler doğuran hareketler olarak da (Polonyalılar, Çekler, Yunanlılar, günümüzde Yugoslavya örneği gibi). Kimi zaman devrimcidir, yıkar ve yeniden kurar (Fransız Devrimi örnektir); kimi zaman statükoyu korumak için genellikle halkların ayaklanmalarını bastırmak isteyen 18. ve 19. yüzyıl imparatorlukları ile olduğu gibi, kıyımlara başvurur (İngiltere, Osmanlı Devleti). Sömürgeciliğe 'ulusçu' damgası vurulmuştur, ona karşı olan antiemperyalist mücadele de 'milli' bağımsızlık mücadelesidir. Naziler ve Faşistler de 'milliyetçidir', kimseye yan bakmadan vatanlarını seven yurtseverler de.

Kimi zaman ulusçuluk A) Batı Avrupa ve B) Tüm öteki ulusçu hareketler diye iki büyük grup olarak sınıflandırılır (Kohn, s.329). Kimileri şu ulusçu sınıflandırmayı önerir: 1) İnsancıl, 2) Jakoben, 3) Geleneksel, 4) Liberal, 5) Entegral, 6) Ekonomik ulusçuluk (Hayes). Başka bir araştırmacı 1) Entegre edici (1815-1871), 2) Dağıtıcı (1871-1890); 3) Saldırgan (1900-1945), 4) Çağdaş ulusçuluk olarak sınıflandırılmasından yanadır (Snyder, 49). Marksistler ise ulusçuluğu bir 'yanlış bilinç' olarak tanımlamışlar, gelişen sınıf mücadeleleri önünde önemini ve işlevini kaybedeceğini savunmuşlardı.

Ulusçuluğun ve ulus-devletin doğuşu da farklı yorumlanmıştır. Kimileri 'ulus bilincinin' ulusal devleti doğurduğunu savunmuştur, kimileri ise kapitalizmin ulusal bilinci ve ulus-devletini doğurduğunu. Yani bir görüşe göre 'bilinç' tarihe yön vermiş, başka bir görüşe göre ise politik ve ekonomik koşullar sonucu belli bir devlet ve ideoloji ortaya çıkmıştır. Kimilerine göre yüzyıllarca öncelere uzanan ulusal

öğelerin varlığı belli koşullarda çağdaş bir konum edinmişlerdir; başkalarına göre ise ulusların varlığı yepyeni bir olgudur, eskiyle pek ilişkili olmayan bir çağdaş ideoloji ve toplumsal yapıdır.

Ulusçuluğun hep saldırgan, ulus merkezci bencil, öteki uluslara karşı bir hareket olduğu da savunulmuştur; insanların arasında sevgiyi ve dayanışmayı sağlayan üstün toplumsal bir kuruluş, düşünce ve duygu biçimi olarak da. Gerçekten de tarihten seçmeler yaparak 'ulusçuluk' denen olayın bütün bu özellikleri zaman zaman yada yöreden yöreye sergilenmiş olduğunu kanıtlamak zor değildir. Ama sorulması ve yanıtlanması gereken soru şudur: Böylesine bir çeşitlilik gösteren bu toplumsal hareketleri 'ulusçuluk' adı altında sınıflandırmamızı meşrulaştıran ortak yan nedir? Yoksa farklı hareketlere, yanlış bir davranışla bir tek isim mi vermekteyiz?

Burada, bu sorunların ve soruların ışığında ve tarihçilerin, toplum bilimcilerin ve sosyal bilimcilerin 'genel olarak' kabul ettikleri yaklaşımların sınırları içinde kalarak ulusçulukla ilgili görüşler sunulacak ve en kabul edilebilecek açıklanmaların seçimine çalışılacaktır. Son bölümde bu açıklamaların ışığında Yunan ulusçu hareketinin doğuşuna, özelliklerine ve seyrine değinilecektir.

1.1. Ulus'a Verilen Anlam

Ulus'un doğuşu, gelişmesi ve evreleri ileride ele alınacaktır. Burada kısaca çağdaş araştırmacıların yada daha doğrusu çağdaş araştırmacıların gittikçe artan bir bölümünün, genelde halk kitlelerinin inançlarını ve halk kitlelerinin desteğini arayan politik dünyanın aksine, 'ulus' anlayışının ve 'ulusun' tarih içinde çok yeni olduğunu kabul ettiklerini anımsatalım. Ancak günümüzde hemen hemen her ülkede

egemen ve yaygın anlayışa göre, 'ulus'un -ve hele 'bizim' ulusumuzun- çok eskilere uzandığına inanılır. Herhalde Amerika kıtası devletleri dışında her ulusal devletin resmi ideolojisine göre, o devletin ulusal kökenleri tarihin ilk dönemlerinde yatar. Örneğin çağdaş Yunanistan'da yaygın anlayışa göre, Yunan ulusu üç bin yıllık bir devamlılık sergilemektedir. Yeni yayınlanmış olan ve Atina Akademisi Ödülü'nü almış olan ve Antik Yunan'dan bugüne uzanan on beş ciltlik saygın bir yapıtın *Yunan Ulusunun Tarihi* adını taşıması hiç kimseyi şaşırtmamıştır. Türk ulusunun da yaklaşık yüz yıllık bir tarihe sahip olduğu görüşü herhalde Türkiye'de de kolaylıkla benimsenemeyecektir.

Bilim adamlarıyla yaygın inanç arasındaki 'ulus' kavramıyla ilgili bu anlaşmazlığının iki kaynağı vardır. Birincisi, ulusun ve ulusçuluğun, ileride de gösterileceği gibi ulusçu ideolojinin temel anlayışına uygun olarak, çok eskilerden kaynaklandığına duyulan inançtır. Bir ulusla özdeşleşen kimselerin ulus derken 'yeni' bir ulam (kategori) algılamaları inançlarına ters düşmektedir. Bu 'yeni'liği kabul etmeleri, algılamalarına uymayan farklı bir tarihsel yorumu ve anlayışı kabullenmeleri ve benimsemeleri anlamına gelecektir.

Anlaşmazlığın ikinci ve belki de daha önemli nedeni, 'ulus' devleti ve toplumu ile daha önce tarih sahnesinde görülmüş devlet ve toplumların farklarının açıklığa çıkarılmamış olmasıdır. Tarihte örneğin soylar, boylar, kabileler, feodal imparatorluklar, dinsel cemaatler, ümmetler, kültür, gelenek, dil grupları temeline dayalı topluluklar, bu çeşitli grupların bir araya gelişiyle oluşturulmuş 'federal' devletler, vb. görülmüştür. Bu devletlerin içinde belli bir grup kimliği taşıyan, bir dayanışma içinde bulunan ve bu açıdan bugünkü ulusları andıran topluluklar ve gruplar kuşkusuz vardı. Dilimiz, özellikle günlük konuşma dili, bu gruplar ile çağ-

daş ulus kavramı arasında bir ayrım yapmamaktadır. Türkçe sözlüklerde -ama bu başka dillerde de öyledir- 'ulus'un tanımı verilirken 'dili, kültürü ve ülküsü bakımından başka topluluklardan ayrılan topluluk' denmektedir.[1] Böyle bir tanım anlaşmazlığı kaçınılmaz kılmaktadır.

Tarih içinde 'dili, kültürü, ülküsü bir olan', ama başka bir tanıma göre 'ulus' düzeyine varmamış bunca topluluklar olmuştu. Ulus öncesi toplumlar ve topluluklar da çağdaş anlamda 'ulus'un aynı sözcükle, yani 'ulus' sözcüğü ile ifade edilmesi kuşkusuz büyük bir kavram anlaşmazlığı doğurmaktadır. Aynı karışıklık İngilizce, Fransızca vb. dillerde görülmektedir. 'Nation' kelimesi her yazar tarafından yeniden tanımlanmakta ve açıklığa kavuşturulmaya çalışılmaktadır. Ancak genellikle ulus öncesi toplumlar için -kabile gibi ilkel düzenleri aşmış olan topluluklar için- şimdiye dek benimsenmiş bir sözcük de yoktur.

Ulusçuluğu bir 'dil, kültür, ülkü birliği' olarak algılayanın bu toplumsal olgunun ancak son bir iki yüzyılda ortaya çıktığını kabul etmesi doğal olarak çok zordur. Dil, kültür ve ülkü birliği sergilemiş toplumlar tarih içinde hep varolmuştur. Eski Yunan site devletleri, tarih içinde Yahudiler, imparatorluklar içinde dinsel yada dil birliğine dayalı cemaatler bilinen örneklerdir. Hatta bu topluluklar kimi zaman, bugün başka bir anlamda kullanılan 'ulus' sözcüğü ile de isimlendirilmişlerdir. Örneğin Osmanlı Devleti içindeki cemaatlere 'millet' denmiştir. Kuşkusuz bu sözcüğün anlamı o dönemlerde 'ulus' anlamı taşımıyordu, ancak sıradan bir (ulusçu) yurttaşın bunca yıllık dil, din, kültür ve ülkü yakınlığına dayalı 'millet'in, 'ulus' oluşturmamış olduğunu (hatta eş anlamlı sözcükle söylediğimizde, 'millet' oluşturmamış olduğunu) kabul etmesi kolay değildir; hatta 'millet

1 *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, 1966.

olmayan millet' anlayışı ona anlamsız bir kelime oyunu gibi gelebilir.[2]

Oysa ulusçuluk *belli* bir anlamda, *belli* bir devlet yapısı içinde ve tarihin görece son dönemlerinde ortaya çıkmış *belli* bir ideolojik anlayışla bir 'dil, kültür, ülkü, vb. birliği' sergileyen bir toplum yapısıdır. Bu bölümde çağdaş ulus devletinin, ulusun ve ulusçuluğun doğuşu ve gelişmesi ele alınırken, kültür birliği sergileyen ulus öncesi toplumlar ve cemaatler için 'etnik' toplumlar yada gruplar denecektir.[3]

1.2. Ulusal Devletin Doğuşu

Kapitalist dinamizm toplumsal gelişmeleri etkilemeye başlamadan önceki dönemlerde devletler ve toplumlar, genellikle birbirleriyle pek kaynaşmamış, kopuk, 'çok tabakalı', 'çok cemaatli' yada çok 'etnik gruplu' bir görünüm sergilerlerdi (Mann, 17). Çağdaş ve ulusal devlet ise kapitalist toplumla aynı dönemde ortaya çıkmıştır. Kimi araştırmacılara göre çağdaş ulusal devletler kapitalizmin ürünüdürler. Ancak kapitalizmin ve 'ulus'un doğuş tarihleri üzerinde tam bir anlaşma sağlanmamıştır. Kimileri kapitalizmi, endüstri kapitalizmi ve devrimi ile özdeş algılayıp bu dönemi 18. yüzyıla dek geç algılamakta, kimileri ise kapitalizmin ilk belirtilerini 8.-10. yüzyıllara dek gerilere götürmektedirler.

Kapitalizmin ve ulus devletinin birden bir patlamayla de-

2 Osmanlı Devleti içindeki Rum milleti de kendi cemaati için 'ethnos' (etnik grup) sözcüğünü kullanmıştı. Zamanla bu sözcük anlam değiştirmiş ve 'ulus' anlamını almıştır. 'Yunan ulusu' demek için bugün bu 'ethnos' sözcüğü kullanılmakta ve dileyen de, 'ulusal devamlılığın' bir kanıtı olarak da bu sözcüğün devamlılığı işaret etmektedir. Yeni Ahit'te de geçen bu sözcüğün o yıllarda, yani M.S. 1.-2. yüzyıllarda , 'putperest' anlamı taşıdığı da pek hatırlatılmamaktadır.

3 Karışıklığa bir örnek olarak bkz. (Oran, 43). Yazar Yunan milliyetçiliğinin doğuşunu 'yabancı efendilere' tepkiyle açıklamaktadır. Ancak 'yabancı efendi' kavramının toplum içinde var olabilmesi bir tür ulusal (milli) bilincin önceden var olması gerekir.

ğil de ağır ağır gelişen bir birikim sonucu olarak ortaya çıktıklarını savunmak tarihsel verilere daha uygun gelmektedir. Kapitalizmin temel özelliklerini belirlemek ise güç değildir: a) Meta üretimi, yani emek dahil bütün üretim faktörlerinin alınıp satılabilmesi; b) Üretim maddelerinde özel mülkiyetin varlığı, yani üretim maddelerinin devlet, loncalar, toplum yada Tanrı tarafından değil kapitalist sınıf tarafından denetlenmeleri; c) Emeğin üretim araçlarından bağımsız ve kopuk olması, yani çalışanların emeklerini satıp ücret almalarıdır.

Kapitalizmin egemen üretim biçimine dönüşmesi yüzyıllar gerektirecekti. Ancak daha 9. yüzyıldan başlayarak bu yönde bir dinamizm kendini duyuracaktır (Mann, 377-466). 6. yüzyılda su değirmeni yaygınlaşır, 7. yüzyılda Kuzey Avrupa'da madeni sapan kullanılır; 8. yüzyılda üç parçalı tarla ekimi uygulanır; 9. yüzyılda mal ve yeni koşul takımları kullanılır. Bunlar üretimi artıran çok önemli yeniliklerdi. Kentleşme olayı, Roma hukukunun yeniden ortaya çıkması, bürokratik devletin görünmesi, denizcilikteki devrim, Rönesans, Protestanlık gibi hareketlerin kökenleri de ortaya çıktıkları dönemden birkaç yüzyıl öncelerde yatar. 9. ve 10. yüzyıldan başlayarak Avrupa'da nüfus artışı başladı. Ama nüfus patlaması 15. yüzyılda ve özellikle 17. yüzyılda olacaktır.

F. Braudel'e göre Avrupa'da ve özellikle Batı Avrupa'da gelişen ve dünyada bir çığır açmış olan kapitalizmin bu bölgede doğmuş olmasının temel nedeni çok eskilere uzanmaktadır. Bir yanda yüzyıllarca merkezi bir yönetimin yokluğu sonucunda ortaya çıkmış olan kentlerin özerk yaşamları ve ticaret ve başka ekonomik alanlardaki rekabetleri, öte yanda Germen göçleri sonucunda Avrupa'da bir tür 'demokratik' geleneklerin yaygınlaşması sonucunda -örneğin liderlerin seçimle yada genel onayla seçilmeleri, kentlerde yöne-

timcilerin ortak toplantılarda kararlar almaları gibi- Avrupa'da, dünyanın başka yörelerinde pek görülmeyen bir uyanış ve dinamizm doğmuştu.

Ortaçağ'da 'patrie' (vatan) ve 'nation' (ulus) sözcükleri vardı, ancak anlamları farklıydı; birincisi bugün de halk arasında kullanılan 'memleketin nere?' anlamındaki gibi bir insanın yurdu, doğduğu, büyüdüğü yer anlamındaydı, ikincisi ise 'bölüm' anlamındaydı. Örneğin Paris Üniversitesi dört 'nation'a bölünmüştü (Oran, 28).

14. yüzyıldan başlayarak tüccarların etkinliği ve monarkların oluşturdukları ordular feodalizmin sonunun yaklaştığını gösteriyordu. Her iki gelişme de güçlü ve merkezi bir devletin desteğine gerek duyuyordu. Kilisenin zayıflaması, her yöredeki en güçlü ileri gelenin her aşamada gittikçe daha büyük bir alanı kontrolüne geçirmesi, monarkların ve kralların ortaya çıkması bu yöndeki en belirgin gelişmelerdi. Ticaretle ilgilenen kimseler yeni bir hukuksal düzen ve özellikle mülkleri ve ticaretleri için toplumsal güvence istiyorlardı. En geniş bir çevre içinde aynı hukuksal temellerin geçerli olmaları çıkarlarına çok uygundu. Krallar bu dönemde böyle bir düzeni kurabilecek en gerçekçi çözüm gibi algılanıyordu.

Bürokratik ve krala dayanan bir devlet biçimi ortaya çıkmaya başladı. Kral ordusunu kurarken silah siparişlerini de onu destekleyen yeni ve girişimci sınıfa vermeye başlamıştı. 1361 İngiltere'de yün ihracatı devlet desteğinde tekelleşecek, vergi kârları ise devlet kasalarına akacaktı. Ordu için gerekli görülen siparişler ise gene üretici kapitalistlere güç sağlayacaktı. Ordu oluşturma çabaları güçlü merkezi devlet kurma çabaları ile özdeş gibidir. Merkezi, toplumun (kapitalist) ekonomik yaşamını denetleyen devletin ortaya çıkışı tüm toplumsal güçlerin bir sonucuydu ama bu süreç temelde devlet yöneticilerinin bilinçli çabasıyla gerçekleşiyordu.

Sınırlı belli siyasal birimler kralların yönetimi altında ve gittikçe güç ve etkinlik kazanan burjuva sınıfının desteğiyle oluşmaya başladı. Bu siyasal birimler ulus-devletin öncüleriydi.

11. ve 12. yüzyıldan başlayarak krallar güçlenmeye başladı. Pazar ekonomisi ve ticaret kentler ve yöreler arasında yaygınlaştı. Zamanla Papa'nın tek dinine karşı, çeşitli ülkelerde yerel ve 'ulusal' denebilecek mezhepler ortaya çıktı (16. yüzyılda Luther, Kalvin, İngiliz kilisesi gibi). Bu gelişmeler çağdaş anlamda 'ulus'un doğmasını hızlandıran gelişmelerdi.

Yeni dönemde krallı devletler ekonomide etkin bir rol oynadılar. Merkantilizm hareketi ülkeler arasında gelişen ticaretin devlet eliyle korunması biçiminde gelişti (Wanlass 264). Egemen düşünce -ve herhalde bu anlayış çağdaş ulusçu anlayışa çok yakın olan bir bakış açısıdır- bir ülkenin çıkarının öteki ülkenin zararı olduğu yönündeydi. Merkantilizm 1516'da V. Şarl'ın İspanya tahtına geçmesi ve Venedik'e karşı önlemler almasıyla başladı. Sırasıyla İngiltere (Whig Partisi) ve Fransa (Jean Colbert, 1619-1683) gibi ülkeler gümrük kontrolünü 17. yüzyıl boyunca uyguladılar. Bu korumacı gümrük politikası ile endüstri korundu, ordu güçlendirildi ve sömürgecilik hızlandırıldı. Almanya'da bu hareket 'kameralizm' adı altında gelişti.

Bir yüzyıl sonra ortaya çıkacak ve egemen olacak olan ve merkantilizmden bütünüyle farklı hatta ters bir anlayış olan Fizyokratlar hareketi de (F. Quesnay, 1694-1774 örneğin), Adam Smith (1723-1790) ile gene ulus devletinin çıkarlarını savundu. Çünkü güçlenen ulusal endüstriler artık serbest pazar peşindeydiler. Kendilerini korumaya çalışan devletlere karşı, Fizyokratlar gümrük duvarlarının kaldırılmasını savundular. Serbest pazar, ekonomide ve giderek toplumda 'özgürlük' kavramları gündeme geldi. Güçlü bur-

juvazi her türlü ekonomik, hukuksal, geleneksel engellerin ve yasaklamaların kalkmasını istiyordu.

John Lock bu dönemin aydınıdır: Devlet içinde gerçekleşecek mülkiyet ve özgürlük anlayışını dile getirdi. Vurgu devletin bütünlüğüne, ulusun birliğine değildi; temel slogan 'yurttaşın özgürlüğü' idi. Ama burjuva devrimlerin sonunda, 1789 Fransa Devrimi ile de olduğu gibi, gücü, acımasız ve 'ulusun birliği'ni temel sayan rejimler oluşturdu (Ağaoğulları, 225).

Savaş politikasının bu gelişmelerde ne gibi bir rol oynadığı da ilginçtir. Bu konuda devletle kapitalist güçler iç içedirler. Örneğin İngiltere 1695-1820 yılları arasında, yani 125 yıl içinde, toplam yaklaşık 50 yıl süren yedi savaşa girdi. Her savaşta devletin askeri harcamaları büyük bir artış sergiledi. Artış sonucu, 1700 başlarında 2-6 milyon sterlin olan bu harcamalar bir yüzyıl sonra, sabit fiyatlarla 26 milyonu aştı (Mann, 484). Toplum devlet harcamaları aynı yıllarda sabit fiyatlarla 15 kez, cari fiyatlarla 35 kez arttı. İngiltere'de 13.-19. yüzyılları içinde devlet harcamalarının % 70-90'ını askeri harcamalardı. Ancak merkezi bir devlet tarafından oluşturulabilecek bu harcamalar burjuva sınıfını güçlendirdi, buna karşılık da bu devlet onların açık desteğini kazandı.

Merkez ve parlamento aracılığıyla denetleyebileceği bir devlet, güçlenen burjuva sınıfının istediği çözümdü. Karşısında aristokrasi, yanında ise müttefik olarak köylü ve oldukça güçsüz olan işçi sınıfı vardı. Bu savaşın 'subayları' aydınlardı. Rousseau'nun 'genel irade' anlayışı da bu yolda önemli bir adımdı. Tek tek halkın bireyleri değil, burjuvazinin denetlediği parlamento aracılığıyla denetim, soyut bir 'genel yarar' adına toplumun en güçlü kesimine geçiyordu: Tarih sahnesine yeni çıkmış olan orta sınıfa. Çıkar, egemenlik, yarar, irade gibi kavramlar da 'halk'tan alınıp gene soyut

bir kavram olan 'ulus'a aktarılıyordu. 'Ulus' çıkarının sözcüsü de, halkın sözcüsü olan tek tek her yurttaşın aksine, gene egemen burjuvanın gücüydü.

1.3. Ulusçuluğun Kuramlaşması

Ulusal devletin ortaya çıkışını hazırlayan olaylar ve gelişmeler açıkça dile getirilmiş kuramsal bir çerçeve içinde oluşmadı. Özellikle Fransa ve İngiltere'de ortaya çıkan ulusal devletlerin amacı, ulusçu bir ideolojinin temel ilkelerini gerçekleştirmekten çok, merkezi denetimi sağlamak ve tarih sahnesine yeni çıkmış orta sınıfın kimi gereksinmelerine yanıt bulmaktı. Yani amaç ideolojik ağırlıklı değil, politik ve pratik ağırlıklıydı.[4]

Ulusçu ideoloji kuramsal bir içerik kazandıktan sonra ise artık yerel koşullardan hemen hemen bağımsız bir biçimde bütün dünyada uygulanabilecek bir dinamizm olarak yaygınlaştı. Orta ve sonra Doğu Avrupa'ya yayılan ulusçuluk farklılıklar gösterecek ama bütün bu hareketleri 'ulusçuluk' başlığı altında ele almamızı sağlayan bir benzerlik yada ortak yan da sergileyeceklerdir.

Fransa-İngiltere örneği ile öteki 'uluslar'ın tarihi arasında en büyük fark herhalde ilk iki devletin yüzyıllardan beri bağımsızlığı tatmış olmalarıydı. Ayrıca Fransız ve İngiliz etnik grupları göreceli olarak oldukça homojen toplumlar oluşturmuşlardı. Oysa Doğu'da etnik gruplar genel olarak geniş bir bütünlük içinde 'azınlıklar' olarak yaşamışlar ve doğal olarak da 'etnik içerikli' bir bağımsızlığı da pek tanımamışlardı. Bunun temel nedeni ise büyük insan göçlerinin Batı Avrupa'da Doğu'ya kıyasla çok daha erken tamamlanmış ol-

4 Huge Seaton-Watson'a göre batı tarihçiliği 'egemen devlet'in doğuşuna, 'ulusal devlet' adını erken takmıştır; her egemen devlet kurma çabasında 'ulusallık' görmüştür (1988-10). İleride bu konuya yeniden değinilecektir.

malarıydı. Daha üç yüzyıl önce Osmanlılar'ın Viyana'da olmaları göçle ilgili bir dürtünün Doğu'da ne denli canlı olduğunu gösterebilir (Macartney, 50).

Orta ve Doğu Avrupa'da ulusçuluk genellikle 'ulusal bağımsızlık' mücadelesi olarak ortaya çıkması da bu nedenle açıklanabilir. Hatta bütün bu hareketlerin, ulusallığın temel ilkesine de ters gelecek biçimde, din ağırlıklı olmaları da yüzyıllar içinde etnik grup bilincinin çok önemli bir biçimde dinle de belirlenmiş olmasındandır. Hobsbawm'ın, ulusal bağımsızlık savaşlarının genellikle karşı dinden bir güce karşı verilmiş olduğunu yazması bundan olsa gerekti (171).

Batı Avrupa, yani temelde İngiliz-Fransız ulusçuluğu ve ulusal devletleri, kurulu bir devlet temelinden yola koyulmuşlar ve bu devletin denetimi ve dolayısıyla özü, yapısı, yurttaşlarıyla ilişkisi konuları etrafında gelişmiştir. Orta ve Doğu Avrupa'da ortaya çıkacak ulusçuluk hareketleri daha çok 'kültür' ağırlıklıdır. Bu yörelerde ortaya çıkan ulusçu hareketler dile, dille ilgili gramerlere, folklora (halk bilimine), filolojiye daha çok önem vermişlerdir. Onlar dayanacakları bir devlet geleneğinden yoksundurlar.[5]

Kimi yazarlara göre Batı ile Orta/Doğu Avrupa ulusçuluğu arasında farklar vardır. İleriye sürülen farklar arasında a) Toplumsal sadakatin Batı'da 'millet kavramına' verildiği ama örneğin Almanya örneğinde 'devlet'e verilmesi,[6] b) Burjuvazinin zayıflığı ve bu güven eksikliğinden dolayı ge-

5 Herhalde bundan dolayı da Orta ve Doğu Avrupa'da ulusçu hareketler çok uluslu -giderek ulusçuluğu da aşacak olan- devlet kurma eğilimleri ve önerileriyle de ortaya çıkmışlardır. Etnik gruplar 'düşman' olarak devleti değil komşu etnik grubu gördüklerinden, komşu grupları denetim altına alacak bir devlet türü kurma yolunda monarkla yada 'devletle' uzlaşmaya hazırdılar (Macartney, 95). Çok uluslu bir devlet peşinde olan 'Yunanlı' Velestinli Rêgas (1757-1798) bu anlayışın bir örneğidir (Millas, 1994, 87-122).

6 Bu görüşe ters düşen ve Fransız Devrimi sonrası 'toplumsal sadakat' konulu uygulamalarla ilgili tarihsel gelişmeler için yukarıda da verilen M.A. Ağaoğulları'nın makalesine bakılabilir.

ne devletin önemli sayılması, c) Geciken ulusçuluk ve Batı'yı taklit sonucu, Doğu ulusçuluğunda 'kültürel yanın' ağır basmasıdır. Romantizm ve 'volk' kavramının vurgulanması da bunu kanıtlar.

Dünyanın çeşitli yörelerinde görülmüş 'farklı' ulusçu hareketlerle ilgili en açık ve tutarlı açıklama herhalde Seton-Watson'undur. Ona göre, ulusçuluğu Batı'ya ve Doğu'ya özgü iki temel kategoriye ayırmak 'Batıcı' bir peşin yargıdan kaynaklanmaktadır. Bu Batıcı görüşe göre, batı Avrupa'da gelişmeler 'normal' bir gidiş izlemiş, Doğu'da ise ulusçuluk biraz aksak biraz tutucu ve hatta gerici ve zararlı bir yol izlemiştir. Yazara göre bu gerçeğin saptırılmasıdır. Son dört yüzyıl boyunca dünyanın her yanında ulusal devletler kurulmaktadır; Doğu ve Batı modelinden söz edemeyiz. Temelde aynı sonucu veren, yani devleti ve ulusu doğuran, üç farklı gelişme vardır (Seton-Watson, 88, 10).

Birinci durumda egemen devlet ve ulus bir arada ve aynı hızla tarih sahnesinde ortaya çıkmışlardır. Örneğin Batı Avrupa'da İngiltere, Fransa, Hollanda, İsveç, Portekiz bu gelişmenin örnekleridir. Bu devletler ulusal devletlerdir. Oysa Avrupa'da kimi devletler 'egemen' olmakla birlikte 'ulusal' değillerdi; kimilerinde bir ulustan (etnik gruptan) çok ulus vardı, örneğin İspanya, Polonya, Macaristan gibi; yada bütün bir ulusun yalnız bir bölümünü içeriyorlardı, örneğin Napoli ve Bavarya gibi; yada her iki durum da vardı, örneğin Prusya.

İkinci tip gelişmede egemen devlet, ulusun oluşmasından önce ortaya çıkmaktadır. Bu gelişmeyi Avrupa dışında görüyoruz. Ekonomik çıkarlardan kaynaklanan 'iç savaşlarla' ortaya çıkan Amerika devletleri bu gelişmenin örnekleridir. Afrika'da bu tür gelişmeler görülmüştür. Bu devletlerde 'ulusal bilinci' oluşturmak için büyük bir çaba harcanmaktadır. Özellikle Güney ve Orta Amerika devletlerinin İspan-

ya gibi devletlerin eyaletlerinin devamı oldukları çok belirgindir. Bu 'ulusal' devletler yıllarca önce yönetim kaygılarıyla bölünmüş olan topraklar üzerinde ve hemen hemen aynı sınırları koruyarak ortaya çıkmışlardır.

Üçüncü gelişme, ulusun devletten önce oluşmasıdır. Bu türün örneklerini Balkanlar'da ve Tuna boylarında görüyoruz. Ancak bu 'Balkanlar'a özgü' gelişmeler başka yerlerde de görülmüştür. Örneğin Avusturya-Macaristan olayı Nijerya ve Etiyopya'da tekrarlanıyor. Batı Avrupa'da Basklar, Bretonlar ve özellikle İrlanda var. Kuzey Amerika'da Qebec var. Devlet kurma isteğiyle sorunlar yaratan ulusçuluk, yazara göre, Balkanlar'a özgü değildir.

Toplumsal kimi gelişmelerin sonucunda egemen/ulusal devlet ortaya çıkarken ve kimi yeni gereksinimlerinin dürtüsüyle yada dünyada yaygınlaşan yeni ideolojinin etkisiyle etnik gruplar 'ulus'a dönüştürülürken, aydınlar da bu gelişmenin yorumunu ve ideolojisini oluşturmuşlardır. Halk egemenliği, kan bağı ve ulusların kendi kaderlerini tayin etmeleri gibi bazı temel görüşler de bu ortamda ortaya atılmıştı.

Egemenliğin halktan kaynaklandığı ve dolayısıyla ulusa dayandığı görüşü, ana devletten kopmak isteyen Amerika kolonilerinde ve aristokratların gücünü yıkmak isteyen Fransız devrimcileri ve bu gelişmelerin öncüleri (Rousseau örneğin) tarafından kullanılmıştır. Sieyes 'Ulus nedir?' diye soracak ve soruyu şöyle yanıtlayacaktı: 'Ortak bir yasa altında yaşayan ve aynı yasa yapıcı altında ortaklar topluluğudur.' Ona göre Tiers Etat tüm Fransız ulusunu temsil ediyordu. Lafayette de 'Halklar Bildirisi'nde 'Egemenlik ulustan kaynaklanır... hiçbir birey bu egemenlikten kaynaklanmayan bir otoriteye sahip olamaz,' diye yazacaktı (Macartney, 46). Fransız devrimcileri yöresel yada 'etnik gruplara' dayanabilecek bölünmeleri kabul etmemişlerdi. Bretonların, Alsaslıların, Flamanların bugünkü anlamda 'kendi ka-

derlerini' saptamaları hiç gündeme getirilmemişti. 1791'de Yahudilere tüm yurttaşlık hakları tanınmıştı. Ancak 'devrimin ihraç edilmesi' söz konusu olunca 'ulusların kendi kaderlerini tayini' başka bir anlam edinmişti.

Orta Avrupa ulusçu hareketinin ideologu herhalde Johann Gottried Herder'dir. 1784-1791 yıllarında yazdıklarına göre ulusu oluşturan, bir ailenin uzantısı gibi olan kan bağıdır. Bu görüş zamanında büyük bir coşkuya neden olmuş ve geniş çapta benimsenmişti. Şiirsel içerikli olan bu görüşün o yıllarda ırkçı bir anlam taşımıyordu. Zora karşı olan bu anlayışa göre ulusların kardeşliği ancak bu farklılığın kabulü ve buna saygı duyularak sağlanacaktı.

Birkaç yıl sonra Schlegel ulusu oluşturan öğenin kan değil, dil olduğunu ileriye sürecekti. Fichte de her dile karşılık bir ulusun var olduğu görüşünü savundu. Her dil grubu kendi devletini kurabilmeliydi. Bu anlayışlarla birlikte 'ulusların kendi kaderlerine karar vermeleri' ilkesi de yaygınlaştı. Bu ilke yurttaşların 'kendi istekleriyle' karar almaları anlamındaydı. Zamanla bu görüş, Rousseau'cu bir dönüş yapıp karar, kişilerden, yani bireylerden 'ulus'a kaydırıldı. Örneğin Alsace Lorraine için Henrich von Treitschke (1834-1896) gibi kimi Alman yazarların 'bilinçsiz kişiler değil -yani o halkın isteği ile değil- kılıç zorudur ulusu birleştirecek olan' türünde yazılar yazmaya başlayacaklardı (Macartney, 100).

Ulusçu hareket ve ideolojisi Arthur de Gobineau (1816-1882) ve Houston Stewart Chamberlain (1855-1926) gibi düşünürlerle ırkçılık aşamasına da varmıştır (Wanlass, 370). Uluslar saptanmakla kalmadı, artık kimileri daha üstün kimileri ise daha aşağı görülmeye başlandı. Sosyal Darwinist bir anlayışla da üstün olanlara, örneğin Aryan ırkına, dünya nimetlerinden eşit olmayan bir pay vermek uygun ve bir hak sayıldı. Irkçılar başka uluslara karşı içlerinde besle-

dikleri kini çeşitli bahanelerle meşrulaştırıp saldırgan eylemlere yöneldiler.

Barth ilkel toplumlardan başlayarak tüm toplumlarda görülen grup kimlik duygusunun dışlayan bir bilinç olduğunu söyler; 'barbarlar' 'gavurlar' nimetleri bu dışlamanın tipik örneklerdir. Ulusçuluk da kendi grup kimliğini bu dışlayan duygu üstüne kurar. Bu duygu önce 'egemen devlet' içinde biçimlenmeye başladı. Örneğin 1539'da Richelieu Academié Française'zi kurarak tüm Fransa içinde ortak dilin yerleşmesini kolaylaştırdı. O yıllarda 'Fransızlar'ın çoğu (kimlik olarak) kendilerini bir kente yada bir eyalete bağlı sayarlardı. Oysa ulusçuluk bir egemenliğin kültürel duyarlılığı gibi oluşur ve bir ulus devletinin yönetim gücüyle ilişkilidir (Giddens, 219). Ulusçuluğun başarısı ise bu alandadır: çağdaş bir yönetim yeteneğine sahip olduğundan her ulusçu hareket kullandığı dil ve ileriye sürdüğü amaçlar ne denli farklı olursa olsun politik bir harekete dönüşür.

19. yüzyılın başında artık devlet kurmak, devleti sürdürmek yada korumak anlayışıyla etnik grupların varlığı, haklarının savunulması yada onurlu bir biçimde yaşamaları 'ulusçu' ideolojiyle desteklenmeye başlandı. Bütün dünyayı saran bu anlayış zaman içinde hız kazanan bir gelişmeyle politik, ideolojik ve kültürel gelişmeleri etkileyecektir.

1.4. Ulusçu İdeoloji

Ulusçuluk artık ortaya çıkma ve gelişme aşamasında değildir; dünyada egemen olan bir ideolojidir. Ulusçuluğun bir yörede yada bir etnik grup içinde yeşermesi, güçlenmesi ve itici güç olması için artık 'koşulların' uygun olması bir önkoşul değildir. Ulusçuluk artık bütün dünyada benimsenmiştir; herhangi bir toplumda yada toplumsal yapıda kök salmakta ve etkin olabilmektedir.

Bugün 'ulusçuluk'u anlamamız için genel olarak ulusçuluğun geçmişine yada belli bir yörenin yada toplumun tarihine bakmak yeterli değildir. Ulusçu ideoloji kendi dinamizmini edinmiş bir inançtır. Bu ideoloji, taklit yoluyla yada başka bir ulusçu harekete tepki olarak ortaya çıkıp benimsendikten sonra dünyanın herhangi bir yerinde aşağı yukarı benzer bir biçimde gündeme gelmektedir.[7]

Gellner'e göre endüstri döneminde sınıflararası bağlar değil, ulusal bağlar sağlamlaşır. Bu dönemde işbölümü yaygınlaşır ve eğitim devletin en önemli işlevlerinden birine dönüşür. Merkezi eğitim yoluyla tek tip insan, tek ideoloji oluşturulur. Eğitim, iş bulmak ve geçimin sağlanması, toplum içinde saygın bir konum edinmek için, giderek güvenli olmak ve kişinin kendine saygı duyması için gerekli olmaktır. İnsan artık bir ortak kültüre bağlanır.

Gerçekten, ulus devletlerinin oluşmaya başladığı dönemlerden başlayarak ulusçuluğun en belirgin yanı eğitim olmuştur. 1440'larda başlatılan kitap basımı 1500 yılında, yetmiş milyonluk Avrupa'da yirmi milyona varmıştı. Kapitalizmin güçlenmesi eğitimle başabaş gelişir. Deniz ticareti kapitali, devletten finanse ediliyordu, ticaret filosu ticaretini devlet deniz gücünün desteğinde yapıyordu; özel kimselerin ürettiği top tüfek devlet tarafından satın alınıyordu. Bu üretimde çalışacak işçilerin de belli bir eğitimden geçmiş olmaları gerekiyordu. Eğitim büyük hamlesini bu aşamada yapar, devletin denetlediği okullar yaygınlaşır.

Ancak bu ortak kültür var olan bir kültürün ortaya çıkarılması biçiminde olmadı. 'Ulusal kültür' merkezi bir yönetimin çabasıyla yada öncü bir elit kadro tarafından oluşturuldu.

---

7 1983 yılında yayınlanmış iki kitap, Ernest Gallner'ın *Nations and Nationalism* ile Benedict Anderson'un *Imagined Communities*, ulusçuluğun ne olduğu konusunda aydınlatıcıdırlar. Bu alanda günümüzde çok zengin bir bibliyografya bulunmaktadır.

Ulusal kültürün eskilerden, atalardan, ulusun çok eski kökenlerinden kaynaklandığı savunulur. Oysa gerçekte yapılan, çok eski ve geleneksel dilleri, alışkanlıkları, töreleri eğitim yolu ile yok etmektir. Ulusal gruplar asimilasyon yoluyla yok edilir. Mitoslar yaratılır. Kültür bir sera kültürüdür artık ve ulusal olmaktan çok uluslararası bir görünüm edinir.[8]

Ulus ulusçuluğu doğurmaz. Gellner'e göre ulusçu ideoloji ulusu ortaya çıkarır. Bunu yapmak için gerektiğinde ölü diller canlandırılır, gelenekler keşfedilir yada daha doğrusu icat edilir. Tarih tahrif edilir, gerektiğinde olaylar uydurulur, kimi olaylar 'unutulur' yada hasıraltı edilir.[9] Amaç, ulusal ideolojiye yaraşır bir ulusal tarih (resmi tarih de diyebiliriz) yaratmak ve ulusal ideolojiyi güçlendirmektir.

Genel olarak bir zamanlar var olmuş olan 'yüksek' kültürler doğacak olan ulusların temelini oluşturabilir. Eski bir uygarlığın varlığı ulusun bir gerekçesine dönüşebilir. Ama bir ulusun ortaya çıkması için böyle bir 'temel' kültürün varlığı da her zaman önkoşul değildir. Ulusçuluk toplum olarak zenginleşmeyi de amaçlar. Gelişme ile ulusçuluk öylesine özdeşleşmiştir ki, zengin bir kabileye bile kolay kolay 'ulus' değildir denmez.

B. Anderson'un kitabı da genel olarak aynı anlayışla kaleme alınmış, ulusçuluğun yapay, voluntarist, 'hayal gücüne' dayanarak yaradılışı, kitabın başlığından başlayarak sergilemiştir: *Imagined Communities / Hayali Cemaatler.*/

Yazara göre ulusun tanımı şöyledir: 'Ulus, sınırlı ve egemen olarak hayal edilmiş olan (tasavvur edilen, farz edilen) politik bir toplumdur.' Görüleceği gibi bu tanım tarihsel geç-

8 Türk 'ulusal' hareketinin aynı zamanda 'muasır' olma hedefini de seçmiş olması 'ulusal eşittir evrensel' denkleminin güzel bir örneğidir.

9 Ernest Renan ('Qu'est-ce qu'une nation?', *Oeuvres Completes*, 1, s.892) şöyle yazacaktı: 'Ulusun özünde şu var: bireylerinin ortak bir sürü yanları var, nasıl ki unutmaları gerektiği bir sürü şey olduğu gibi... Bütün Fransız yurttaşları Saint-Barthelemy, XIII. yüzyıldaki Midi katlıyamlarını unutmaları gerekmektedir.'

mişi yada toplumsal yapıyı içermemektedir. Ulusçuluk 'bir tür' inançtır. Anderson'un kitabı da bu 'hayal edişin' belirgin özelliklerine ışık tutmaya çalışır. Ulusçuluğun bu genel özellikleri ise hemen hemen bütün ulusçu toplumlarda görülür.

Bütün uluslar çok eski kökenlere sahip olduklarına inanırlar. Amerikalılar bile 'ilk dönemleri' vurgulayarak bir eksikliği gidermeye çalışırlar. Bu geçmiş 'ölümsüzlükle' ilişkili bir içerik kazanır. 'Ulus hep vardı ve hep var olacaktır' inancı güçlüdür. Hayal edilen ortak bir zaman içinde ulusun bireylerini birleştiren ortak bir güç vardır. Doğal olarak tarih içinde bu duygunun oluşması ulus devletinin doğuşu ile birlikte gelişir.

Dil, daha doğrusu artık yayın yoluyla kitlelere varabilen 'ulusal dil' ulusçuluğun en önemli araçlarından biri olur. Ulusçuluğun doğuşu dilbilimin gelişmesi, binlerce gramerin ve sonsuz sözcük ve edebiyat tarihlerinin yazılması ile birlikte gelişti. B. Anderson Yunan ulusunun doğuşunda dilin oynadığı rol ve özellikle aydınların 'hayal ettikleri' bir dil etrafında ulusçuluğu kurma çabaları klasik bir örnek olarak verir. Türk ulusçuluğunun başlangıcını da 1870 yıllarındaki dil çalışmaları ile ilişkili olduğunu anımsatır. Ancak bu dil çalışmaları eski dilleri canlandırma yönünde olmaktan çok 'uygun görülen' ve kolayca anlaşabilecek bir dil etrafında birleşme yönünde olmuştu. Bu çalışmaların doğal müşterileri ise, bu hareketin öncüleri gibi orta sınıflardı. Diller ulusal birliği simgeleyen bayraklar gibi kutsal olurlar ve varlıkları gerekli görülürler.

Ulusal devletin kurulmasıyla, a) Devlet denetiminde ilkokul eğitimi, b) Devletin yönettiği propaganda, c) Resmi tarih yazıcılığı, ç) ulusal bir ordunun yaratılması gibi kimi temel ve genel uygulamalar yoğunlaşır. Azınlıklar yada bir ulus devlet içinde 'ayrı' olan öteki etnik gruplar 'sorun' olur. 19. yüzyılından başlayarak artık 'resmi devlet ulusçu-

luğu' devletlerin ve ulusal grupların ulusçuluğunu istedikleri yöne doğru geliştirdiler.

Anderson'un üzerinde durduğu ve vurguladığı en önemli nokta, ulusçulukla ulusal grupların 'gerçekten var olan' ve eskilere uzanan özelliklerinin ortaya çıkarılmadığıdır. Günümüzde ulusçuluk, ulusal devletin öncülüğünde 'yaratılan' bir harekettir. Devlet eğitim yolu ile bir inançlar sistemi ve bir ideoloji oluşturmaktadır. Bu gelişmelerin yönü ise 'ulusun özünde' var olan bir özellikten çok, bu hareketin öncülerinin dünya görüşünden kaynaklanmaktadır. Yani ulusal hareketlerin gelişmeleri 'önceden' ve belli bir kaçınılmazlıktan kaynaklanmamaktadır.[10]

2. Yunanistan Örneği

Yunan ulusunun ve devletinin doğuşu bir süreç içinde oluştu. Bu konuya bu kitapta öteki bölümlerde de değinilmiştir (özellikle Birinci ve Beşinci Bölüm'de). Daha ayrıntılı bilgi *Yunan Ulusunun Doğuşu* adlı çalışmada bulunabilir (Millas, İletişim Yayınları). Burada tekrarlardan kaçınılarak konu genel hatlarıyla ele alınmaktadır.

2.1. Tarih İçinde Yunanlılar

'Yunan' sözcüğü önce Perslerin ve sonra Arapların ve genel olarak İslâm dünyasının Antik Yunanlılara ve sonra çağdaş Yunanlılara verdikleri isimdir. Grekofonlar (Yunanca konu-

10 Türk tarihçileri arasında da Osmanlı-Çağdaş Türkiye ulusçuluğu konusunda bu 'her yönde gelişebilirdi' anlayışına uygun görüşler dile getirilmiştir (Akşin). Örneğin S. Akşin bu tebliğinde İttifak Devletleri'nin I. Dünya Savaşı'ndan muzaffer çıkmaları durumunda 'Osmanlıcılığının' yaşama olanağı olan bir ideoloji olabileceğini savunmuştu. Çünkü 'millet nesnel bir varlık (değildir), herhangi bir milliyetçiliğin biçimlendirdiği insan topluluğu(dur)... Osmanlıcılık herhangi bir milliyetçilik kadar ciddi ve yaşama olanağı olan bir ideolojiydi.'

şanlar) 'İyonya' sözcüğünden türetilmiş olan 'Yunan' sözcüğünü tarih içinde kullanmamışlardı. Eski Yunanlılar kendilerine 'Hellen' derlerdi ve ortak bir dil ve ortak Tanrılar paylaşan bir topluluk bilinci taşırlardı. Örneğin Olimpiyat oyunlarına ve İsa'dan sonra kurulan 'Panhellenik Birliği'ne Hellen kökenli olmayanları almama gibi eğilimler hep görülmüştü.

Antik Hellenler üç ayrı kökenden gelirlerdi: Akalar, İyonyalılar ve Dorlar. Antik Hellenler'in dili de temelde bu ayrımdan kaynaklanan lehçelere ayrılırdı (bkz. Birinci Bölüm). Bu lehçe ve yöre farklarına paralel olarak site devletlerinin çıkar mücadeleleri yüzünden Hellenler sürekli olarak aralarında kâh birlikler kurmuşlar, kâh savaşmışlardı.

Atina'nın güç kazandığı dönemde Atik lehçesi saygınlık kazanmış ve yaygın bir dil konumuna girmişti. Büyük İskender'in döneminde bu Atik diyalekti Ortadoğu'nun *lingua franca*'sı oldu. İsa'nın yıllarında Yunanca, tarihi boyunca yaşayacağı en köklü değişikliklere uğradı ve sentaks ve sözcük değişimlerinden sonra 'koine', yani 'ortak dil' diye bilinen halini aldı. Yeni Ahit ve İncîller de tüm Ortadoğu'da en yaygın biçimde konuşulan bu Yunanca'da yazıldı.

Hristiyanlık'ın yayılması ise Antik Hellen'nin Olimpos tanrılarının dinine, felsefesine ve dünya görüşüne karşı olmuştu. İki uygarlığın mücadelesi sonucunda Bizans Devleti'nin ve resmi bir kuruma dönüşen Ortodoks Kilisesi'nin baskıcı politikaları sonucunda antik Hellen kültürünün yok edilmesine çalışıldı. Olimpiyat Oyunları yasak edildi, Platon'un Akademisi kapatıldı. Hristiyanlar kendilerini Hellenler'in antitezi, tersi, karşıtı olarak algıladılar. Kilise'nin ve Hristiyanlık'ın Pederleri olarak bilinen saygın din adamları 3. ve 4. yüzyıldan başlayarak, tarih içinde hep Hellen olmadıklarını ama Hristiyan olduklarını tekrarladılar. Kendilerine Hellen diyen insanların torunları, Yunanca konuşmakla

birlikte, artık kendilerine 'Hristiyan' diyordu (bkz. İkinci ve Üçüncü Bölüm).

Ancak, en kesin bir biçimde kendilerinin Hellen olmadığını vurgulayan Kilise Pederler'i konuşmalarında ve mektuplarında sık sık Antik Hellen uygarlığına göndermeler yaparlardı. Bu din adamları Antik Hellen dilini ve metinleri hep okumuşlar ve bu kültür dünyası ile ilişkilerini kesmemişlerdi. 'Hellen' diye bir insan yada bir ulus kalmamıştı ama 'Hellen dili' (Hellenike glossa) sözcüsü yaygındı. 'Dilimiz Hellence'dir' diyen bir etnik grup vardı.

Bizans döneminde Hellence konuşan Ortodoks Hristiyanlar kendilerini 'Roma' sözcüğünden türetilmiş olan 'Romios' (Rum) sözcüğü ile belirlemişti. Kimi yörelerde bir Antik Hellen soyun adından türetilmiş ve Batı dünyasının kullanmış olduğu bir sözcük olan 'Grekos' (Grek) de kullanıldı.

Yüzyıllarca sonra kuşku bırakmayacak biçimde 'biz Helleniz' anlamında bir söz ilk kez herhalde Mora'nın Mistras yöresinden olan filozof ve politikacı Plethon Gemistos (1355-1452) tarafından dile getirildi. Avrupa Hümanist hareketin bir üyesi sayılabilecek Gemistos'a göre Antik Hellenler'in dili, dini ve kurumları benimsenmeliydi. Glemistos açık bir biçimde ulusçu anlayışı anımsatan bir söylem kullandı: 'Biz ... ırk olarak Helleniz' demişti. Bu filozofun Doğu ve Batı kiliselerin birleşmesi yönünde de yoğun çaba harcadı. Ancak Plethon'un çağrısı kitleleri etkilemedi ve hemen arkasından gelen Osmanlı yönetimi yıllarında bu tür görüşler bir süre pek duyulmadı.

2.2. Yunanlılar ve Ulusal 'Bilinç'

'Bilinç', var olanı kavramak, anlamak, öğrenmek anlamında kullanılır. 'Ulusal bilinç', ulusçu ideolojinin tarihi içinde görüldüğünde, bir ulusun 'var olan ulusçuluğunu anlaması'

anlamındadır. Oysa yukarıda gördüğümüz gibi 'ulus' keşfedilmekten çok icat edilmektedir. Bundan dolayı uluslaşmayı belirlemek için pek kullanılmayan 'ulusal inanç' terimini kullanmak herhalde daha yakışıktır. Ulusal 'bilinç' dendiğinde ise sözcüğü tırnak içine almak da başka bir yaklaşım olabilir.

Osmanlı yönetimi yıllarında Hellence (yani Yunanca) konuşan Ortodoks cemaat kendisini 'ethnos' yada 'genos' sözcükleriyle de nitelerdi. 'Cemaat', 'soy' anlamına gelen bu sözcüklerden birincisi zamanla büyük harfle yazılmaya ve 'ulus' yada 'Hellen ulusu' anlamında kullanılmaya başlandı (Xydis). Osmanlı yönetimi millet sistemi içinde 'dışlanan dini ve etnik grup' duygusu sürekli olarak canlı tutulmuştu.[11] Ancak bu 'milletin/ulusun' ismi neydi? 'Rum mu? Grekos mu? Hellen mi? Bu soruya cevap vermek kolay olmadı. Yunan İhtilali'nin öncülerinden Velestinli Rêgas'a göre bu ulus 'Romios'lardan (Rumlar'dan) oluşurdu. İhtilal sırasında en saygın ideolog A. Korais bile bu ulusa 'Grek' denmesi görüşünü savunmuştu: 'Çünkü Avrupa bizi böyle tanıyor' derdi. Sonunda yarışı 'Hellen' sözcüğü kazandı ve 'Hellen ulusu' tarih sahnesine çıkmış oldu.

'Hellen ulusu'nu ortaya çıkaran Hellen ulusal 'bilinci', kişisel düzeyde çok eskilerde, belki de 15. yüzyılda, toplumsal bir güç olarak 18. yüzyıl gibi oldukça geç bir dönemde görüldüğü savunulabilir. İlk ulusçu işaretleri ortaya atan

---

11 Osmanlı 'millet' sisteminin 'ayrıcalıklar' sağladığı iddia edilir. Ayrıcalık'ın sözlük anlamı 'ayrı ve üstün tutulma hali'dir. Oysa yapılan, 'ayrı ve aşağı görme' idi. Hristiyanlar kaldırımda yürüme, ata binme, asker ve hele subay olma, yönetime katılma, cami kadar büyük kilise yapmak, vb. hakkından yoksun tutulmuşlardı. Mahkemelerde şahitlikleri Müslüman'ınki kadar değerli sayılmazdı. Kimi Hristiyan milletlerin 'dışlanma' sonucu en sonunda kimi alanlarda, örneğin ticarette, sanatlarda vb. kârlı çıkmaları bu gerçeği değiştirmez. (Hem 'ayrıcalıklar'dan söz eden, hem 'dışlanmalar'ı sıralayan bir kitap için bkz. Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teba'nın Yönetimi*, Risale, Istanbul, 1990.)

Plethon Gemistos'tan başka (1355-1452), ulusçu bir yaklaşım diyebileceğimiz bir anlayışla Konstandinos Laskaris de 1476 yılında Milano'da bütünüyle çağdaş Yunanca olarak bir Hellen Gramer'i yayınladı. 1526'da ilk Yunanca kitap basıldı. Ulusal inancın yerleşmesi ve yaygınlaşması Avrupa'daki gelişmeleri izleyenler ve Hellence konuşanlar arasında görüldü. Avrupa'da ulusal dillerin güçlendiği ve saygınlık kazandığı dönemde Hellence kitaplar da basılmaya başlandı.

Kitap yayımı özellikle 18. yüzyılda hem yaygınlaştı hem de bu kitapların içerdiği dini konulardan gramer ve bilim konularında doğru bir gelişme sergiledi. Kitap üretiminin ulusal 'bilincin' oluşmasında etkili olduğu kuşkusuzdur. 18. yüzyıl, yirmi beş yıllık dört bölüme ayrıldığında din, gramer ve 'başka' konuları -ki bunlar genel olarak 'bilimsel' konular içeren kitaplardı- işleyen kitapların dökümü aşağıdaki tabloda verilmektedir (Dimaras). Yüzyılın ilk yirmi beş ile son yirmi beş yılı kıyaslandığında, hem toplam kitap yayımının sekiz kez gibi bir sıçrama sergilediği hem de din ile ilgili kitapların % 75'ten % 53'e düştüğü görülmektedir.

Yıllar	*1700-25*	*1726-50*	*1751-75*	*1776-1800*
Dini kitaplar	80	163	318	395
Gramerler	10	13	46	104
'Başka'	17	34	91	250
Toplam	107	210	455	749

Ulusal 'bilinci' dile getiren başka aydınlar arasında, Uniate mezhebine[12] bağlı olan ve İtalya'da yaşayan Leo Allatius (1586-1669) vardı. Allatius eski Hellence yazdığı *Hellas* ad-

12 Uniate mezhebine bağlı olanlar tüm Ortodoks (dini) gelenekleri ve uygulamaları sürdürüp yalnız kilisenin başı olarak Patrikhane'yi değil Papa'yı tanıyanlardır.

lı kitapta 'genos'un kurtuluşunu dile getirdi. Aynı dönemde gene İtalya'da yaşayan Nikolaos Sofianos Hellen 'genos'un Avrupalılar'a kıyasla edebiyat ve bilim konusunun ne denli geri kaldığına hayıflanır. Batı'da yaşayan Frankiskos Skoufos (doğumu Girit, 1644) halk dilinde, ve kendi ifadesiyle 'genos'un çıkarını gözeten bir risale yazıp 'kölelikten kurtulmayı' dile getirdi. Batı'da yaygınlaşan görüşlere açık olan aydınlar arasında Konstandinos Mavrokordatos (1711-1769) ve Eugenios Voulgaris (1716-1808) anılabilir. Voulgaris 'ethnos'un kurtuluşunu dile getirmişti. Bu örnekler, 'düşünce' olarak 'ulusun kurtuluşunun' Batı'da egemen olmaya başlayan anlayıştan ne denli etkilenmiş olduğunu göstermektedir.

1790'da Viyana'da ilk Yunan gazetesi yayınlandı. Fransız Devrimi ile Velestinli Rêgas bu devrime benzer bir devrimi tüm Osmanlı Devleti içinde ve tüm ulusların işbirliği ile (yani Bulgar, Arnavut, Arap, Türk vb. ayrımı yapmadan) gerçekleştirmeye koyuldu. Avusturya polisi Rêgas'ı tutukladı, Osmanlı Devleti'ne teslim etti. Yirmi kadar yıl sonra Yunan İhtilali baş gösterdi.

2.3. Yunan Ulusçuluğu

Yunan ulusçu ideolojinin nasıl 15. yüzyıldan başlayarak bazı kişilerin aralıklarla dile getirildiğini, zamanla ve hele Fransız Devrimi sonrasında bu görüşlerin yaygınlaşmaya başladığını ve Yunanistan'ı kuracak olan halkın ve aydınlarının, 1821-1830 yıllarındaki 'İhtilal'in süresinde bile 'ulus'un adı konusunda anlaşmadıklarını gördük. Bu dönemde Hellence konuşan Ortodokslar'ın arasında en çok tartışılan konulardan biri de 'köken' sorunuydu. Batı'cı, liberal, 'özgürlükçü', kısaca 'demokratik' ve özellikle Fransız Devrimi yandaşlarına göre (o yıllarda bu insanlara 'Republi-

cain' denirdi) 'ulusun' kökenleri ve 'atalar' Antik Yunan'dan kaynaklanıyordu; Bizans ve Kilise ise (yani Patrikhane'ye bağlı güçler) köhnemiş, istibdatçı ve 'yabancı' bir düzenin temsilcisi sayılıyordu. Bu dönemde görülen bu 'atalara bağlılık' (progonoplexia - atalar tutkusu) yada 'arhaiolatreia' (antik dünyaya tapma) olarak değerlendirilmiştir (Clogg).

Ulusçuluğun yaygınlaşmaya başladığı 18. yüzyıl boyunca, ama özellikle bu yüzyılın ikinci yarısında Yunanlılar arasında Antik Hellen dünyası 'canlandırıldı'. Yunanlılar'ın ve özellikle aydınların çocuklarına Antik Yunan isimleri verdikleri görülür (Aristo, Sokrates, Herakles gibi). Eski metinler çevrilir, 'ataların' üstünlükleri vurgulanır. Bu süreçte Bizans dışlanır. Toplum içinde olumsuz ne varsa, tümü 'tutucu', 'geri' ve dinsel ağırlıklı Bizans'tan ve uzantısı Osmanlı düzeninden geldiği anlayışı yaygınlaşır.[13] Batı'da cumhuriyet taraftarları nasıl eski rejime, aristokrasiye ve kilise kurumlarına karşı çıkmışlarsa, aynı yaklaşımının Yunanlı demokratlarca da tekrarlandığı gözlenir.

Patrikhane'ye bağlı güçler ise (Fenerli Rum aydınlar, kilisenin yöneticileri, Bab-ı Ali ile işbirliği içinde olanlar ve deniz ticareti yapan ve çiftlik sahibi bir kısım Hellenler) Bizans'ın ve Hristiyan geleneğin savunuculuğunu üstlendiler. İhtilalin ve Yunan devletinin kuruluşunun sonucunda Yunan devleti ile Patrikhane'nin arası bütünüyle bozulmuş ve otuza yakın yıl ikisi arasında ilişkiler kesilmişti.

Ancak Yunan devletinin kuruluşundan otuz kadar yıl sonra yeni bir yaklaşım ve tarih yorumu geliştirildi. Özellikle Falmerayer'in 'bugünkü Yunanlılar Antik dünyanın torunları değillerdir, çünkü Antik Yunan ile çağdaş Yunanlılar arasında organik devamlılık yoktur, devlet sürekliliği yok-

13 Cumhuriyet Türkiyesi'nin de, hele ilk dönemlerinde, Osmanlı mirasına karşı yorumu da bu yönde oldu: 'olumsuz' Osmanlı düzeni de bu tür sıfatlarla kötülenmiştir (geri, tutucu, dinci vb.).

tur' tezi ortaya atıldıktan sonra ve kilise ile eski çıkar kavgaları duruldukları ve kilise ile çağdaş devlet arasında uyum, işbirliğiyle ortak çıkarlar temelli sağlandıktan sonra 'Bizans' birden keşfedilivermişti. B. Anderson'u izleyerek Bizans'ın 'icat edildiğini' söylemek daha doğru olacaktır. Bu yeni tarih yazıcılığı önce Sp. Zampelios (1815-1881) ile ve sonra da resmi tarih görüşünün büyük ve ünlü ismi K. Paparigopulos (1815-1891) tarafından yazılacak olan *Yunan Ulusunun Tarihi* (1860-1874) adlı klasik yapıtı ile doruğuna varacaktı.

Bu yeni yoruma göre Yunanlılar üç bin yıldır tarih sahnesinde olan 'bir' ulustur. Çağdaş Yunanlılar atalarının 'temel' kültürel özelliklerini taşımaktadırlar.[14] Bir kültür yüzyılların içinden bugüne uzanmaktadır. Bu özellikler genelde üstün olan yada en azından kıvanç duyabileceği özelliklerdir. 'Ortak' kültür ulusçu anlayışın temel anlayışıdır. Binlerce yıl süregeldiği farzedilen yada 'hayal edilen' bu 'ulusal kültür', ulusçu ideolojiye göre öylesine temeldir ki, ulusçular kendilerini binlerce yıl önce yaşamış bütünüyle yabancı bir dünyanın insanını, bir Miken insanını örneğin, 'bizden' sayıp kendilerini 'onunla' özdeş yada yakın sayabilirler, ama yanı başlarında kendilerinden yaşam ve 'kültür' açısından pek farkı olmayan komşu ülkenin bir insanını, kimi zaman kendi yurdunun (farklı dinden) bir yurttaşını da 'öteki' sayıp dışlayabilmektedirler.

Bu inanç ve duygu, tarihin belli bir döneminde ortaya çıkmış olan 'ulusçuluğun' temel özelliği olup, kimi ekonomik, siyasal ve kültürel koşulların sonucunda Avrupa'da çıkmış olan ve temelde eğitimle yaygınlaştırılmış ve yaygın-

14 Bu özelliklerin yalnız kültürel değil aynı zamanda ırksal olduğu da vurgulanabilir. Ulusu neyin oluşturduğu konusunda farklı görüşlerin ileriye sürülmesi (ırk, dil, din, renk, kültür, ortak tarih vb.) ulusçu anlayışın temel özelliğini pek etkilemez.

laştırılmakta olan zamanımızın en geçerli ideolojilerinden biri belki de en güçlüsüdür. Resmi ideoloji denen görüş de genelde bu işlevi yürütmektedir. Gellner ve Anderson (ve başka birçok araştırmacı) kitaplarında bu 'hayal edilen ulusun' dünyanın birçok yerinde nasıl yaratıldığını gösteren pek çok örnek vermişlerdir. Burada konu Yunanistan'la sınırlandırıldığından bu ülkeyle bir örnekle yetinilecektir.

Ağustos 1990 tarihli Olimpic Havayolları'nın *Motion* dergisi 'Yunan Müziği' adlı uzun bir yazı yayınlamıştır. Bu yazıya göre Yunan müziği binlerce yıl içinde, hemen hemen hiçbir dış etki altında kalmadan bugüne varmıştır. Bu müzik bütün dünyayı etkilemiştir. Antik 'Yunan' müzisyenlerini gösteren heykelciklerin fotoğraflarında ise Hellenler'le ilgisi olmayan Kyklat kültürünün örneklerini görüyoruz.[15] 'Yunan' çalgıları içinde keman, zurna, kemençe, gitar, tambur gibi -ve aynen bu isimlerle- çalgılar da var. Yazıda Büyük İskender'in ve Bizans'ın isimleri geçiyor. Fotoğraflarda Antik Apollon tapınaklarının kalıntıları önünde zurna çalıp tambur çalan çalgıcılar var. Yazıda hiç bulunmayan Yunan müziği olarak bilinen müziğin başka hangi uygarlıklardan ve uluslardan -hangi 'dış' etkenlerden- etkilenmiş olduklarıdır.

Kuşkusuz her ulusta çok eskilerden süregelen kimi özellikler var olabilir. Ancak unutulan çok daha etkin ve ağırlıklı olan 'yabancı' etkilerdir. Bir benzetme yapıp şu söylenebilir. Çağdaş uluslar kuşkusuz çok eskilerden bugüne akan ırmaklar gibidir. Ancak bu sular bize varana dek, ırmaklara birçok başka ırmak suları da katılır. Yani antik su-

15 Kyklad uygarlığı Yunan (Kiklat) adalarında Tunç Devrinde gelişmiş olup, doğal olarak bu yörelere daha sonra gelmiş olan Hellenlerle bir ilgisi olmayan bir uygarlıktır. Ulusal devlet sınırları içinde kalan topraklardaki eski uygarlıklarla 'kendimizi' ve 'ulusumuzu' ilişkili göstermek çabası Türkiye'de geliştirilmiş olan Güneş Dil Teorisinde ve İyonyalıları 'ata' sayan Halikarnas Balıkçısının ulusçu 'Anadolucu' tezlerinde de görülmesi ulusçuluğun evrenselliğini göstermesi açısından ilginçtir (Bu konuda bkz. Millas 2000, 125-152).

lar bize pipeline ile varmaz. Bugünkü bir damlacık suyu mikroskobun altında incelediğimizde, herhalde antik dünyadan bize varana kadar birkaç molekülün yanında bir sürü 'yabancı' öğeler de olacaktır. İşte ulusçu ideoloji bu çeşitliliği hem görmek istememekte hem de özel bir eğitimle yok farz edip kendi tarihsel yorumunu getirmektedir.

Ancak zamanımızda farklı yorumlar geliştiren tarihçiler de vardır. Konumuz olan Yunan örneğine baktığımızda, Gellner ve Anderson'dan elli yıl kadar önce, haklı olarak tanınmış bir tarihçi olan Yannis Kordatos'un, paralel bir yaklaşımla Çağdaş Yunan ulusunun (her ulus gibi) Antik dünyanın bir devamı değil, çağdaş dönemde ortaya çıkmış bir ulus olduğunu yazdığını görüyoruz. Buna benzer görüşler Yunanistan'da günümüzde oldukça yaygındır. Yunan ulusunun doğuşunu konu edinen yazıların 'hayal edilen toplumlar' gibi başlıklar taşıması gittikçe artmaktadır (Kityromilides).

Ulusçuluk dünyada saygın ve etkili bir ideolojiye dönüştükten sonra ekonomik ve toplumsal koşulların 'uygun' olmadığı yörelerde de yeşerebilmektedir. Aynı durumu Marksizm konusunda da görülmüştür. Bu işçi ideolojisi geri ve köylü bir toplum olan Hindistan'da, Çin'de hatta bir Afrika kabilesi içinde de görülebilmektedir. Ulusçu ideoloji artık maddi koşullarla değil, kendi dinamiğiyle de açıklanmaktadır.[16] Ulusçuluk zamanımızda devlet kurmanın bir tekniği gibi de algılanabilir.

16 Aynı toplumsal koşullar içinde yaşamış olan, örneğin, bir Kayserili köylü ulusçu Rum ile ulusçuluk aşamasına varmamış 'Müslümanı' farklı kılan ekonomik koşullar değil, birinde ulusçu ideolojinin varlığı, ötekinde eksikliğidir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

YUNAN-OSMANLILIĞI
(Geçmişte Çokuluslu Bir Devlet Modeli)

1. Yunan-Osmanlılığı

Yunan-Osmanlılığı, 20. yüzyılın başlarında bazı Yunanlı aydınlar tarafından geliştirilen politik bir inanç ve eylem programıdır.[1] Buna göre Yunanlılar ve Türkler bir tek devlet çatısı altında ve barış içinde yaşayabilirlerdi; ve yaşamalıydılar da. Ancak bu tür düşünceler 18. yüzyılda da ortaya atılmıştı. Bu çalışmada bu anlayışın ilk belirtilerine değinilecek, ama yazının ağırlık merkezini 20. yüzyıl başlarında Suliotis'in (Souliôtes) sözcülüğünü ettiği hareket oluşturacaktır.

Bir ideoloji, bir inanç, bir eylem biçimi olarak ulusçuluk ve bir devlet modeli olarak ulusçu devlet konusunda son yıllarda aydınlatıcı ve ilginç çalışmalar yayınlanmıştır. Bu çalışmalar artık ulusçuluğa belli bir mesafeden, yani kendimiz de bu hareketin bir öğesi olmadan bakabildiğimizin belirtisi sayılabilirler.

Kuşkusuz ulusçuluk hâlâ canlıdır, hatta yeryüzünün ki-

---

1 Yunan-Osmanlılığı: Yunanca'da *Hellinoothomanismos (Hellenosmanlılığı)*.

mi yörelerinde henüz yeni yeni yeşermektedir; ancak kimi yörelerde de bu ateş sönmektedir, yada en azından onu besleyen kaynaklar tükenmektedir diyebiliriz. Örneğin bazı ülkelerde ulusal bayraklarla şakalar yapılabilmektedir; kimi ülkeler arasında ortak yasalar, ortak hedefler saptanmaktadır (Avrupa Birliği ile olduğu gibi); başka bir ülkeye gidip yerleşme, taşınmaz mülk ve iş sahibi olma kısıtlamaları ortadan kalkmaktadır ve belki en önemlisi yabancı uyruklu bir kimse bir ülkenin yasalarına karşı dava açıp haklanabilmektedir; insan hakları adına ülkelerin içişlerine karışma güncelleşmektedir, hatta bu müdahale doğal bir pratiğe ve bir *hakka* dönüşmektedir. Ulusal devlet ve bu devletle ilişkili ilkeler gelişmekte, değişmekte ve tabular yok olmaktadır; yerküremizin her yanında olmasa da, başka bir anlayışın ortaya çıktığı ülkeler vardır.[2]

Ulusçu ideolojiye bağlı kimselerin çok zor kabul ettikleri, ulusçuluğun değişebileceğidir.[3] Oysa ulusçuluk hem geleceğe doğru değişmeye açıktır hem de geçmişte hep aynı görünüm ve biçimde değildi. Her ülkede belli bir dönemde egemen olan ulusçu ideolojiler bocalama ve arayışlardan sonra bugünkü aşamalarına varmışlardır. Örneğin Türk ulusçuluğu (yada doğuş sürecinde dendiği gibi söylersek, Türk milliyetçiliği), göreceli olarak durulana dek, *Osmanlılık, İslâmcılık, Turancılık* gibi aşamalardan geçmiş, bir ara mandacı yada federatif çözümler düşünülmüş (I. Dünya Sa-

2 Bu gelişmelerin geçici olmadıklarını, bütün dünyanın ikinci ve daha güçlü bir 'ulusçuluk' dalgasının etkisi altına düşmeyeceğini kimse kanıtlayamaz. 'İkinci dalga' olanaklıdır ama herhalde olasılı değildir. Bu konuları inceleyenlere göre ulusçuluğu doğuran nedenler etkinliğini kaybetmiştir. Yani söz konusu yeni gelişmeler rastlantısal ve nedensiz değildir.

3 Herhalde bu direnç bütün inanç sistemlerinde görülür. Sonsuza dek süreceğine inanılan kurumlar ve inançlarla yönelik 'değişme', 'tarihsellik', 'görecelik' gibi kavramlar, 'inançlı' kimseler tarafından inançlarına yöneltilmiş doğrudan bir saldırı yada yadsıma gibi algılanmaktadır.

vaşı sonunda) ve totaliter yada faşist ulusçuluğa ilgi ile bakılmıştır (II. Dünya Savaşı yıllarında olduğu gibi).[4] Bu arayışlar doğal olarak son bulmamıştır. Çağdaş Türkiye gelecekte Avrupa Birliği içinde yada başka bir konjonktür içinde ulusçu ideolojisini yeniden yorumlayacak ve pratiğini yenileyecektir.

Yunan ulusçuluğu da benzer bocalamalar sergilemiştir. İlk aşamada ismini bile seçmede zorluk çekmiş (Rum, Grek, Hellen diye), kimi Yunanlılar bağımsız devletten yana bir ayaklanmayı istememiş, kimileri Balkanların tüm halklarını içeren bir devletten yana olmuştu. Sonraları kimileri genişleme politikası izlemiş (Megali İdea), kimileri sol bir ideolojiyi izleyerek sınıfsal bir mücadele içinde çıkarını uluslararası arenada aramışlardır.

Bir ara Yunan-Osmanlılığı adıyla da anılan ve Türk ve Yunan uluslarının bir arada yaşabileceklerini olanaklı gören politik eylem Yunanlılar arasında farklı dönemlerde ve farklı biçimlerde dile getirildi. Konumuzun ağırlık merkezini, 1908 yıllarında İstanbul'da bu amaçla (yani Hellen-Osmanlılığı için) bir örgüt kurmuş olan ve geniş çapta faaliyet göstermiş olan bir Yunanlı'nın kitabıdır. Ancak konunun daha iyi anlaşılması için önce, daha eskilere giderek, tarih içinde bu tür eğilimlere, yani Yunanlılarla Türklerin bir arada, bir tek devlet çatısı altında yaşayabilecekleri hatta yaşamaları gerektiği görüşünün savunucularına kısaca değinilecektir.

2. Rigas ve Demokratik Çokuluslu Devlet

1757-1798 yıllarında yaşamış olan Velestinli Rigas (Rêgas) çağdaş Yunan ulusçu hareketin ünlü öncülerinden sayılır. Daha dikkatli ve peşin yargısız bir inceleme, Rigas'ın, ulus-

4 Bu konuda bkz. Koçak, Cemil, *Türkiye'de Milli Şey Dönemi (1938-1945)*, Ankara, Yurt Yayıncılık, 1986.

çu anlayışın tam olarak biçimlendiği bir dönemin temsilcisi olduğunu ortaya koymaktadır. Bugünkü Yunanistan topraklarında doğmuş olan, İstanbul'da ve sonra Eflak'ta yaşamış olan Rigas, Fransız Devrimi'nin etkisinde kalarak Osmanlı Devleti içinde demokratik bir devrim gerçekleştirmek için çalışmış, bu yönde şiirler yazmış, çeviriler yapmış, Osmanlı Devleti'nin ilk anayasa taslağı sayabilecek bir anayasa hazırlamış ve en sonunda silahlı eyleme koyulmuş -Triyeste'den Mora'ya gitmeye çalışırken- Avusturya polisi tarafından yakalanmış, Osmanlı yetkililere teslim edilmiş ve arkadaşlarıyla birlikte öldürülmüştü.[5]

Rigas anayasasında Osmanlı Devleti için 'dünyanın en güzel devleti' demekte, bu devletin haksız, geri, güvensiz, gaddar oluşunu halktan olmayan, 'tiran' yöneticilerine yormaktadır. Bu düşünürün isteği, bir halk devrimiyle Osmanlı Devleti sınırları içinde o zamanın Fransa'sı gibi demokratik bir düzen sağlamaktı. Ancak bu devlet tek bir ulusu içeren bir devlet olmayacak, bütün yurttaşları eşit bir biçimde içinde barındıracaktı. Rigas'ın şiirlerinde ve anayasasında en açık bir biçimde dile getirildiği gibi bu devlet içinde Rum, Bulgar, Sırp, Ulah, Ermeni, Türk, Hristiyan, Müslüman, beyaz, siyah ayırımı olmayacaktı. Yasaların ve özgürlüğün egemen olacağı, dinsel inançlara karışılmayacağı, devletin kişilere destek sağlayacağı bu devlet ulusal bir devlet değil, bir 'eşit yurttaşlar' devleti olacaktı.

Velestinli Rigas, Yunanca yazdığı, kurmak istediği devlet biçiminde kimi 'Hellen' özelliklerin egemen olmalarını istediği için (örneğin resmi dil olarak o zamanın ticaret dili olan Yunanca'yı savunur), kuşkusuz Yunan ulusçu ideolojinin öncülerinden de sayılabilir. Ancak genel yaklaşımı Yunanlıların ve Türklerin (ve öteki Osmanlı 'milletlerin') bir

5 Bu konuda geniş bilgi için (Rigas'ın yaşamı, şiirleri, anayasası için) bkz. H. Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.

arada yaşayabilecekleri ve yaşamaları gerektiği yönündedir. Rigas, Fransız Devrimi'nin etkisinde ve o ideolojinin oluşturduğu ve dünyamıza bir kültür mirası olarak aktardığı 'sol' denen ideolojinin ve pratiğinin temsilcisiydi. Ancak iki komşu gibi yada içiçe yaşamış olan iki ulusun bir arada yaşamasını istemiş olan 'sağ' güçler de var olmuştu. Şimdi kısaca bu kesime bakalım.

3. Fenerliler ve Patrikhane Çevresi

Türkiye tarihçiliğinin yeterince incelemediği bir konu, Osmanlı Devleti içinde önemli bir konumda bulunan Fenerliler ve onların çevresidir. Bu çalışmada bu çok geniş konu ele alınmayacaktır. Yalnız bu çevrelerin de, 'milletlerin' bir arada yaşayabilecekleri yönünde düşünmüş oldukları ve zaman zaman bu yönde somut eylemlere giriştikleri de kısaca anlatılacaktır.

Fenerliler bir bütünsellik sergilememişlerdir. Ne zaman içinde ne de eşzamanlarda bu toplum ideoloji ve amaçlar açısından hep aynı yönde seyretmemiştir. Bizi ilgilendiren ve kısaca değineceğimiz kesim, Osmanlı Devleti içinde Yunanlılarla Türklerin (yada daha doğrusu Yunanca konuşan Ortodokslarla Türkçe konuşan Müslümanların)[6] bir arada yaşayabileceklerini ileriye sürenlerdir. Fenerliler Rigas'tan farklı ve hatta karşı bir konumdadır. Rigas, Osmanlı Devleti içinde milletlerin bir arada gerçekleşecek yaşamının demokratik, parlamenter, temsili bir yönetim içinde sağlanacağına inanırdı. Oysa ortak yaşamı savunan yada hiç olmaz-

6 'Yunanlılar' ve 'Türkler' derken anakronizme düşülmektedir. Son yüzyıla dek bu terimler bugünkü kesinliğe (bugün bile böyle bir 'kesinlik'ten söz edilebilecekse) kavuşmamıştı. Yunanca konuşan Ortodoks Hristiyanlar tarih içinde ve 19. yüzyılın yarısına dek kendilerine 'Rum' ve 'Grek' de derlerdi; 'Türk' sözcüğünün de ('Müslüman', 'Osmanlı' gibi kimliklere karşın) yerleşmesinden ancak 20. yüzyılda söz edilebilir.

sa böyle bir yaşamın olanaklı olduğunu ileriye süren Fenerliler eski bir rejimin savunucularıydılar. Fransız Devrimi'nden kalan bir sınıflandırma ile söylendiğinde Rigas *sol* iken, Fenerliler ve çevresi *sağ* bir kesimdiler.

Osmanlı Devleti'nin yönetici kesimiyle kimi zaman ortak çıkar kimi zaman ise zorunlu uzlaşmacı bir işbirliğini kabullenen Grekofon Ortodokslar nasıl bir ideolojik meşruiyet ileriye sürmüşlerdi? Bir arada yaşamanın temelinde karşı konulamaz bir gücün karşısında *boyun eğmenin* yada *itaat etmenin* yattığı söylenebilir. Rigas'ın yazılarında egemen olan *eşitlik* anlayışının tersine, Osmanlı Devleti ile barış içinde yaşama biçiminin pratikte uygulayıcıları olan Fenerliler eşitsiz koşulları kabullenmişler, bu eşitsizliği dile getirmişler ve bir arada yaşamayı bir eşitsizlik anlayış içinde algılamışlardı.

Fenerlilerin bir kesimi voyvoda olarak görev aldı, bir kesimi ise tercüman olarak devlet mekanizmasında çalıştı. Fenerlilerle ilişkili görülebilecek olan Patrikhane çevresi de kendi yada cemaatinin çıkarlarını savunmak yolunda 'devlet'e karşı direnç de göstermiş olmakla birlikte genellikle yönetici kesimle işbirliği içinde olmuştu. Yani Fenerliler ve Patrikhane farklı din, dil ve kültür gruplarının aynı devlet çatısı altında, ama Hristiyanların aşağı konumlarını kabullenerek yaşayabileceklerini kabullenmişlerdi.

11. yüzyıldan başlayarak İstanbul'un alındığı yıla dek silahlı çatışmaların sonucunda Anadolu'da İslâm dünyasının üstünlüğü kanıtlandıktan sonra dört yüzyıl boyunca Hristiyan cemaatlerin bir Müslüman devletin egemenliğini kabullenmekten başka seçenekleri yoktu. Fatih Sultan Mehmet döneminde Kilise'nin elde edebildiği kimi *haklar* da Hristiyan cemaatlere ve özellikle Patrikhane çevrelerine yeni olanaklar ve umutlar sağlamıştı.

18. yüzyıl sonlarında ve 19. yüzyılda, ulusçu ideolojinin

yaygınlaşmasından ve ulusal devletlerin gündeme gelmesinden sonra Yunanlılar arasında, ulusların yada cemaatlerin bir arada yaşamaları ve bir arada yaşayabileceklerse bunun ne tür bir ilişki içinde gerçekleşebileceği tartışıldı. Fenerliler ve Patrikhane çevresinin sözcülüğünü kimi zaman voyvoda konumdaki ileri gelenler, kimi zaman Patrikhane'nin ileri gelenleri, kimi zaman da aydınlar yaptı. Bu çevrelerin düşüncelerinden örneklere bakalım.

Dimitrios Katarcis (Dêmêtrios Katartzês-Fotiadês) (1730-1897) soylu bir Fenerliydi. Çağdaş Yunanca'yı(halk dilini) savunmuş ve bu dilin kullanılması için mücadele etmişti.[7] Bu aydının düşüncesinde, ulusçu ideolojinin bir belirtisi olan bağımsız ve tek bir ulusun egemen olduğu devlet anlayışı yoktu. *'İtiraf etmeliyiz ki bizler kendi başımıza bir devlet kuracak bir ulus değiliz'* diyecekti.[8] Yazar Rumların ileri gelenlerinin sınırlı da olsa yönetime katıldıkları için, Rumların köle statüsünde değil, Aristoteles'in tanımındaki *politês* statüsünde sayılmaları gerektiğini (1785 yılında) yazmıştı. *'Bu toprakları sevmeliyiz'* anlayışını dile getiren Katartzês, Osmanlı yönetimi altında ve uyum içinde yaşamadan yanaydı.

Patrikhane'de yayınlanan 1798 tarihli bir risalede, *Pederler Öğretisi*'nde, Rigas'ın temsil ettiği cumhuriyetçi anlayışa karşı çıkılmakta ve şöyle denmektedir: *'Bilge Tanrı... bizleri kurtarma için bakın neler yaptı: ... (Bizans'ın yerine) Osmanlıların güçlü krallığını kurdu... ve bu Osmanlı Devleti'ni öteki bütün krallıklardan daha yüksek bir konuma yerleştirdi.'* Osmanlı yönetimin kimi zorba ve sıkıntılara neden olan uygulamaları bile son tahlilde yararlı sayılmaktadır; acı çekenler ruhlarını kurtardıkları durumlarda ölüm sonrasında öbür

---

7 Katarcis kullandığı dile 'Rumca' (Romaika) demiş, kendi dilini eski 'Hellence'den (Hellenika) ayrı görmüştü: *'O üstün insanlar (eski Hellenler) Rum'un atalarıdır, ama Rum'un Hellenler ile ortak hiçbir şeyi yoktur'* diye yazacaktı.

8 Bu konular için bkz. H. Millas (1994).

dünyada ödüllendirileceklerdir. Fransız Devrimi'nin ortaya çıkardığı düşüncelere de saldırılan risalede, Osmanlı yönetimine itaat istenmektedir.

Fenerlilerin (yada daha doğrusu Fenerlilerin bir kesiminin) Osmanlı Devleti konusunda düşüncelerini ortaya koyan bir kaynak Marc-Phillipe Zallony'nin 1824 tarihinde Fransa'da yayımlanmış olan *Essai Sur Les Fanariots* adlı kitabıdır. Fenerliler üstüne 19. yüzyılda yayımlanmış olan en kapsamlı kitaplardan sayılan bu yapıt bu çevreye çok yakın olan bir kimse tarafından kaleme alınmıştı. Bu yapıtta da Fenerliler arasında *'Tanrı istemeseydi başımızda Sultan olmazdı'* anlayışının egemen olduğu, yani Fenerlilerin Osmanlı yönetime itaat edilmesini istedikleri savunulur. Bu Fenerlilere göre Türklerle Hristiyanların bir arada yaşayabilecekleri olanaklı görülmüş, bu ortak yaşam savunulmuş, başka bir seçeneğin söz konusu olamayacağı da dile getirilmişti.

4. Ulusçu Dönem ve *Yunan-Osmanlılığı*

Yukarıda kısaca *cumhuriyetçi/mutlakıyetçi* yada *sol* ve *sağ* diye sınıflandırılabilecek olan iki kesim gördük. Bu iki kesimin görüşleri, yani Türklerle Yunanlıların bir devlet çatısı altında yaşayabilecekleri yönündeki görüşler, bir tür *ulusöncesi* yaklaşımlar, ideolojiler, düşler, inançlar, siyasal çözümler vb. olarak algılanabilirler. Ulusçu ideolojinin dünyada ve Balkanlarda egemen olduktan sonra, artık bu görüşlerin önemi de kalmamıştı. İki ulusun bir arada yaşayabileceğine inanan Yunanlılar, bu yeni dönemde bu görüşlerini ve siyasal programlarını farklı ideolojik ve siyasal bir çerçeveye yerleştireceklerdi.

Yunan-Osmanlılığı'nın temsilcileri de hem ulusçu öğeler içeren ama aynı zamanda, sonraları Balkanları bir kasırga gibi sarıp yıkımlara ve kıyımlara sürükleyen *tek devlet-tek*

ulus formülünden çok farklı bir yaklaşımla, bir devletin içinde farklı ulusların bir arada, barış içinde hatta kardeşçesine yaşayabileceklerini ileriye sürdü. Bu görüşün temel temsilcileri Ioanis Dragumis (Dragoumês) ve Athanasios Suliotis Nikolaidis'tir. *Yunan-Osmanlılığı* diye adlandırılmış olan siyasal eylem, Suliotis'in kaleme almış olduğu bir kitap ele alınarak incelenecektir.[9]

Söz konusu kitabın konusu doğrudan *Yunan-Osmanlılığı* değildir; İstanbul'da, Yunan Devleti'nin de desteği ile Suliotis'in kurduğu gizli bir örgüttür: *İstanbul Örgütü (Organôsis Kônstantinoupoleôs)*.[10] Örgüt, Balkan Savaşı'ndan hemen önceki dönemde kurulmuş ve temelde o yıllarda İstanbul'u Bulgaristan topraklarına katmayı planlayan Bulgarlara karşı mücadele yürütmüştü. Yazar anılarını bu dönemden otuz yıl sonra kaleme almış, anılar, o yıllarda kaleme alınmış olan mektuplar ve raporlarla da zenginleştirilmiştir. Yazarın karısı tarafından saklanmış olan anılar, Th. Beremês ve K. Mpoura tarafından basıma hazırlanmıştır. *Yunan-Osmanlılığı* bu kitapta dolaylı olarak karşımıza çıkmaktadır.

5. *İstanbul Örgütü* ve Konjonktür

Bu örgütten önce, *Selanik Örgütü* adında başka bir örgüt 1906 yılında Selanik'te kurulmuştu. Başında gene Suliotis ve Dragumis vardı. Amacı, *Makedonya Mücadelesi* diye bilinen çok yanlı komitacılar savaşını koordine etmekti. Yani *İstanbul Örgütü* (İs.Ö.) hem deneyimli kimseler tarafından hem

9 Kuşkusuz geçmişte yakın bir anlayışı sergileyen bir de *Türk-Osmanlılığı* (Osmanlıcılık) olmuştu. Tüm milletlerin bir arada yaşayabileceklerine inanan Türkler (yada Osmanlılar), Hristiyanlara ve Türk olmayan cemaatlere tanınacak haklar ve özgürlükler konusunda farklı yaklaşımları olsa da, bu olanağa inanmışlar ve bu yönde çaba göstermişlerdi.

10 Athanasios Suliôtês Nikolaidês, *Organôsis Kônstantinoupoleos (İstanbul Örgütü)*, editör Th. Beremês ve K. Mpoura, Atina, Dôdônê, 1984.

de bir örgüt deneyiminden sonra kurulmuştu. Ancak *İs.Ö.* Makedonya'daki *Selanik Örgütü*'nden farklı bir amaç ve yöntem izledi. Temel amaç, Makedonya'da olduğu gibi Yunan ulusal güçlerini egemen kılmak ve öteki ulusal kesimleri elden geldiği kadar zayıflatmak değildi. Yapmak istediği Yunan kesimi güçlendirirken Osmanlı Devleti'nin varlığını sürdürmek, bu yolda Türklerin işbirliğini sağlamak ve Trakya'da Bulgarlara karşı Osmanlı bir direnç oluşturmaktı.

İs.Ö.'nün ortaya çıktığı dönem İttihat ve Terakki'nin tarih sahnesine çıktığı yıllardı. 1908 yılında Osmanlı Devleti içinde, Yunanlılar açısından (yada Türkiye'de dile getirildiği gibi 'Rumlar' açısından) önemli değişiklikler yaşandı. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle artık cemaatler *milletler*'e ayrılmıyor, herkes Osmanlı uyruklu ve eşit yurttaş sayılmaya başlıyordu. Ancak pratikte çözülmemiş sorunlar vardı. Bu İmparatorluk içinde egemen ulus olacak mıydı? Herhangi bir ulusun kültürü egemen olacak mıydı? Devlet, bütün etnik gruplara kültür alanında eşit olanak sağlayacak mıydı yoksa bir tek ulusun, Türk ulusunun kültürü mü aşılanacaktı?

Yunanlılar Osmanlı Devleti içinde azınlıkta olmakla birlikte ekonomik etkinlikleri hatırı sayılır durumda, kültür düzeyleri göreceli olarak yüksekti. 1908 yılında İmparatorluğun içinde, Müslümanlar çoğunlukta olmakla birlikte hiçbir ulus çoğunluğu sağlayacak nüfus çoğunluğuna sahip değildi. Suliotis, bu koşullar altında, Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Yunanlıların uzun sürede bu devlet sınırları içinde kimliklerini geliştirebileceklerine inanıyordu.[11]

1908 yılında Yunanistan'ın iki davranışı Suliotis'in itirazlarına neden olmuştu. Birincisi Girit'in 6 Ekim 1908 tarihli Yunanistan ile birleşme kararıydı. Yunanistan'da bu kaçırıl-

11 Tarihe hep 'filmin sonunu' bilerek bakarız. Bugün geçmişte kalmış insanlara 'ütopik' demek ne kadar kolay! Oysa içinde oynadığımız filmin sonunu bilmeyen bizler de gelecekteki insanlara göre ütopistler değil miyiz?

maması gereken bir fırsat gibi algılanırken, Suliotis bu davranışı *Yunan-Osmanlılığı*'na indirilmiş bir darbe saymıştı. İkinci ve gene uygun görmediği davranış, Yunan resmi mercilerinin Osmanlı Devleti içinde gerçekleşen seçimler öncesinde müdahalelerde bulunup açıkça Yunanlı adayları önermiş olmalarıydı. Suliotis'e göre yapılması gereken, Yunanlılarla (Rumlarla) Türklerin eşit yurttaşlar statüsüne gelmeleri, Yunanistan ve Türkiye'nin (Osmanlı Devleti'nin) ittifak kurmaları ve giderek bir Balkan federasyonun kurulması idi (s.16).[12] *İs.Ö.* Prens Sabahattin'e daha yakın olmuş, buna karşılık kimi Yunanlılar (Rumlar) İttihat ve Terakki ile çalışmayı yeğlemişti.

6. *İstanbul Örgütü*'nün Kuruluşu

Kitap olarak yayımlanmış olan Suliotis'in anıları yaklaşık 270 sayfadır. Burada bu anıların ilginç ve önemli bölümleri sunulacaktır. Bu kitabın seksen sayfası o zamanın resmi dokümanlarına, raporlarına, mektuplarına ve dernekle ilgili kayıtlara ayrılmıştır.

Suliotis anılarına şöyle başlamaktadır: *'İstanbul Örgütü, idealinin Doğu halklarının, yani Balkanlar ve Anadolu halklarının anlaşması ve işbirliği olan, İstanbullu Hellenlerin gizli bir örgütü idi. Bu idealin gerçekleşmesini çok istemiştim ve bu amaç için Hellenleri çok yanlı güçlerini kullanmak yolunu seçmiştim.*[13] *İs.Ö. bu yolda pek sık görülmeyen bir inanç, program, devamlılık ve eylem tutarlılığı ile uzun süre çalıştı. Bu*

12 Göndermeler Suliotis'in kitabının sayfa numaralarını vermektedir.

13 'Yunan' sözcüğü Yunanca'da yoktur: Yunanlılar kendilerine 'Hellen' derler. Kimi zaman eşanlamlı olarak 'Romios' (Rum) da kullanılır. Türkçe'deki 'Rum' (yani Yunan uyruklu olmayan Yunan) anlamını veren sözcük Yunanca'da yoktur. Bu çalışmada 'Hellen' yada gene aynı anlama gelen 'Yunan' sözcükleri kullanılacaktır. 'Rum' sözcüğü, Suliotis kullandığı hallerde bile 'Yunan' anlamında kullandığından, bu çalışmada kullanılmayacaktır.

çalışma örgütün kurulduğu 1908 yılının başından, Balkan Savaşı'nın başladığı Ekim 1912 tarihine kadar sürmüştür. İs.Ö. gibi bir gücün çabası ile böyle büyük bir idealin gerçekleşmesi için koşullar oluşmamıştı; Doğu halklarının tarihinde bu an henüz gelmemişti' (s.27).

Yazar İstanbul'a ilk kez 1907'de gelmiş, kısa bir süre kalmıştı. *'Avrupa ile Asya'yı birbirine bağlayan o kentte her şey, doğa, insanlar ve insanların yaratmış olduğu yapıtlar, Atina ve Selanik'e kıyasla, iç dünyama, bilinçli olana ve olmayana, daha yakışır gibiydi. İstanbul'da kaldığım o birkaç gün içinde arada sırada içimde yüzyılların içinden gelip belirsiz ama büyüleyici bir biçimde bana seslenirmişçesine zengin bir armoni doğmuştu. 'Bir şeyler yapmalıyım, derin bir amaç olmalıdır, Yunanistan'daki cılız politikadan yada Makedonya mücadelesinden daha insancıl bir şeyler' diye içimde her zaman bir kaygı vardı. İstanbul'da, ancak müziğin yapabileceği bir biçimde bir ses bana bu amacı, bu isteği bulacağımı söyler gibiydi'* (s.31, 32).

Suliotis Atina'da Yunan hükümetine İstanbul'a gitmek istediğini, *Selanik Örgütü* gibi bir örgüt kurmak istediğini söyler. Yani örgütün fikir babası Suliotis idi. Arkadaşı Dragumis zaten İstanbul'daydı ve Yunan Elçiliği'nde çalışıyordu. Suliotis İs.Ö.'nün tarihinin ve bu örgütle Yunan hükümeti arasındaki ilişkinin pek bilinmediğini anımsatmakta, örgütün kurucuları olan kendisi ve Dragumis olduğunu yazmakta ve kitabının bu konulara ışık tuttuğunu ileriye sürmektedir. Bu konuyu bazı tarihçilerin yetersiz bir biçimde ele aldıklarını, kimilerinin ise hiç değinmediklerini ileriye sürmektedir.[14]

---

14 Suliotis'e göre bu konuyu ele almış olan tarihçiler, örneğin A. Kh. Khamoudopoulos, G.K. Aspreas, P. Karolidès, Em. Emmanouélidès gibi aydınlar, ya İs.Ö.'nün ideallerine karşı olduklarından yada İttihat ve Terakki'nin üyeleri olduklarından bu konuya gereken önemi vermemişlerdir. Dragumis'in 'roman'ı da (*Canlılardan Kimileri*) olayları derinlemesine ele almamıştır.

Yunan mercilerinin onayı ile kurulan örgütün amacı şöyle özetlenebilir: 1) Makedonya mücadelesinde kullanılmak üzere İstanbul'daki Bulgar, Rumen, Yunan, Türkler vb. hakkında bilgi toplamak; 2) Makedonya'daki merkezlerden verilen direktiflerin yerine getirilmesi; 3) Ticaret, propaganda, eylem alanında Bulgarlara karşı çıkmak; 4) Arnavut, Jöntürk ve Ermeniler'i izleyip Yunan Elçiliği'ne bilgi vermek; 5) Yunan Elçiliği kendini hissettirmeden İstanbul'daki Yunanlıları (Rumları) yöneltebilmek için örgütlemek (s.38). *İs.Ö.* düşüncesi Nisan 1907'de ilk kez ortaya atılmış, bir yıl sonra ise gerçekleşmeye başlamıştı.

7. Bulgarlar

O yıllarda -hep Suliotis'e göre- İstanbul'un ve civarının bir milyon üç yüz binlik nüfusu şöyle idi: Yunanlılar 400 bin, Müslümanlar 500 bin, Ermeniler 150 bin, Yahudiler 60 bin, Bulgarlar 15 bin (s.31). Ancak bu küçük Bulgar cemaati, özellikle İstanbul'un hemen dışındaki kimi köylerde örgütlenme ve güçlenmeye başlamıştı. Eksarhlık'la ilgili ve bir kiliseler kavgası görünümü edinen bu kavga *İs.Ö.*'nün temel konularından birine dönüşecekti. *İs.Ö.*'nün 1912 tarihine dek toplam üyesi, otuz kısma ayrılmış olan İstanbul'un içinde yaklaşık 500 kişiydi (s.40).[15]

1908'deki II. Meşrutiyet'e kadar temel hedef Bulgarlardı (s.53). İlginç olan Yunan-Bulgar ayırımının nasıl saptandığı idi. Din, ulusçuluğun yükselme ve ulus bilincinin oluşma aşamasında, ulusçuluğun önemli bir öğesiydi. Suliotis'e göre farklı uluslardan insanlar şöyle saptanacaktı: *'(Yunanlı) bölüm başkanları dikkat edip Bulgarları ve dini sapmalı Bulgarofonlar ile Bulgarofon Hellenleri birbirinden ayırmaları ge-*

15 Suliotis'in kitabının son bölümünde üyelerin bir listesi verilmektedir (s.210-230). Bu üyelerin meslekleri ve toplumsal konumları da listede belirtilmektedir.

rekmektedir. Her ay başında, Hellen din adamına giden ve çocuklarını Hellen okula gönderen Bulgarofonlar, Hellen sayılmalıdır. Kuşku duyulduğu durumlarda bölüm başkanları Bulgarofonları denemeye tabi tutmalı, Hellen gazetelere Hellen olduklarını ilan etmelerini istemeli yada dükkânları varsa Hellence yazılar koymalarını isteyebilirler' (s.54).

Suliotis'in ve genel olarak Yunanlıların kaygısı Bulgarların muhtemel bir savaşta İstanbul'u ele geçirmeleriydi. Bundan dolayı *İs.Ö.*'nün temel hedefi Bulgarlardı. *İs.Ö.* İstanbul ve yöresinde yaşayan Bulgarları saptamış, isim, meslek, doğum yeri ve adreslerini içeren listeler oluşturmuştu. Hemen göze batan, Bulgar dükkânlarının çok büyük bir bölümünün muhallebici dükkânı olduğuydu (107 dükkânın 60'ı) (s.246-252). Bu Bulgar karşıtı mücadele kanlı olaylara da neden olmuş, kimi Bulgarlar öldürülmüştü (s.261). İstanbul içindeki bu Yunan-Bulgar mücadelesi Makedonya'da süregelen komitacı savaşının bir uzantısı gibidir.

8. Türklerle İlişkiler

İs.Ö.'nün Türkler'le ilişkileri genel olarak barışçı ve dostane idi. Aynı idealleri paylaşan Müslümanlarla temas sağlanmaya çalışıldı. Ancak II. Meşrutiyet'ten bir süre sonra bir hayal kırıklığı yaşandı: *'Jöntürk devrimi (inandığım) idealler yönünde değerlendirilecek bir fırsat gibi görüldü. İlk önce Jöntürklerle anlaşmaya çalıştık. Umutsuzluğa düşünce İmparatorluğun Hristiyan halklarıyla bir işbirliğine gidildi'* (s.27, 28). Bu işbirliği kısa bir süre sonra Balkan Savaşı'nı doğuracaktı. Anlaşılan, Osmanlı Devleti sınırları içindeki tüm ulusların değil, ancak Türkler dışındaki öteki ulusların (o da geçici bir süre için) birliği sağlanabilmişti.

Suliotis'in anılarında, hemen hemen her sayfasında Türkler'den söz eder: Kimi bilinen tarihsel olaylar anlatılır, kimi

temaslar, önemli yada önemsiz kimi günlük olayların yorumları, Yunan resmi mercilerine gönderilmiş raporlar, meclisteki gelişmeler ve tartışmalar. Bazı mektupları olayların oluştukları anda tutulan zabıtlar gibi canlıdır, görgü şahidi değeri taşımaktadırlar.

Temmuz 1908 tarihli bir rapor II. Meşrutiyet hareketi hakkındadır (s.264-270). Raporda Jön Türk devriminin nedenleri anlatılmakta (Sultanın kötü yönetimi, subayların hoşnutsuzluğu, yabancı güçlerin müdahaleleri, Balkan uluslarının saldırıları gibi) ve İttihat ve Terakki'nin özelliği yorumlanmaktadır: '*(Hareketin nedeni) doğal olarak Türkiye içinde yaşayan ulusların insan hakları ve eşitliği değildir. Başarının verdiği baş dönmesi ve yaşa sesleri içinde (İttihatçılar) kimi zaman herkesi kardeş gibi görmektedirler... Ancak ne eskiden ne de şimdi Jön Türk komitesinde Türk olmayan yoktur, bildirilerini yalnız Türkçe olarak yayımlamaktadırlar,* Osmanlı gururundan *söz etmektedirler... Sanırım bu hareket temelde tehlikeli bir biçimde Müslüman bir harekettir. Bu koşullar altında kaçınılmaz olarak ve doğru olarak, Türkiye'deki bütün köle ulusların özgürlük istekleri doğrultusunda sevinç gösterilerine neden olmuştur... Başkalarının da haklarına saygı gösteren ve Müslüman fanatizmi taşımayan birkaç gence karşın aynı biçimde düşünmeyen milyonlarca Müslüman halk var...* Gavur*'a karşı bazı haykırışları şimdiden duymaya başladık bile.'*

Raporda Türk ve Yunan halkları dışındaki topluluklar için de gözlemler yer almaktadır. Ermenilerin Meşrutiyet'i en candan savunan topluluk olduğu belirtilmektedir; çünkü 'onlar, durumlarını daha iyi kılmak için herkesten daha az başka türlü bir çözüm düşünebilmektedirler.' Bulgarlar ise, Suliotis'e göre, ulusçu davranışlarıyla devletin huzurunu sarsmaktadırlar. '*Türkiye içinde bulunan bütün uluslar uzun bir süre her biri kendi ulusal düşüncesini sürdürecektir,*

çünkü ayrı ulusal düşünce kök salmış bir miras ve yüzyılımızın anlayışıdır. Meşrutiyet buna başka bir görünüm sağlayabilir ama söküp atamaz. Bunlar göz önüne alındığında gelecekte Türkiye'de tepkilerin doğacağı, iç mücadelelerin ortaya çıkacağı söylenebilir. Özgürlüğe karşıymışız gibi görünmemek için ve muhtemelen bu mücadelede Jön Türkler üstün geleceklerinden herhalde Jön Türklerle birlikte hareket etmeliyiz.'

Ancak sonunda 'klasik' ulusçu güçler gelişmelerde daha etkili oldular. Ulusların bir arada yaşamaları gittikçe daha zor olmaktaydı. Meşrutiyet kuşkusuz 'ileri' bir hareketti, özgürlük getirmiş, demokrasi ve insan hakları konularını su yüzüne çıkarmıştı. Ve her ulustan kimseleri umutlandırmış, sevindirmişti; herkes Meşrutiyet'i savunmuş, ondan çok şeyler beklemişti. Ancak her ulusçunun beklentisi ayrıydı. Türk olmayan uluslar eşitliğin sağlanmasıyla kendi ulusları için yeni gelişme olanakları umarken, Türkler, 'eşitlik' -en azından vatandaş düzeyinde- artık sağlanmış olduğundan, Türkler hariç öteki ulusçu kimselerin ulusal isteklerinden vazgeçeceklerini bekliyor ve istiyorlardı.

Beklenenler olmayınca karşılıklı öfke ve kuşku artıyordu. Suliotis 28 Ağustos 1911'de, *Sizinle yada Siz Olmadan* başlıklı bir makalede şunları yazacaktı: *'Sizler Meşrutiyet'i yalandan ilan etmiş olsanız da, biz gerçek olarak kabul ettik! Eğer siz eşitliği uygulayamıyor yada uygulamak istemiyorsanız, onu biz uygulayacağız. Eğer siz devlet işlerine ilgi duyma konularında bizi yabancı sayıyorsanız, biz size yabancı olanların sizler olduğunu kanıtlayacağız. Çünkü anayasal devlet, vatan düşüncesi üzerine dayandırılabilir; sizde ise bu yoktur. Biz, bizim saydığımız bu devleti kurtarmaya karar verdik, çünkü ona ihtiyacımız var ve kurtaracağız da. sizinle birlikte yada sizler olmadan'* (s.175).

Dile getirilen *Yunan-Osmanlılığı*'nın bir tür Yunan ulusçuluğu olduğu açıktır. Gelişmeler, amaçlar ve hedefler Yunan-

lıların çıkarları açısından değerlendirilmektedir. 'Klasik' ulusçuluktan farklı olan, ulusların bir arada yaşayabileceklerini kabullenen ve karşı tarafın da 'iyiliğini' isteyen ve gözeten bir ulusçuluk türü olmasıdır. Özellikle duygu alanında karşı ulus için bir 'sevgi' de duyulmaktadır. Yunan ulusu Türk ulusundan farklı değil, benzer sayılmaktadır; hatta bütün uluslar kardeş sayılmaktadır. Bu Balkan ulusçuluğu içinde pek sık görülmeyen bir yaklaşım, anlayış, duygu ve ideolojidir. Suliotis'in anıları içinde bu anlayışı dile getiren birçok pasaj var.

'Balkanlar ve Anadolu dünyanın en önemli yörelerinden, en gıpta edilen dört yollardan biridir. Bu yüzden Büyük Güçlerin siyasal, ekonomik vb. baskıları altında kalmaktayız... Bu baskının her geçen gün artmasına ve dayanılmaz olmasına biz kendimiz neden olmaktayız, birbirimizi yok etmeye yönelik ama birimizin herkese karşı bir başarıya da ulaşamayacak olan aramızdaki sürekli mücadeleler buna nedendir... Balkan ve Anadolu halkları akraba halklardır, bağnaz eğitimin ve büyüme tarzımızın bizlere kabul ettirmek istemediğinden çok daha yakınız birbirimize. Kuşaklar boyu atalarımız birbirine karışmış, bir araya gelmişler; öyle ki bugün ne biçimde ayırsanız da bizleri, ister ulus, ister devlet biçiminde olsun, bazı Avrupalılardan yada Asyalılardan hemen ayırt edebilirsiniz... (s.61)

'Haliç'te güneş batarken kayıkla gidiyordum. Kayıkçının gömleği siyah desenli, portakal rengiydi, kafasına ise sarı kırmızı bir mendil sarmıştı, sakalına ak düşmüştü. İki yakada buğulu bir resme dönüşmeye başlayan İstanbul'un ve Beyoğlu'nun manzarasına bakıyordum. Külrengi denizin kaygan ve parlak bir görünümü vardı. Tuhaf bir coşku ile bir an için bu kaygan denizin üzerinde, bir yakadan bir yakaya, Haliç'in her yönüne doğru kayan çıplak insan kalabalıkları hayal ettim. Kimdi bunlar? Papazlar mı, Şeyhülislâmlar mı, paşalar mı, Türk, Ermeni yoksa Rum kadınlar mı, Doğu'nun her türlü ırkı ve ulusu

mu? Ve onları ayıramayacaktık birbirinden, çünkü çıplak olacaklardı. Bunları düşünürken ben, kayıkçı ile göz göze geldik. Güldü. Yoksa o da aynı şeyi mi düşünmüştü?' (s.137)

'Doğu halkları arasındaki akrabalığı günlük yaşamla ilgili ortak kelimeler göstermektedir: Pancuri (pancur), caki (ocak), glendi (eğlence), flincani (fincan), mangali (mangal), kapaki (kapak), tenceres (tencere) vb. Yemekler de genellikle Türkçe'dir. Ama ortak kavramlar da var, örneğin 'huzuri' (huzur), 'kefi' (keyif) gibi. Bu kelimeler ulusların dilinden yok edilemez, çünkü ortak bir duygudur.' [16]

'İstanbul'un merkezi bir yolunda yürürken Türk hanımlarından oluşan bir küçük grubun, içinde tunçtan şamdanlar üzerinde bir sürü mumun yandığı bir bodruma indiklerini gördüm. Makedonya'nın Bogaçiku Hellen cemaatinin Aya Therapondas (İyileştirici Aziz) ayazmasıydı. Hemen hemen bütün şifa veren ayazmalara Müslümanlar da gider; nasıl ki Hristiyanlar da çocuk yapabilmek için İstanbul'un asılı büyük tespihlerin altından geçmek için bir camiye gittikleri gibi yada birilerine ateş çarpsın diye azizlerin türbelerinin parmaklıklarına gömleklerinden alınmış bir bez parçasını astıkları gibi' (s.137).[17]

9. Görgü Şahidi Suliotis

Yunan-Osmanlılığı'nın en önemli temsilcilerinden olan Suliotis'in anıları bir tarihi kaynak olarak da değerlidir. Politikacılarla temasları, İstanbul sokaklarında gördükleri, Osmanlı topluluğuyla ilgili yorumları ve değerlendirmeleri ilginçtir.

---

16 Gerçekten Türkçe ve Yunanca'da halen kullanılan ortak sözcükler dört binden çoktur. Yunanca yabancı sözcüklerden ayıklanmadan önce halk arasında kullanılan Yunanca'da 30 binden çok Türkçe sözcük bulunurdu.

17 Müslüman-Hristiyan ortak inanç, ibadet, türe vb. için bkz. Hasluck, F.W. *Christianity and Islam Under the Sultans*, Oxford, Clarendon Press, 1929.

'Venizelos ile buluştum,' diye yazacaktı 2 Ocak 1910 tarihinde, arkadaşı Dragumis'e yazdığı bir mektupta, *'Genç ve açık fikirli bir insan. Onunla tartışmak ve anlaşmak olanaklıdır, çünkü o da bizimle aynı dili konuşuyor... Görüşlerimizi ilettim ona. Teorik olarak tam olarak anlaştığını söyledi. Sonra politika başlıyor'* (s.206) ve Venizelos, Yunanistan'da kurulacak olan hükümetten ve güncel olaylardan söz açar. Suliotis gene kendi konusuna döner, Yunanistan'ın Girit politikasına (ve bu konuda Venizelos'a) karşıdır: *'Tekrar ediyorum, Girit konusundaki kararsızlık iğrençtir. Bu durum bir ay daha sürerse savaş kaçınılmaz olacaktır'* (s.206).

Prens Sabahattin ile ilgili bilgiler var. Suliotis İttihat ve Terakki (İ.T.) ile anlaşmada zorluklarla karşılaştıklarını anlatmaktadır. *'İ.T. üyeleri duygusal sözler söyler, soyut vaatlerde bulunurlardı... Anlaşamadıkları için yada İ.T.'nin savunduklarını kabul etmediği için İ.T.'yi izlememiş olan Jön Türklerin en önemlilerinden ve bizimle anlaşmak isteyen biri Prens Sabahattin'di. Ona maddi ve manevi yardımda bulunduk, ancak hemen hemen hiçbir Türk oyuna sahip değildi'* (taraftarları yoktu anlamında, H.M.) (s.78). 9 Ekim 1908 tarihli bir raporda şunları okuyoruz: *'Prens Sabahattin'in güvendiği adam Bay Skalieris dün milletvekili Aleksadrès'i ziyaret edip özel bir konuşmada İttihat ve Terakki Komitesi'nin kararını bildirdi. Selanik'te alınmış olan karara göre, önümüzdeki bayramın üçüncü gününde Abdülhamit tahtından indirilecektir'* (s.282). *'Jön Türklerden ikisi, Sabahattin ile İsmail Kemal, İ.T. Komitesi'yle en erken anlaşmazlığa düşenlerdendi. Her ikisi Türkiye'ye dönmeden Yunan hükümeti ile ilişki kurmuşlardı'* (s.93).

'31 Mart'tan sonra Türk olmayanlar Jön Türklerin şovenizminden eskisinden de çok çektiler... Kilikya'daki Nisan 1909 tarihli kıyımlarda yirmi bin Ermeni'den başka bin de Hellen oldu. İki yüz bin liralık servet de heba oldu... Ayvalık'ta Hel-

lenler, resmi merciler ve fanatik Türkler tarafından yerlerinden kovuldular' (s.106)

30 Ocak 1911'de İstanbul'da yayınlanmış olan bir dergide Suliotis şunları yazıyordu: *'Neden yalnız Hellenler, Bulgarlar, Sırplar ve Ermeniler, yani Hristiyan milletvekilleri toplanıp ulusal eğitim olanakları isterler? Müslüman olduklarından dolayı mı Arnavutlar, Kürtler, Araplar ana dillerini konuşma hakkını isteme hakkından yoksundurlar?'* (s.158)

10. Günümüzde Yunan-Osmanlılığı

Ulusçuluk romantizm felsefesi ve anlayışla akrabadır. Ulusçu edebiyat ve sanat en güzel yapıtlarını vatan, ulus, ulusçu mücadele yolundaki özveriler konusunda vermiştir. Lord Byron'u anımsayın! Ulusçu dönemle romantik dönem çakışır. Ulusçuluk da 'saf kökenlere' uzanır, idealler uğruna ölüme seve seve gider, coşar. Özellikle Suliotis'in yazı stili, benzetmeleri, sıradan halktan insanlara verdiği önem ve ilkel eşitlikçi yaklaşımı ile romantik edebiyat türüne dahil edilebilir.

Bu romantik inanç zamanın yaygın, geçerli ve kitleleri yada hiç olmazsa toplumun büyük kesimlerini coşturan bir görüş ve ideolojiydi. Zamanımızda *Yunan-Osmanlılığı* son bulmuştur. Hem artık Türkiye içinde Yunan ulusu olarak yaşanacağına inanan (ne Yunanistan'da ne de Türkiye'de) Yunanlı kalmadığından hem de Yunanlılarla bir arada yaşanabileceğine inanan (Osmanlı) Türklerin kalmadığından. En iyimserler bile Kıbrıs'ta, neredeyse bütün dünya devletleri garanti verdikten sonra ve baskılar sonucu oluşacak olanın, eğer olabilirse bir gün, zorla bir araya getirilmiş, birbirinden elden geldiğince uzak duran iki cemaatli, karşılıklı kuşku dolu bir federasyonun göreceli 'yakınlığından' ve 'beraberliğinden' fazla bir şey ummamaktadır.

Görünen gelecekte farklı bir gelişme de olanaklı görünmemektedir. Türkiye ve Yunanistan'ın devlet yapıları, geçmişin bir mirası sonucu, tek uluslu devlet modeli peşindedirler. 'Yabancı' unsurlar istenmemektedir. Bu koşullar altında *Yunan-Osmanlılığı* yada başka bir isim altında uluslaın bir arada yaşayabileceklerini düşünmek gerçekçi görünmemektedir. Türkiye ve Yunanistan'da, bir kültürel kimliği iddiası taşıyan azınlıklar bile kuşku ile karşılanmaktadır. Resmi tutum ve söylemde de bu 'geleneksel' anlayıştan bir sapmaya gidileceğinin belirtileri görünmemektedir.

En doğal komşuluk ilişkilerini sağlayamayan, insan hakları konularını bir pazarlık kozuna, azınlıkları rehinelere dönüştürenlerin, uluslararası anlaşmalar ve baskılar olmadığı hallerde her türlü zora başvuran devletler, hükümetler, uluslar ve halklar başkaları ile 'birlikte' yaşayamazlar; hatta yaşamamaları insanlık ve insanların mutluluğu için herhalde daha uygun da sayılmalıdır. Ama bütün bunlara rağmen yine de, Yunanistan'da zaman zaman bir tür *Yunan-Osmanlılığı* savunan kişiler çıkmaktadır. Bunlara herhalde 'anakronik romantikler' demek gerekmektedir.

Dimitris Kitsikis (Dēmētrēs Kitsikēs) Helleno-Türkizm diye çevirebileceğimiz bir adla bir Türk-Yunan federasyonu savunmuş olan ve Türk gazetelerin aracılığı ile Türkiye'de de tanınmış bir tarihçidir.[18] Türkiye ve Yunanistan için önerdikleri Suliotis'in söylediklerini anımsatmaktadır. Ancak Kitsikis ve Suliotis arasında farklar vardır. Suliotis parlamentoya dayalı ve laik bir düzenden yanaydı; Kitsikis dinsel bir düzenden yanadır ve demokratik düzeni zararlı saymaktadır. Din Kitsikis'in anlayışında önemli bir yer tuttuğundan, Türk ve Yunanlılarla yetinmemekte, 'ara bölge' diye nitelediği bütün Ortodoks ve Müslüman dünyanın bir-

18 Yunancası *Hellēnotourkismos* (yani Hellen-Türklüğü yada Yunan-Türklük). Yunanca'da da anlam oldukça anlaşılmazdır.

liğini savunmaktadır. Bu olanak, Suliotis'in aklına (ama ne Rigas'ın ne de Fenerliler'in) hiç gelmemişti.

Kitsikis'in görüşlerine yakın görüşler, yani bir Türk-Yunan federasyonu fikri, Yunanistan'ın askeri diktatörü Y. Papadopoulos'un egemen olduğu yıllarda da (1967-1974) resmi çevrelerce de dile getirilmişti. Zaten Kitsikis, kendi söylediklerinden de anlaşılacağı gibi, cunta çevrelerine yakındı ve hâlâ bu sempati ve yakınlık süregelmektedir.[19] Kitsikis, Turgut Özal ile de, arkadaşlığa varan ilişkiler içine girmiştir. Bir süre Özal'ın yaşamıyla ilgili bir kitap yazmak istemiş, 1992-1993 ders yılında Bilkent Üniversitesi'nde ders vermiş, ancak bu kitabı yazmamıştır. Kitsikis, Türkiye'den ayrıldıktan sonra, bir 'hayal kırıklığı' sonucunda, artık bir süre için Türk-Yunan yakınlığını olanaklı görmediğini gazetelere verdiği beyanlarıyla dile getirmiştir.

Bugün Yunanistan'da Türk-Yunan dostluğundan söz edenler, böyle bir dostluğu isteyenler ve yakınlığın olanaklı olduğunu inanlar sık sık Rigas'ı anımsatmakta, ulusların yakınlığını dile getirdiği şiirleri dile getirmekte, Balkan ulusları arasında oluşabilecek yakınlıktan söz etmektedirler. Yunanistan'ın 'sol' kesimi Rigas'ı bu konuda gündeme getirirken, tutucu ve özellikle dinsel çevrelerden gelenler Türk-Yunan dostluğunu savunurken Osmanlı dönemi içinde 'bir arada' yaşamayı ve Fenerliler örneğini anımsatmaktadırlar. Kamuya açık bir konuşmada, bir konuşmacının geçmişte, Osmanlı döneminde, halkların beraberliğini dile getirirken heyecandan gözlerinin yaşardığını, hıçkırıklarını zorlukla kontrol ettiğini ben şahsen gördüm. Gelecekte iki ulus arasında sağlanabilecek iyi ilişkilerden söz edenler ayrıca sık sık Dragumis ve Suliotis'den de söz ederler. Ancak

19 D. Kitsikis konusunda bkz. H. Millas, *Türk-Yunan Birliği* ve D. Kitsikis, *Toplum ve Bilim*, Kış, 1989. Aynı derginin Yaz/1989, Güz 1989 sayısında Kitsikis'in yanıtı ve bu yanıta H. Millas'ın kısa yanıtı yayımlanmıştır.

günümüzde Yunanistan'da *Yunan-Osmanlılığı* gibi yada başka bir isimle dile getirilebilecek benzer bir görüş ve iki ulusun bir arada, bir devlet çatısı altında yaşayabileceğini savunan bir düşünürler kesimi yoktur.

11. Sonuç

İster *Yunan-Osmanlılığı* densin ister başka bir isim taşısın yada isimsiz olsun, geçmişte Türkçe ve Yunanca konuşan cemaatlerin, halkların yada ulusların bir arada yaşayabileceklerini savunan tezler, ideolojiler ve inançlar ortaya çıkmıştı. Bu görüşlerin hepsi temel bir gerçeği varsayıyorlardı: Yunan-Türk, Hristiyan-Müslüman gibi farklı insan topluluklarının varlığını. Ulusçuluk açısından ilginç olan bu tür bir görüşün 'klasik' sayılamayacağıdır. Ulusçular genellikle bir tek ulusu içeren bir ulus devleti kurmak isterler.

Yukarıda gördüğümüz Rigas, ulusçuluğun henüz oluşmaya başladığı dönemlerin bir ön-ulusçusu sayılabilir. O Dönemde Fransız Devrimi'nin gündeme getirdiği 'insan hakları' ve 'demokratik düzen' ulusçuluktan daha önemli sayılıyordu. Kimi Fenerlilerle kimi dinsel çevrelerin sözcülüğünü ettikleri 'geleneksel Osmanlı düzeni içinde yaşayabiliriz' görüşü ise, ulusçuluktan çok uzak, hemen hemen feodal düzenin geleneksel ve soydan geçme toplumsal üstünlüğünü tevekkül ile kabul eden bir yaklaşım olarak algılanabilir. Yani Rigas'ın ve Fenerlilerin yaklaşımı, ulusçuluğa henüz 'varmamış' dönemler ve kişilerle ilişkili bir yaklaşımdır.

Oysa Suliotis bir Yunan ulusçusuydu. Hatta Megali Idea'dan da etkilenmiş gibidir. Bir resmi raporunda, şöyle cümleler görülmektedir: *'Hellen ruhunun kültürel gücü göz önüne alındığında... büyük düşümüzün ('Megali Idea' herhalde, H.M.) gerçekleşmesini olanaklı görebiliriz... Belli bir amaç*

için umutlarımız olmalıdır: Yani Osmanlı Devleti'nin Hellenleşmesi için' (s.267).[20]

Ancak bu ulusçuluk o yıllarda Balkanlar'da yaygın olan ulusçu yaklaşımlardan ve inançlardan oldukça farklıydı. Suliotis'te komşu ulus için, yani Türkler için antipati, kin yada düşmanlık duyguları görmüyoruz. Tersine o yıllarda çok yaygın olan 'biz farklıyız' anlayışından farklı bir biçimde Suliotis iki ulus arasındaki benzerlikleri durmadan ve büyük bir duyarlılıkla aralıksız savunmuştu.

Bu anlayışta, dikkatli ve biraz duyarlı bir okuyucu, bir tür ırkçı yorum da sezebilir. Suliotis'in kabul ettiği yakınlık ve benzerlik, ulusların kültürel benzerliğinden doğmaktadır; ama bu kültürel benzerliğin kökeni, yazarın dile getirdiği gibi, kan akrabalığına dayandırılır gibidir. *'Sirkeci'de istasyonda bilet kesen Türk'le, Omonia Meydanı'nda aynı işi yapan bir Yunanlı nasıl benziyorlar birbirlerine. Benzerlik kan akrabalığı olmadan hiç olabilir mi?'* (s.136). Ama yakınlığın nedeni ile dostluk duygularının kökeni ne olursa olsun, Suliotis ve yandaşlarının yaklaşımı, Balkanlarda alışılagelmiş ulusçu duyguların ötesinde, (genel olarak) insana yöneltilmiş ve tarihin içinde belki de hiç yok olmamış olan insan sevgisinin bir belirtisi gibi çıkıyor karşımıza.

---

20 Kitabın başka bir yerinde yeniden Megali Idea'dan söz eder ve bu kez büyük harfler kullanarak bu sözcüklerin anlamı konusunda kuşku bırakmaz. Ama karşıdır bu görüşe. Kendi programını savunur ve şöyle der, geleceği öngörerek: *'Ancak bu benim program Hellenizm'i kurtarabilir Başka herhangi bir politik programla yada programsız ve yalnız Megali Idea düşü ile, kuşkusuz felakete doğru gidiyoruz.'* (s. 62)

ALTINCI BÖLÜM

İSTANBUL RUMLARI

Türkçe'de 'Rum' sözcüğü, genel olarak Hristiyan Ortodoks mezhebine bağlı ve çağdaş Yunanca konuşan kimse anlamına gelir. 'Romalı' (Romeos) sözcüğünden türemiş olan Rum sözcüğü tarih içinde kültürel, toplumsal, politik ve ideolojik gelişmelere paralel olarak farklı anlamlar edinmiştir. Bu sözcük Türkçe'de ve Yunanca'da her zaman eşanlamlı da olmamıştır. En çarpıcı fark günümüzde görülmektedir: Türkçe'de Rum dendiğinde, Yunan uyruklu olmayan ve Rumca konuşan Ortodoks anlaşılırken (İstanbullu, Kıbrıslı, Amerikalı Rum gibi), Yunanca'da 'Yunan' (yada Yunanlıların kendilerini adlandırdıkları gibi söylendiğinde 'Hellen') anlamına gelmektedir. Rumca ise çağdaş Yunanca'dan farklı bir dil yada bir lehçe değildir.

1. Bizans Öncesi ve Bizans Dönemi

MÖ. 658'de İstanbul yöresine ilk yerleşenlerden olan Megaralılar, yeni kentlerine komutanları Bizans'a dayanarak Bizantion demişlerdi. Atina'nın 30 km. batısında bulunan Megara

kentinden gelenler daha önce de, MÖ. 674'te Halkedon'da (Kadıköy) bir koloni kurmuşlardı. MÖ. 479'da Perslerin istilasından kurtulan kent. MS. 2. yüzyılın sonunda Roma İmparatoru Septimius Severus (hd 193-211) tarafından fethedildi ve kente İmparatoriçe Antonia'nın adı verildi. Nihayet I. Constantinus zamanında, 11 Mayıs 330'da, kentin yeni kuruluşu kutlandı ve resmen yeni Romalı dönemi başladı.

Konstantinopolis'te yaşayan halkın kendine 'Roma vatandaşı' anlamında 'Rum' demesi, Caracalla'nın, 212'de ilan ettiği ve Roma İmparatorluğu içinde serbest yurttaş olan (köle olmayan) tüm halkı eşit yurttaş sayan tarihi kararına kadar eskilere götürülebilir. Resmi dili Latince olan Doğu Roma'nın başkentine 'Yeni Roma' da denmişti.

Konstantinopolis'in önemli ve zengin bir başkente dönüştüğü bu dönem, Helenistik dönemin hemen sonrasına ve Hristiyanlık'ın, özellikle Roma İmparatorluğu'nun doğu kesimlerinde yaygınlaştığı yıllara rastlar. Yunanca, din, ticaret ve kültür alanında egemen dil (lingua franca) konumundaydı. İsa döneminden hemen önce büyük değişiklikler geçirmiş olan Yunanca, söz konusu dönemde, bugünkü Yunanca'ya benzeyen bir görünüm edinmişti. Çeşitli soylar ve halklardan (Hellenler, Ermeniler, Yahudiler, Suriyeliler, Mısırlılar, İskitler, çeşitli Asyalı halklardan) oluşan Konstantinopolis nüfusu bu Yunanca'yı kullandı.[1]

Hristiyanlık da Yunanca'ya (Helenistik ortak dile) dayanarak gelişti. Yalnız İsa'nın dinini dile getiren Yeni Ahit (ve İnciller) Yunanca olarak yayılmakla kalmadı, Eski Ahit de yer yer Yunanca konuşan Yahudiler için Yunanca'ya çevrildi. I. Constantinus zamanında, 313'te Hristiyanlık yasak din olmaktan çıktı, imparator da Hristiyan oldu. I. Theodosius döneminde de (379-395) Hristiyanlık dışındaki dinler yasaklandı.

---

1 Birinci ve İkinci Bölüm'de dil ve kültür konusunda daha ayrıntılı bilgi vardır.

Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis bu Hristiyanlaşma ve Yunanlaşma eyleminin merkeziydi. Resmi dil olan Latince de bu kentte gerileyip yerini Yunanca'ya bıraktı. 4. yüzyılda vasiyetnamelerin, 5. yüzyılda mahkeme kararlarının, 6. yüzyılda yasaların Yunanca yazılmaya başlandığı gözlenir. Bu son yüzyılda Yunanca, Doğu Roma İmparatorluğu içinde artık resmi dil konumundaydı.

Bizans'ın dil alanında 'Yunancalaşması' ile, Eski Yunan kültürüne resmen karşı çıkması ve 'Yunanlılıktan' uzaklaşması bir arada yürütüldü. Hristiyanlık'ın egemenliği sağlandıkça Antik Yunan uygarlığı da resmen dışlandı. Olimpiyat Oyunları (394) ve Elefsis ayinleri (395) yasak edildi. Eski filozoflar ve genel olarak 'Hellen' kültürü putperestlikle özdeş sayıldı. Ancak Yunanca saygın bir dil olarak, Antik Yunan kültürü de, resmen geçerli sayılmayan ama üstünlüğü kabul edilen eski bir kültür olarak edebiyat metinleri içinde yaşamını sürdürdü.

Konstantinopolis halkı Bizans dönemi yıllarında kendisine 'Rum' (Romeos), Doğu Roma İmparatorluğu'na 'Romania', dillerine de Yunanca ('Hellenika') demiştir. Bu dönemde toplumsal kimlik ikili bir temel üzerinde kuruldu: En başta Hristiyan Ortodoks din ve ikinci olarak bu dinin dili olan Yunanca. Zaten Bizans'ın egemen dininin de, Batı dünyasınca 'Grek Ortodoks' olarak algılanması bu yüzdendir.[2]

2. Bizans ile Latin Dünyası İlişkileri

9.-13. yüzyıllarda Rumların kimliklerini ve yaşam düzenini tehdit eden (ve biz-onlar duygusunu besleyen) iki düşmanı vardı: Batı'da Katolik dünya ve Doğu'da İslâm Arap-Türk dünyası. Bizans devleti ve halkı Doğu'dan ve Batı'dan sıkış-

2 Yunanca ve Hristiyanlık (Ortodoksluk) konuları Birinci ve Üçüncü Bölümler'de daha ayrıntılı ele alınmaktadır.

tırılmakta, bu güçlere karşı toprak ve gelir kayıpları vererek gerilemekteydi. Bu dönemin edebi ve dinsel metinleri bu sıkıntılı durumu dile getirir.

Ortodokslarla Katolikler arasında egemenlik ve başka çıkarlar bağlamında yüzyıllarca sürmüş olan mezhep anlaşmazlıkları nihayet 1182'de Konstantinopolis'te Latin (yani Katolik) halka karşı bir saldırıya ve kıyıma vardı. Üç yıl sonra Sicilya Kralı II. Wilhelm misilleme olarak Selanik'i fethedip halkını kılıçtan geçirdi. On dokuz yıl sonra IV. Haçlı Seferi Konstantinopolis'in fethi ve zenginliklerinin soyulmasıyla sonuçlandı. Konstantinopolis'te bir Latin devleti kuruldu. Selanik, üstün güçler karşısında karşı koymadan teslim oldu. Bu yıllarda Rumların aristokrasisi, kilise kurumu, ruhban sınıfı ve bürokrasi, Bizans'ın politik merkezine dönüşen ve İmparator Teodoros Laskaris'in damgasını taşıyan Nikaia (İznik) kentine sığındı. Kimi araştırmacılara göre, Batı ve Doğu'ya karşı bir Rum (hatta Hellen) etnik kimliği bu devlet içinde ilk kez belirgin olmaya başladı.[3]

Latin güçler yörede tutunamadı. Konstantinopolis 1261'de yeniden Bizans'ın eline geçti. Bu yeni Bizans, Batı'ya karşı ince dengelere dayalı bir politika izlemek durumundaydı. İmparator VIII. Mihael Paleologos Latinlerle ilişkilerini bozmamaya çalıştı. İşbirlikçileri afetti, dil bilenlerini tercüman olarak, Gasmouloi'leri (babası Latin, annesi Rum olanlar) gemi yapımında kullandı. Venediklileri, Cenevizlileri ve Pisalıları kente yerleştirdi, kendi yasalarına göre yaşamalarına olanak sağladı, ticaret hakları verdi. Amaç hem olası bir Latin saldırısını tahrik etmemek, hem durmadan ilerleyen Türklere karşı Batı dünyasından askeri yardım sağlamaktı.

Ancak Batı'da Konstantinopolis'i yeniden ele geçirmek

3 Bu konuda bkz. N. Svorônos, *Episkopêsê tês Neoellênikês Historias*, Themelio, Atina, 1985.

amacıyla bir Haçlı Seferi hazırlıklarının arkası kesilmemişti. En büyük tehlikeyi, genel olarak Latin dünyasından başka, somut olarak Sırp ve Arnavut desteğini de kazanmış olan Anjou'lu Charles oluşturuyordu. Bizans imparatorlarının bütün siyasal maharetleri, Konstantinopolis'in fethiyle biteceği kesin olan böyle bir Haçlı saldırısını engellemek için seferber edilmişti.

Batı'yı durdurmak için en etkili yol 'kiliselerin birleşmesi' formülüydü: Yani Katoliklerin ilkeleri ve Papa, Ortodoks halkı tarafından tanınacak, Batı'nın 'mezhep sapkınları' suçlaması etkisiz kılınacak ve Papa'nın desteği sağlanacaktı. Bizans, yaşamının son dönemlerinde bu konuyu hep gündeme getirmişti. Bizans'ın üst düzey yöneticileri aynı anda Doğu ve Batı'dan gelen saldırılara karşı koyamayacaklarını görmüşler ve bunu dile de getirmişlerdi. Aralıksız süren görüşmeler sonucunda 1274'te Lion'da VI-II. Mihael'in temsilcileri Papa'nın isteklerini kabul ettiler, gerekli belgeleri imzaladılar. Ancak Konstantinopolis halkı ve ruhban sınıfının büyük bir bölümü bu antlaşmaya karşı çıktı. 1333'te III. Andronikos, 1342'de V. İoannes Paleologos yeniden Papa'ya boyun eğdiler. Ferrara-Floransa Konsili'nde (1438-1439) VIII. İoannes Paleologos ve otuz iki Ortodoks metropolitle (başpiskopos) ruhani lider kiliselerin birleşmesini ve Papa'nın üstünlüğünü tanıdılar. Her seferinde, mezheplerine bağlı Konstantinopolis halkı bu anlaşmalara karşı çıktı. Kimileri, Bizans geleneksel inancına uygun bir biçimde, onları koruyan Meryem Ana'nın, ancak dinlerine sonuna kadar bağlı kaldıkları sürece destek olacağına inanıyordu; başka bir kesim, herhalde özellikle 1204-1261 işgal yıllarında gösterdikleri açgözlülük ve acımasızlık yüzünden Latinlerden ve olası egemenliklerinden çekiniyordu.

14. yüzyılın ortalarında Bizans, Türkler ve Sırplar lehine toprak kayıplarından sonra artık bütünüyle güçsüz ve etki-

siz bir devlet durumuna düştü. Osmanlı toprakları ortasında bir adacığa dönüşmüş olan Konstantinopolis'in Latinler tarafından alınmasının zorluğu herhalde Batılılarca da anlaşılmıştı. Kentin yöneticileri son ana kadar kiliselerin birleşmesini gündeme getirerek kurtuluşu Batı'da, sıradan insanlar ise ya Meryem Ana'da yada yazgının kaçınılmazlığına boyun eğmede aradılar. Aralık 1452'de Ayasofya'da, Papa'nın temsilcileriyle birlikte Katolik ayin yapıp, imparator birleşmeyi bir kez daha onaylarken, halk ve kimi din adamları aynı anda Pantokrator Manastırı'nda kendi mezheplerinden yana ayin yapıyorlardı. Her şeyin bittiğinin belli olduğu 28 Mayıs 1453 gecesi imparatorla halkın bir arada Ayasofya'da yaptıkları son ayin ise Ortodoks geleneğe göre yapıldı.

3. Anadolu'nun Türkleşmesi

Anadolu'da en son Rum odaklarının da Türk-İslâm yönetimi altında yaşamaları artık kaçınılmaz olmuştu. Rumlar bu Türk-İslâm-Osmanlı döneme sonraları Turkokratia (Türk yönetimi) demişler ve böyle bir 'egemenliğin' algılamasını taşımışlardır. Rum dünyasının Türk boyların yönetimi altına girmesi Konstantinopolis'in alınmasından çok önce, 11. yüzyılda Türklerin Anadolu'ya girmesiyle başlamıştı. Rumların tarihi 11. yüzyıldan sonra doğrudan ve hemen hemen kesintisiz bir biçimde Türklerle ilişkilidir.

Başka kavimlerin zorlaması ve daha elverişli bir yaşam edinme istemi gibi nedenlerle Batı'ya kayan Türk boylarının Anadolu'ya yönelmeleri 11. yüzyılda başladı. Bu akınların ideolojik gerekçesi cihattı. İki farklı toplum karşı karşıya gelmişti: Yerleşik Hristiyan toplum ve göçebe yada yarı yerleşik bir toplum olan Müslüman Türkler.

Akınlara karşı ancak kentler bir dereceye kadar tutunabiliyordu, ama surlarla çevrili olmayan yöreler talana karşı

koyamıyordu. Güçsüzleşen ve yoksullaşan Bizans Devleti'nin ordusu başarısız bir direnç sergiliyordu. Ağır vergiler altında ezilen Rumlar, Türklerin ilerlemesine karşı çıkmıyordu. Bizans topraklarına feodal yöneticiler olarak gelip tutunamayan Latinlerden farklı bir biçimde, kalıcı olarak ve batı feodalizminden farklı bir yapı ve anlayış sergileyerek gelen Türkler Anadolu'ya yerleşmeye başladı.

1373'ten sonra Bizans artık Osmanlıların vasalı durumundaydı; hareket serbestisini yitirmişti. Osmanlılar Konstantinopolis'teki taht kavgalarında söz ve karar sahibiydiler. Konstantinopolis'in Rum halkı kentin karanlık geleceğini herhalde sezmişti; kent sonunda ya Latinlerin yada Osmanlıların eline geçecekti. Venedik ve Cenova'nın yönetimindeki eski Bizans topraklarında yaşayan Rumlarla, Anadolu'da Türklerin egemenliği altında yaşayan Rumların ekonomik ve dinsel özgürlükler açısından kıyaslamalar İstanbul Rumlarınca da yapılıyor, tercih terazisi çoklukla Türklerden yana ağır basıyordu. Türk yönetimi altında yaşayan Rumlar ikinci sınıf halk muamelesi görüyorlardı, kâfir sayılıyor, cizye ödüyorlardı, çocuklarını devşirme usulü yüzünden kaybedebiliyorlardı; ama gene de koşullar göreceli olarak daha iyiydi. Türk egemenliğine giren yerlerde Bizans yasaları bütünüyle yürürlükten kalkmamıştı, din ve ticaret alanı daha serbestti, köylünün vergileri ve angaryaları Latinlerin egemenliğindeki yörelere göre daha hafifti. İmparatordan sonra en önemli kimse olan Lukas Notaras'ın ünlü 'Latin başlığını görmektense kentin içinde Türk'ün sarığını görmek daha iyidir' sözü bu kıyaslamanın özeti gibidir.[4]

Yaklaşık 400 yıl içinde (1071-1453) Anadolu Rumları'nın sayısında büyük bir düşüş oldu. Özellikle Anadolu Selçuk-

4 Tarihin garip bir cilvesi, bir süre sonra Notaras herhalde bu sözü ettiğine pişman olmuştu: İstanbul alındıktan hemen sonra oğulları ile birlikte Sultan'ın emriyle idam edildi.

luları'nın ortadan kalkmasından sonraki karışıklıklar, istikrarsızlık ve güvensizlik yıllarında nüfus azalması hızlandı. Ürün talanları ve köleleştirmeler bu dönemde sıklaşmış ve yerel cemaatler erimişti.

Anadolu Selçukluları'nın ve sonraları Osmanlıların Anadolu'ya egemen olmalarıyla, Anadolu'da yaşayan Rumlar politik ve kültürel merkezleri olan Konstantinopolis'in, Rum yönetici 'aristokrasisi'nin, Ortodoks kilisesinin ve genel olarak Bizans'ın ekonomik etkilerinden ve etkinliklerinden yoksun kalmıştı. Anadolu'daki Kilise ise bir yanda topraklarının ve gelirlerinin büyük bir bölümünü kaybetmiş, devletin lojistik desteğinden yoksun kalmış ve öte yanda da önceleri Bizans bürokrasinin üstlendiği kimi devlet görevlerini de -yargı, cemaatin vergilerini toplamak gibi- üstlenmek zorunda kalmıştı.

Hristiyanlık artık yenik düşenlerin dini olmuştu. Rumlar, ikinci sınıf halk olarak görüldü. Ortodokslar kimi ek vergiler verirdi, bu cemaate düşük statülerini vurgulamaya yönelik kimi ilkeler -giyimde zorunlu renkler gibi- uygulanırdı, adalet önünde Müslümanlarla eşit konumda değillerdi, arada devşirme yöntemi ile çocuklarından oluyorlardı. Bu ikinci sınıf cemaat statüsü, Rumların kendi (dinlerinden ve soyundan olan) devletlerini yitirmelerinin kaçınılmaz sonucuydu. Bu koşullar altında halkın büyük bir bölümü genellikle 'serbest iradeleriyle' dinlerini değiştirip Müslüman oldu. Birkaç yüzyıl içinde 'Diyar-ı Rum', Türklerin yeni yurduna dönüştü.

4. Osmanlı Dönemi - Patrikhane

1453'te Konstantinopolis'in Osmanlılarca fethinden sonra Rumların yaşamında köklü değişiklikler oldu. Cemaatlerin varlığı, dinleri ve kimi hakları resmen tanındı: II. Mehmet

(Fatih), Teodoros Agallianos'un söylevlerinden anlaşıldığına göre, Bizanslı danışmanlarının tavsiyesi doğrultusunda Ortodoks Kilisesini yeniden kurdurdu. Kiliselerin birleşmesine karşı çıkmış olan II. Gennadios Sholarios köle olarak satılmış olduğu Edirne'de bulunmuş, İstanbul'a getirilmiş, Bizans geleneklerine uygun bir biçimde yeniden toplanan Sinod tarafından patrik seçilmiş ve (gene Bizans'ta olduğu gibi) devletin başı olan sultanın da onayıyla makamına yerleşmişti.

İki cemaat, yani egemen ve Müslüman olan 'yöneticiler'in cemaatiyle savaşta yenilmiş ama 'boyun eğdikleri' için varlıklarına izin verilmiş olan Ortodoks cemaat, İstanbul'da bu eşitsizliği sürdürüp yeniden üreterek yaklaşık 500 yıl bir arada yaşadılar. Hristiyanlık, güçlü bir devletin karşısında güçsüz olanların dini olarak geliştiği, Müslümanların dini ise farklı dinden kimseleri fetheden bir devletin dini olarak kurulduğu ve geliştiği için, bu iki dinin müminleri, bu karşıt ama tamamlayıcı gelenekleri yüzünden uyum sağlamakta zorluk çekmediler. İslâmiyet başından beri 'kitap' sahiplerine yaşam hakkını, Hristiyanlar ise 'Sezar'ın hakkını' hep tanımışlardı.

Sultanın bir beratla tanıdığı haklara 'imtiyazlar' dendi. Bu haklar Rumlar için yeni bir yasal statü oluşturdu, Ortodoksların toplum içindeki yerlerini belirledi, Rum yöneticilerin yeni görevleri onlara saygınlık sağladı ama sorumluluklar da yükledi. Güçlenen İstanbul Kilisesi, Batı'nın Katolik dünyasına karşı bir zırh gibi kullanıldı, devletle işbirliği içinde, Ortodoksların aralıklarla İslâm'a geçmelerine engel olamamakla birlikte, 'kiliselerin birleşmesi' hesaplarına son vererek Katolikleşmeyi engelledi. Ortodoks Patrikhane İstanbullu Rumların bugüne dek süren en eski kurumlarıdır. Bizans'ın devamı sayıldığında yaklaşık on yedi yüzyıllık bir yaşamı vardır.

II. Mehmet'in sağladığı haklara göre Ortodoks Kilisesi'nin (Patrikhane'nin) ve Rum cemaatin başında Sinod tarafından seçilen 'millet başı' patrik vardı. Patriğin tüm Ortodoks hakların üstünde mutlak ruhani ve idari yetkileri vardı. Kilise, evlilik, miras gibi özel hukuk alanındaki davalara bakabilirdi. Sonraki yıllarda patrikler vergi işlerine de karışmaya başladılar; özel kimi vergileri toplama, kimi vergileri de devlete aktarma zorunluluğunu üstlendiler.

Patrikhane üç yönetim biriminden oluşurdu: Sinod, Sinod'un seçtiği patrik ve Patrikhane'nin ileri gelenleri. Ancak yönetime, sonraları Fenerliler sınıfını oluşturacak olan cemaatin zengin ve güçlü sivilleri (Şeytanoğlu lakabıyla da bilinen Mihael Kantakuzenos gibi), zaman zaman (1570-1670 arasında olduğu gibi) Katolik yada Protestan yabancı büyükelçiler ve Osmanlı yöneticileri de karışırlardı. Çıkar kavgaları, rüşvet olayları ve hizipleşmeler yüzünden sık sık patrik değiştirilirdi: 15. yüzyılın ilk yarısında dört ikinci yarısında on sekiz, 16. yüzyılda on sekiz ve 17. yüzyılda elli dört patrik değişikliği oldu. Sonraki yüzyıllarda loncaların temsilcileri de Patrikhane yönetiminde ağırlıklarını koymaya başladı: 'Yerel sinod' adındaki yeni ve genişletilmiş bir kurulla, sivillerin artan etkinlikleriyle ve kimi görevleri üstlenip özel unvan sahibi olmalarıyla patriğin gücü 17. yüzyıldan sonra zayıfladı.

Patrikler genellikle devlete sadık kaldılar. Ancak özellikle 1565-1620 yılları arasında, Venedik, İspanya ve Papa gibi Batıcı güçlerden yana bir tutum içine giren patrikler de oldu. Bu yıllar Osmanlı Devleti ile Batı arasında toprak elde etme mücadelelerinin süregeldiği ve güç dengesinin, özellikle Akdeniz'de, henüz Osmanlılar lehine kesinlik kazanmadığı dönemdi. Başkaldırmalara katılan yöreler genellikle Venedik ile tarihsel bir ilişkide bulunmuş olan Mani (Güney Mora), Epir, Kıbrıs, Yediada, Rodos, Kiklad Adaları vb.

yerler, başkaldıran din adamları ise genellikle Batı'da eğitim görmüş, Rönesans'ın da etkisinde kalmış olan kimselerdi.

Ortodoks Kilisesi'nin bu yeni yaşamı düşünce ve kültürel katkı açısından pek parlak olmadı. Kentlerde ve büyük yerleşim merkezlerinde Hristiyan cemaatlerin gittikçe seyrekleşmesi ve vakıflarına el konulması ruhban sınıfının ekonomik gelirlerinin azalmasına neden olmuş, devletin el değiştirmesi ise Rum milletini yönetici aristokrasisinin kültürel alandaki desteğinden yoksun bırakmış ve kültürel açıdan geriletmiştir: 'Aydın' sayılabilecek birçok kimse Batı'ya göç etmiş, eğitim kurumları zayıflamış ve hemen hemen yok olmuştu. Bu yeni dönemin ilk yüzyılından başlayarak Patrikhane kurumu da, eğitim düzeyi düşen ve para bulup mevki satın alma yarışı içine giren ruhban sınıfıyla, büyük bir kültürel gerileme sergilemişti.

II. Mehmet'in sağladığı imtiyazlar sonraki yıllarda tutarlılıkla sürdürülmedi. 1521'de İstanbul'da zorla 'İslâmlaştırma' girişimleri oldu. 1586'da ise Patrikhane'nin kilisesi camiye dönüştürüldü. 17. yüzyılın ikinci yarısında, Girit Savaşı (1645-1669), Venedik'in Mora Seferi (1684) ve Avusturya Savaşı (1682-1699) yüzünden Osmanlı yönetimi Hristiyanlara karşı tutumunu sertleştirdi. Bu dönemde iki patrik (II. ve III. Partenios) asılarak idam edildi.

Osmanlı yönetimi Rumların Batı Avrupa'daki Hristiyan dünyası ile ilişkiler kurmasına, onlardan etkilenmesine ve özellikle onların inançlarını ve yöntemlerini benimsemelerine hoşgörüyle bakmadı. Zaten Rumlara sağlanan ayrıcalıkların temel amacı Ortodoksların Batı'yla olası bir işbirliğini engellemekti. 1484'te Patrik, 1439'da varılmış olan kiliselerin birleşmesi kararını resmen bozdu. Katoliklerle ilişkiler koptu. Papanın eylem alanı, Osmanlı topraklarının dışında tutuldu. Girit'te Katolik Venediklilere karşı iki Ortodoks ayaklanmasından sonra (1453-1454 ve 1460-1462)

adada Latin baskısı arttı. Ortak düşman Katoliklere karşı Müslüman-Ortodoks ittifakı gündemdeydi.

Rumlar için bu yeni bir dönemdi çünkü Ortodoksların Batı ile ilişkileri Doğu Roma'nın (Bizans'ın) kuruluşundan beri, tüm çatışmalara rağmen, kesintisiz sürdürülmüştü. Özellikle kiliselerin birleşmesinden yana olanlar eğitim ve ideolojik destek için hep Batı'ya gitmişlerdi. Patrikhane'nin ve ruhani kesimin yoksullaştığı ve güçsüzleştiği 15., 16. ve 17. yüzyıllarda Batı'daki Hristiyan okulları, kurumları vb., Doğu'dakilerden daha üstündü. Katolik Kilise, Ortodoksları kendisine bağlamak için uzlaşmacı formüller de gündeme getirmişti. 'Unit' denen anlayışa göre Ortodokslar tüm geleneklerini, ayin biçimlerini, simgelerini aynen sürdürebilecekler, ancak kilise başı olarak Papa'yı tanıyacaklardı. Yüzyıllar içinde 'unit' olan Ortodoks toplumlar ve kimseler pek çoktu. Batı'ya ilgi, hayranlık ve gıpta ile bakan Rumlar, Bizans'ta olduğu gibi Osmanlı döneminde de vardı.

Luther 1517'de Papa'ya karşı çıktı ve Avrupa içinde üçüncü bir cephe açtı. Bu yeni mezhep Rumlar arasında taraftar bulamadı ama Protestan ve Ortodoks kiliselerin ileri gelenleri arasında yumuşak tonda mezhep tartışmaları mektuplaşmalar aracılığıyla yıllarca sürdürüldü. Luther Papa'ya boyun eğmemiş olan Ortodokslara ilgi duymuş, yakını Philip Schwarzerd (1497-1560) Ortodoks din adamlarıyla ilişki kurmuştu. Resmi mektuplaşmalar 16. yüzyılın ikinci yarısında başladı; buna Patrik II. İeremias da katıldı. Bu Protestan-Ortodoks diyalogu ise Katolikleri çok rahatsız etti.

Katolik Kilisesi 1545-1563 yılları arasında Trento Sinodu ile Protestanlık'a karşı önlemler aldı ve kendine çekidüzen vermeye çalıştı. Ortodoks dünyaya karşı da politikasını yumuşattı ve hatta yardım elini uzatır gibi oldu; Patrikhane'nin Protestanlarla oluşturacakları olası bir ittifaka karşı önlem alma gereğini duydu. 1577'de Roma'da Collegio Gre-

co kuruldu. Çok yüksek düzeyde klasik Yunan (ve hümanist) eğitimi veren bu okula Yunanistan'dan burslu gençler alındı. Bu okul çağdaş Yunan aydınlanma hareketinde önemli bir rol oynadı. 1576-1599 yılları arasında bu okulda İtalya'daki Rumlardan başka (bugünkü) Yunanistan yörelerinden ve İstanbul'dan 125 öğrenci okudu (Trento Sinodu'ndan önce de Katolik İtalya'da Rumların dilini ve dinini hoşgörüyle kabul eden okullar açılmış, Ortodoks din adamlarına kimi haklar tanınmıştı. 1514-1521 yılları arasında tarihte ilk çağdaş Grekofon okul, bir lise, açılmış, bu okulda sonradan kültür alanında önemli katkıları olacak kimseler okumuştu.)

Patrikhane tarihinde gelmiş geçmiş en ilginç ve aydınlanmacı patrik de bu yıllarda yaşadı. Otuz Yıl Savaşları döneminde (1618-1648), Katolikler ve Protestanlar, bir yanda Fransa ile Avusturya, öteki yanda İngiltere ile Hollanda savaşmaktaydı. Kirillos Lukaris (1572-1638) Girit'te doğmuş, Padova'da okumuş, İskenderiye Patriği olmuş, bu sürede zamanın aydınları, kardinalleri, kralları ve Papa ile mektuplaşmış, 1621'de İstanbul'da patrik olmuştu. Kesin olarak Katolik dünyaya ve anlayışa karşı çıkmış, patrik olduğunda Protestan elçilerle ilişki kurmuş, onlara yakın bir anlayış sergilemişti. Dünya olaylarını yakından izlemiş, birçok okul kurmuş, 1608'den beri kapanmış olan Patrikhane'nin yüksekokulunu yeniden düzenlemiş ve başka ünlü bir aydın olan T. Koridaleos yönetiminde bu kurumu etkin bir okula dönüştürmüş, Patrikhane'de bir matbaa kurdurtmuş (1627), Yeni Ahit'i halk diline çevirip Cenevre'de bastırmış (1638) ve genellikle İstanbul'da aydınlanma havasını estirmişti. Ancak bu gelişmelere karşı tepkiler gecikmedi. Katolik elçiler ve tutucu Rum din adamları Osmanlı yöneticilerini devreye soktular ve iftira ve baskılar sonunda Lukaris 17 Haziran 1638'de devlet kararıyla boğduruldu. Düşman-

ları matbaayı kuruluşundan birkaç ay sonra kapattırmışlardı. Öteki girişimlerine de set çektiler. İleri hamleler son buldu. Rumlar arasında gelişebilecek gibi görülen ve bir süre sürdürülmüş olan aydınlanma hareketlerinin de önü kesilmiş oldu. Bu patriğin, Batı'da eğitim görmüş olan tek patrik olmasının herhalde bir rastlantı sayılmaması gerekir.

Kilise ve özellikle Patrikhane kurumu, yönetim biçimi ve anlayış olarak 19. yüzyıla kadar göreceli bir süreklilik sergiledi. Kilise-devlet ilişkilerinde de kesin bir çatışma ve karşıtlık görülmedi. Osmanlı Devleti Avusturya ve Rusya gibi yabancı güçlerin girişimleri ve baskılarıyla Ortodokslara kimi ek haklar tanımış, 1690'da Sadrazam Köprülü Fazıl Mustafa Paşa zamanında, 1774 Küçük Kaynarca ve 1792 Yaş antlaşmalarıyla Rumların hakları yeniden doğrulanmış, kilise kurma hakkı tanınmıştı.

Ancak 19. yüzyıla girerken Osmanlı Devleti'ne karşı Rumların direnci başladı. Kosmas Aitolos (1759-1779) dini kullanarak cemaat kimliğini vurguladı ve idamına kadar bir tür etnik bilinci yaygınlaştırmaya çalıştı. Büyük Petro'nun Müslümanları Avrupa'dan uzaklaştırma amacı gündeme geldikten sonra, kilisenin 'itaatsizliği' de bir dış destek buldu. 1768-1774 ve 1787-1792 Osmanlı-Rus savaşları sırasında özellikle Mora'lı din adamlarının ihtilalcilere katıldıkları görüldü. Osmanlı yönetimi de kiliseye karşı daha kuşkulu oldu.

Bu dönemden sonra Kilise-Osmanlı Devleti ve Rum cemaati-Müslüman cemaat arasındaki ilişkiler farklı bir konumda sürdürüldü. Ulusçu ideolojinin gündeme geldiği 18. yüzyılın sonlarından başlayarak temel çatışma, dinsel ağırlıklı değil, daha çok aydınlanmacılar-tutucular, cumhuriyetçiler-mutlakıyetçiler, ulusçular-dinciler yada uluslararası çatışmalar biçiminde gündeme geldi.

5. Yerel Rum Cemaatler

İstanbul, Osmanlılar tarafından fethi sırasında yağmalandığı ve halkı köle olarak (bir kısmı İstanbul dışına) satıldığı için II. Mehmet kenti yeniden canlandırmak gereğini duydu. Kentin nüfusu zaten fetihten önce de iyice azalmıştı; Rumların sayısı elli bin kadardı. Yeni sakinler Müslüman Türkler ile çeşitli Hristiyan topluluklardan oluştu. İstanbul'a yeniden yerleşen Rumlar, yaklaşmakta olan felaketten, yani bir fethin kaçınılmaz olarak doğuracağı yağma ve köleleştirmeden fetihten önce kaçan ve Anadolu'nun ve Mora'nın çeşitli yörelerine yerleşenler; Pontus'tan gelen ve İstanbul'un üst sınıflarını oluşturan soylular ve Ege adalarından, Epir'den, Anadolu'dan vb. getirilen Rumlardı. Yeni İstanbullu Rumlar bir süre için bazı vergilerden muaf tutuldu, kimilerine ev ve toprak ve toprağı işleyecek hayvanlar sağlandı. Doğu'dan ve Batı'dan getirilen Rumların oluşturdukları bu Hristiyan cemaatin sentez olarak ortaya çıkardığı ağız, kuzey Yunanistan'da egemen olan konuşmayı andıran bir Yunanca'ydı.

Rumlar genel olarak denize yakın ve Müslüman halkın yaşadığı merkezlerden uzak yörelere yerleştirildiler. Sonraki yüzyıllarda İstanbul'a gelen Rumlar da aynı yörelere yönelidiler. Bu yerleşim bölgeleri eski kiliselerin bulunduğu yerlerden saptanabilir. Beyoğlu'nun daha oluşmadığı 19. yüzyıl öncesinde Epirliler (genelde ekmek fırını işletirlerdi yada öğretmendiler) Ayios Demetrios ve Ayios Yeoryios kiliselerinin etrafında, yani Edirnekapı'da Fevzi Paşa Caddesi ile surlar arasındaki Sarmaşık'ta yaşardı. İnşaat işçileri Vlanga'da (Yenikapı'da) Ayios Theodoros Kilisesi civarında; Kaşkadalı (Marmara Adası'nın yakınındadır) kayıkçılar Hasköy'de Ayia Paraskevi yakınında; Sakızlı tüccar ve gemiciler Galata'da İoannes Prodromos Kilisesi etrafında ve ayrıca

Tatavla'da (bugün Kurtuluş), Haliç'te Yemiş İskelesi'nde, Manililer de (Güney Moralı) Tatavla'da; içkili aşevlerini işleten Konyalılar da Galata'nın Ayios Nikolaos Kilisesi yakınında bulunurdu. Kapadokyalı Karamanlılar Samatya'nın batısında Ayios Konstantinos Kilisesi civarında, Midilliler Kondoskali'de (Gedikpaşa) Oniki Adalı kayıkçılar, Simi Adalı dalgıçlar ve Kalimnoslu süngerciler Galata'nın Balıkpazarı'nda yaşarlardı. Fener bölgesi ise daha çok bir tür 'Bizans' nüfusunu barındırdı.

Surlar dışındaki kimi İstanbul yörelerinde Rumlar nüfusun önemli bir kesimini yada çoğunluğunu oluşturdu. Galata'da Batılı tüccarlar ve gene ticaret yapan Yahudilerle Rumlar yarışırdı. Yarış hem ticaret alanında hem de 'lüks' bir yaşam sürdürme alanında oldu. Üsküdar'da Rumlar Anadolu ticareti alanında çalıştılar. 17. yüzyılda Rum tüccarlar Fransız tüccarlarıyla rekabet etti. Rumlar ayrıca Kuruçeşme, Arnavutköy, Yeniköy, Tarabya, Büyükdere, Çengelköy gibi yörelerde de yoğun olarak yaşadılar.

Osmanlı Devleti içinde Rumların en yoğun yaşadıkları bölge İstanbul'du. Kenar semtlerdeki genellikle küçük ve gösterişsiz olan kiliselerin etrafında barınan Rumların üst ve daha zengin kesimini, 18. yüzyılda tüccarlar, inşaat ustabaşıları, doktorlar, kuyumcular, saatçiler, tercümanlar vb. oluşurdu. Bütün bu insanlar Rum milleti olarak 'millet başı' olan patriğin yönetimi ve sorumluluğu altında yaşamakla birlikte kendilerine özgü 'yerel cemaatleri' de (*koinotites*) oluşturdular. Bu yerel cemaatlerle ilişkili bize varan bilgiler özellikle 18. ve 19. yüzyıldaki cemaatlerle ilgilidir. Kendilerine özgü bir örgütlenme ve yönetim biçimi sergileyen bu cemaatler mahallelerde, köylerde ve adalarda görüldü.

Bu yerel cemaatlerin kökeni hakkında farklı görüşler vardır. Kimi tarihçilere göre bu cemaatler antik dönemlerden (hatta belki kent devletleri dönemlerinden) süregelen bir

toplumsal örgütlenme biçimiydi; kimilerine göre Osmanlı yönetimi sırasında genellikle vergilerin toplanmasını daha kolay kılmak için oluşturulmuş bir yönetim birimiydi; kimilerine göre ise Bizans döneminde yerel gereksinmeleri karşılamak için oluşturulmuşlardı. Kökenleri ne olursa olsun, bu yerel cemaatlerin, yani bu küçük toplumsal birimlerin önemi çok büyüktü. Rumlar bu yerel cemaatler içinde kimi alışkanlıklar ve inançlar edindiler: Ortodoks olmaları, 'millet sistemi' içinde öteki milletlerden ve özellikle Müslüman topluluklardan ve devletten ayrı bir kimlik taşımaları, toplumsal bir birim olarak var olmak ve etkili olmak için örgütlenmeleri gerektiği gibi. Bu yerel cemaatler içinde zamanla kimi yöneticilerin oylama yöntemiyle seçildikleri de kimi verilerden anlaşılmaktadır. Bu cemaatler vergi toplayan, yaşlılarına, yoksullarına bakan, üyeleri arasındaki davalara bakıp halleden bir tür küçük özerk toplumsal (ve bir tür demokratik eğilimler sergileyen) birimler gibi çalıştılar.

Rumlar içinde yerel cemaatlere paralel olarak loncalar da gelişmişti. Dar meslek çıkarlarını korumak için kurulan bu loncalar din gruplarına göre ayrı ayrı örgütlenmişti. Ancak bu bir kural olmayıp, örneğin kürkçülerde olduğu gibi Müslüman ve Hristiyan ortak loncalar da vardı.

18. yüzyılın sonunda ve özellikle Fransız Devrimi'nden sonra Avrupa'da 'özgürlük, eşitlik' gibi sloganlarla krallara, ruhban sınıfına ve aristokrasiye karşı olan yeni bir akım güç kazandı. Fransızların öncülüğünde yaygınlaşan bu sınıf içerikli ideolojik mücadele kısa zamanda halkları toplu eylemlere itti. Özgürlük ve parlamenter bir yönetim peşinde olan kitle eylemleri bir süre sonra 'ulusçu' denebilecek bir biçim aldı. Özgürlük, kişiler için değil 'ulus için' istenmeye başlandı. Rumlar yada Ortodoks Grekofon (Yunanca konuşan) topluluk bu yeni gelişmelerin karşısında bocaladılar ve bölündüler.

Rumlar arasında, Patrikhane ve Fenerlilerin bir bölümü tutucu güç sayılabilir. Osmanlı Devleti ve egemen güçlerle işbirliği içinde olan Patrikhane üst düzey yöneticileri ve Fenerlilerin ileri gelenlerinin bir bölümü ortaya çıkan yeni ideolojinin karşısında yer aldı. Zaten yeni ideolojinin sözcüleri bu 'tutucu' kesimi, geleneksel ayrıcalıklara sahip olan 'aristokrasi' ve ruhban sınıfı gibi algılamış, düşmanı saymıştı.

Patrikhane ve Fenerlilerin bu bölümü Yunanlıların demokratik bir düzen doğrultusundaki eylemlerine (1821 yılında baş gösteren Yunan İhtilali'ne) karşı çıktılar. Patrik Grigorios önce risaleler yayımlayarak demokratik güçlere karşı ideolojik bir mücadele başlattı ve nihayet ihtilalcileri aforoz etti. Özellikle aristokrasiye karşı olan, soyluların kellelerini, topraklarını alan, kilisenin servetine el koyan ve 'aşağı' sınıfları söz sahibi kılan yeni yönetim anlayışına karşı çıktılar.

1821'de Yunan İhtilali ile 'Fener dönemi' birden son buldu. Patrik Grigorios sorumlu cemaat başı sıfatıyla, başka din adamları ve halktan kimseler ise gözdağı verme amacıyla idam edildi. Osmanlı yönetimi Fenerlilere artık güvenmedi, onları voyvodalık ve tercümanlık işlerinde kullanmadı. Karşılıklı güvensizlik, Osmanlı yönetimiyle Fenerliler arasındaki çatışmayı körükledi. Yunan İhtilali ile İstanbul'da başlatılmış olan sindirme hareketinin sonucunda Fenerlilerin bir bölümü Batı'ya, Rusya'ya yada isyan bölgesi olan Mora'ya kaçtı.

Fenerlilerin tarih içinde ikili işlevleri olduğu söylenebilir. Bir yanda kültür alanında, yani dil, yazı, edebiyat ve düşünce alanındaki katkılarıyla Yunan ulusçu gelişmelerinin temelini attılar, hatta Rumların örgütsel piramidinin başında bir tür yönetim özerkliği oluşturarak gelecekteki devlet örgütlenmesinin ilk nüvelerini ve deneyimlerini başlattılar, öte yanda ortaya çıkan 'çağdaş' düşüncelere karşı bir tutum

içine de girdiler. Bu ikili ve çelişkili tutumu, Fenerlilerin iki ayrı kolu, yani ilerici ve tutucu kesimleri sergiledikleri gibi, bazen de aynı kimseler bu ikili özelliği aynı zamanda dile getirdiler: Kimi Fenerliler kültür alanında ilerici, siyasal alanda tutucu oldular, örneğin Fenerli D. Katarcis-Fotiadis (1730-1807) gibi. İstanbullu Rumların da bu iki farklı görüşün arasında bölündükleri yada bocaladıkları söylenebilir.

6.1. Yunan Devletinin Kuruluşu

1829'da Yunan milli devletinin kurulması Rumların yaşamında önemli bir aşamadır. O güne dek Osmanlı yönetimince bir cemaat olarak algılanan Rumlar, birden yabancı bir devletin, Yunan devletinin uzantısı, hatta beşinci kolu gibi algılanmaya başlandı. 'Devlet' bu cemaate karşı kuşku ve güvensizlik duydu: Rum cemaati de devlete karşı yabancılaşmaya başladı. Fenerlilerin ve genel olarak Rumların devlet görevleri üstlenmeleri kısıtlandı. Rumlar kendilerini yeni Yunan devletine yakın hissetmeye başladılar.

Ancak İstanbul'daki tutucu Rum kesimle yeni kurulan ulusçu Yunan devleti arasında sürtüşme uzun süre gündemde kaldı. Yunan devletinin ilk eylemlerinden biri İstanbul Patrikhanesi'nden bağımsız kendi özerk kilisesini kurmak oldu. İki kilise arasındaki ilişkiler ancak 1850'de normale döndü, ama aralıklı sürtüşmeler de hep görüldü.

İstanbul Patrikhanesi çevresi, Yunanistan'da gelişen ulusçu gelişmelere herhalde hiçbir zaman tam olarak katılmadı. 1840'larda ortaya çıkan 'Megali İdea', yani tüm Yunanlıları ve yaşadıkları yöreleri yeni kurulan devlete katma düşüncesi, Patrikhane tarafından benimsenmedi. Patrikhane, kimi İstanbullu soylular, zenginler ve aydınlar, Osmanlı çatısı altında ama Ortodoks ve Rum olarak yaşamayı yeğlediler. Bu

hareket kimi zaman 'Hellen Osmanlılığı' olarak da dile getirildi. Bu tür görüşlerin taraftarları Osmanlı Devleti'nin güvenini yeniden kazanarak 19. yüzyılın ortalarından başlayarak devlet yönetiminde önemli mevkiler kazandılar. Ortak bir Türk-Yunan devletinin kurulması için 1908-1912 arasında *Ion Dragoumes* (1878-1920) ve *Atanasios* Suliotes-Nikolaides (1878-1945) İstanbul'da kısa süreli politik bir eyleme girişen illegal İstanbul Örgütü'nü kurdular.

6.2. Rumların Siyasal ve Hukuksal Konumları

Rumlar Osmanlı Devleti'nin klasik 'millet sistemi' içinde özel bir statüde yaşadılar. 19. yüzyıla kadar Rumların ayrı ve 'aşağı' konumda olduğunu gösteren uygulamalar, genel hukuk, yönetime katılma, din ve evlilikler alanındaydı. Mahkemede gayrimüslimlerin şahitliği ikincildi. Gayrimüslimler özel vergiler öderlerdi: Ticaret hakkı ve bu alanda gerekli izinleri almak için Hristiyanlar Müslümanlara kıyasla, az da olsa daha fazla vergi ve daha yüksek gümrük vergisi öderlerdi. Asker, subay ve devlet memuru olamazlardı. Hristiyan kimliklerini koruyarak üstlenebilecekleri devlet görevleri, yabancı dil gerektiren kimi danışmanlık görevleriyle genellikle 18. yüzyıldan sonra, voyvodalık ve tercümanlıkla sınırlanmıştı. Yeni kilise kurmak yasaktı; onarımlar izne bağlıydı. Hristiyan erkeğin Müslüman bir kadınla evlenmesi yasaktı: Müslüman erkek gayrimüslim bir kadınla evlenebilirdi. Yasaya uymayanlar idam yada linç edilirdi. Karma evliliklerde çocuklar Müslüman olurdu. Hristiyanlıktan Müslümanlığa geçme serbest olmakla birlikte, ters yönde bir din değiştirme ölümle cezalandırılırdı.

Rum milletinin 'aşağı' olduğunu anımsatmayı amaçlayan simgesel denebilecek uygulamalar pek çoktu. Rumlar sakal bırakamazdı, belli renkte giysiler giymeleri gerekirdi, kaldı-

rımda yürüyemez, ata binemezlerdi. Evleri taştan yada çok katlı olamazdı. Kürk giymeleri izne bağlıydı. Hristiyan efendisi olan köle Müslümanlığı seçtiğini dile getirdiğinde salıverilmesi gerekirdi, dolayısıyla Hristiyanlar köle kullanmaktan kaçınırlardı.

Zenginleşen ve belli bir toplumsal güç kazanan ama devlet sınırları içinde eşit siyasal haklardan yoksun olan Rum burjuvaların konumu ise, aristokrasi tarafından horlanan ve hakları kısıtlanan Batı Avrupa burjuvazisine benzetilebilir. Rumlar bu konudaki hoşnutsuzluklarını çeşitli biçimlerde dile getirdiler. Siyasal haklarının sınırını genişletmek için kimi zaman Osmanlı yöneticilere ricalarda bulundular, kimi zaman yöneticileri zorladılar, kimi zaman da Osmanlı toprakları dışında ittifaklar aradılar. Sık sık yabancı devletler bu durumu kaçırılmaması gereken bir fırsat bilip Hristiyanları koruma bahanesiyle Rumlardan (ve genel olarak gayrimüslimlerden) yana girişimlerde bulunup Osmanlı Devleti'nin içişlerine karıştılar; kimi zaman Batı'nın halkları ve kamuoyu, insancıl ve demokratik gibi daha içten dürtülerle Hristiyan halka destek çıktı. Temelde bir Müslüman-Hristiyan mücadelesine dönüşen ve dış güçlerin istismar ettiği bu siyasal ve ideolojik mücadele, Rumlarla Osmanlı Devleti arasında kuşkuyu, güvensizliği artırdı ve toplumsal huzuru bozdu.

Osmanlı yöneticileri genellikle Batı'ya hoş görünmek ve siyasal ve ekonomik baskılardan kurtulmak amacıyla, ama köklü bir siyasal değişikliğin yararına pek inanmadan, özellikle 19. yüzyılda bir dizi reformlara giriştiler. Gönülsüz yapılan reformlara Müslüman halk destek vermedi; hatta yer yer karışıklıklar çıktı, protestolar görüldü. 1839'da Tanzimat Fermanı ile 'can, ırz, mal güvenliği' sağlanacağı, vergiler ve askerlik konularında Müslümanlarla 'sair milletler' arasında eşitlik tesis edileceği ilan edildi. Gerçekten de

1840'ta Ceza Kanunnamesi'nin yürürlüğe girmesi ve İdare Meclisleri'nin kurulması ile Rumlar yerel yönetimlere kısmen katılmaya başladılar. 1850'de Ticaret Kanunnamesi Osmanlı milletleri arasında, pratikte olmasa da hukuk alanında, eşitliği sağladı. Islahat Fermanı (1856) bu eşitliği yeniden onayladı, askerlik konularında eşitlik yönünde adımlar atıldı. 1856'da Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye ve 1868'de Şûra-yı Devlet'e Rum delegeler tayin edildi. 1876'da Kanun-ı Esasi'yi hazırlayan komisyonda da iki Rum delege yer aldı. 1864'te yeni ve ileri bir eyalet ve vilayet yönetimi, 1876'da da meşruti yönetim denendi ve aynı 'eşitlik' vaatleri tekrarlandı. II. Meşrutiyet de bu 'eşitlik' sloganlarını yineledi.

Ancak çağdaş anlamda siyasal eşitlik çok uluslu Osmanlı Devleti içinde gerçekleşmedi. Yetmiş yıl içinde eşitliği sağlayacağını ilan eden reformların dört kez yürürlüğe konması, bu reformların eşitliği bir türlü sağlamadığını gösterir. Eşit yurttaş kavramı, toplumun Müslüman kesimi tarafından benimsenmedi ve pratiği uygulamaya konamadı. Gelişmeler her seferinde bir süre sonra tavsadı. Ancak İstanbul Rumları bu gelişmelerden, gene de büyük yarar gördüler.

6.3. Rumların Altın Devri

Yunan İhtilali'nin yankıları dindikten ve Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı gibi reformlardan sonra, özellikle 19. yüzyılın ortalarından başlayarak 1908'e kadar olan özellikle Yunan devletinin genişleme eğilimleri sergilemediği yıllarda, Rum cemaati en parlak dönemini yaşadı, devletin güvenini yeniden kazandı ve özellikle Batılı devletlerin ticaret işlerinde aracı konuma girerek zenginleşti.

Osmanlı toplumunun Batı'nın pazar ekonomisi yörüngesine girdiği 19. yüzyılda özellikle 1838'de İngilizlerle imza-

lanan antlaşmadan ve Batı sermayesinin Osmanlı topraklarına girmesinden sonra (1855, 1858, 1860 yıllarındaki devlet kredilerinden sonra), Rumların bir kesimi tüccar, İngiliz ve Fransız tüccarların komisyoncuları, aracıları ve banker (sarraf) olarak önem kazandılar. II. Abdülhamit döneminde (1876-1909) Yeoryios Zarifis, Hristakis Zoğrafos gibi bankerler devlete kredi verir konumdaydılar. Diğer ünlü bankerler arasında Evgenidis kardeşler, Stefanovik Skilitsis, Mavrokordatos, İlyaskos vardı. İşadamları olarak da Simeon Siniosoğlu, Yorgos Hrisovergis, İoannis Haritonidis, İosifakis Eksercis gibi kimseler ün yapmıştı. Ayrıca kimi Rumlar hekimlik, mühendislik, avukatlık, öğretmenlik alanlarında da önemli mevkiler elde ettiler. Avrupa kökenli şirketlerde önemli idari görevler üstlendiler. Kalifiye işçi statüsünde olan işçiler de genellikle Rumlardı.[5]

Rumlar bu dönemde çok geniş ve etkili bir kültür ve eğitim gelişmesi sergilediler. 1870'lerde İstanbul'da yirmi altı dernek (*silogoi*) kurulmuştu. Bunların en önemlisi 1861'de kurulan ve bir eğitim bakanlığı gibi yoğun bir çalışma içinde giren Elinikos Filoloyikos Siloğos Konstantinupoleos'tu. Bu yıllarda 105 okulda 15.000 öğrenci eğitim görüyordu. 1844'te Heybeliada Ruhban Mektebi kuruldu. 1881'de Zarifis ve başka zenginlerin yardımıyla Fener Lisesi (Megalê tou Genous Scholê), 1882'de Zappas'ın parasal yardımıyla Zappion Kız Lisesi, 1892'de banker Zoğrafos'un yardımıyla Beyoğlu'nda Zoğrafyon Rum Erkek Lisesi inşa edildi. 1835'de Heybeliada'da Ticaret Okulu, 1909'da Beyoğlu'nda Dil ve Ticaret Okulu kuruldu. Gene Beyoğlu'nda Hacihristos'un Lycee'si, Kendrikon Kız Lisesi, Ayia Triada, Ayios Konstantinos-Ayia Eleni kiliseleri kuruldu. Bu dönemde kilise inşa etme yasağı da kalkmıştı.

---

5 Beşinci Bölüm'de 'İstanbul Örgütü' hareketine de bkz.

Ayrıca gene cemaat parasıyla inşa edilen hayır kurumları da vardı. Kırk kadar binadan oluşan Balıklı Rum Hastanesi 1753'te hizmete girdi. 1853'te Büyükada'da yetimler evi kuruldu. Rumların yoğun olarak yaşadıkları Tatavla'da 19. yüzyılın sonlarında (sonraları Kurtuluş Kulübü adını alacak olan) bir spor kulübü ve müzik derneği kuruldu. 1906'da 'Ara Olimpiyat Oyunları' şampiyonu olan Yorgo Alibrantis ve Nikolas Alibrantis kardeşler bu spor kulübü üyeleriydi.

Kimi Rumlar önemli devlet görevleri üstlendiler. Stavrakis Aristarhis ve Spiridon Mavroyenis (Marko Paşa) II. Abdülhamid'in kurduğu Kanun-ı Esasi hazırlama komisyonuna girdiler. Aleksandros Mavroyenis Viyana'ya, Ioannis Aristarhis Berlin'e, Grigoris Aristarhis Washington'a elçi olarak gönderildi. Konstantinos Muruzis Atina'da elçi oldu; 1869'da Paris Kongresi'nde, 1871'de Londra'da Osmanlı Devleti'ni temsil etti. Aleksandros Karateodoris (1833-1906), Roma'da elçi olarak bulundu ve 1878'de Berlin Kongresi'nde Osmanlı Devleti'ni temsil etti. K. Musuros 1840-1848 arasında Osmanlı çıkarlarını Atina'da elçi olarak etkili bir biçimde savundu. Bu Rumlar, Atina merkezine bağlı olmayan, kendilerini Osmanlı Devleti'yle özdeşleştiren kesimdendi.

Yeni oluşan bir burjuva sınıfı gibi davranmaya başlayan bu zengin ve etkin Rum cemaati içinde bir kültür yaşamı oluştu. Kitap basımı hızlandı, Moliere yada Aishilos'un yapıtlarını sahneye koyan tiyatrolar ortaya çıktı. Burjuvazinin güçlenmesi yeni dengelerin oluşmasına neden oldu; etkiler Patrikhane'de de görüldü. 1862'den başlayarak Patrik, ruhanilerle sivillerin bir arada oluşturdukları meclis tarafından seçilmeye başlandı. İstanbullu Rumların sekiz üyesini seçtiği on iki üyeli Sürekli Cemaat Karma Meclisi, Kutsal Sinod'la birlikte din işlerini yürütmeye başladı.

Üç yeni semtte, Galata, Beyoğlu ve Tophane'de, Rumların

nüfusu yüz bine vardı. 1880'lerde İstanbul Rumlarının nüfusunun, İstanbul'a yeni göçlerden sonra yaklaşık 200.000 kadar olduğu tahmin edilmektedir. Beyoğlu, Rumların en yoğun bulundukları ticaret ve kültür alanlarından biri oldu. Bu yıllarda 80'den çok kilise, 500 ayazma dindarlara hizmet sundu. Boğaziçi'nde kimi semtler, Adalar, Pendik, Yeşilköy, Bakırköy özellikle sayfiye yerleri olarak ün kazandı. Rumlar, özellikle bu dönemden başlayarak İstanbul'a Batı yaşam biçimini getirdiler. Burjuva sınıfına özgü ölçülü bir lüks, geleneksel kurallara karşı çıkan kadınlı-erkekli 'modern' bir eğlence biçimi, daha serbest kadın-erkek ilişkileri, Batı tipi giyim, yabancı dillere verilen önemle, İstanbul'un Levantenleri ve yabancı uyruklu kimseleriyle birlikte kente kozmopolit bir hava verdiler.

Fener yöresi bu yıllarda önemini kaybetti ve yalnız Patrikhane'nin geleneksel semti olarak yaşamını sürdürdü. Fener Lisesi ve Yoakimyon Kız Lisesi Fener'in önemli kurumlarındandı.

Rumların belki ilk (ve herhalde son kez) politik ve ekonomik isteklerini dinamik ve demokratik bir biçimde dile getirmeleri bu 'parlak' dönemin son günlerinde oldu. Büyük bir katılımla gerçekleşen politik protesto yürüyüşü 1908'de görüldü. İstanbul Örgütü'nün yönettiği Politik Dernek (Politikos Sindesmos) otuz bin kadar Rumla Galatasaray'dan Bâbıâli'ye yürüyüp milletvekili seçimlerindeki yolsuzlukları protesto etti.

6.4. Atina-İstanbul: İki Merkez

Yunan devletinin kuruluşundan sonra Yunanca konuşan Hristiyan Ortodoks halk iki merkez arasında kalmış oldu. Atina bir ulusal merkezdi; İstanbul'daki Patrikhane ise ruhani bir merkez. Ancak Patrik, 'millet başı' sıfatıyla aynı za-

manda bir cemaat başı konumunda da bulunuyordu. Bu 'ikilik' bugüne dek kesintisiz süregelmiştir. Atina ulusal çıkarlar adına tüm Yunanlıların lideri olmaya çalışırken, Patrikhane tüm Ortodoksların lideri konumunu sürdürmek istemiştir. Bu çerçevede kimi zaman Yunan devleti yöneticileri devlet sınırlarını genişletmeye çalışırken (Megali Idea örneği) Patrikhane böyle bir davranışın Ortodoksları böleceğini savunmuştu.[6]

Patrikhane'nin karşı çıktığı ikinci gelişme Osmanlı Devleti içindeki kimi reformlardı. 'Eşitlik' anlayışı, özellikle belediye meclislerinde 'sivil' cemaatlerin seçeceği temsilcilerce yönetilmeleri ruhban sınıfını rahatsız etmişti. Bu gelişme, o güne dek atamalarla yöneticileri kontrolünde tutan Patrikhane'nin gücünü azaltmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin gündeme getirdiği bu reformlara Patrikhane karşı çıktı.

Bulgar Eksarhhanesi'nin kurulmasıyla Patrikhane'nin göreceli 'uluslar üstü' konumuna da bir darbe indirilmiş oldu; her ulusun 'kendi' kilisesini kurması gündeme geldi. Osmanlı yönetimi Rum Patrikhane'nin nüfusunu azaltmak için Eksarhhane'ye destek verirken, bu kez Rum Kilise daha 'ulusçu', daha 'Yunan' bir karakter edindi. Bu tarihten sonra da Patrikhane-Atina ilişkileri eskiye göre daha yakın oldu.

6.5. Ulusçu Çatışmalar

19. yüzyılın sonunda Türk ulusçuluğunun sözcüleri Osmanlı Devleti içinde etkin olmaya başladılar. Böylece Yunan ulusçuluğuna karşı ortaya yeni bir güç çıktı. I. ve II. Balkan Savaşı, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı olarak bilinen Türk-Yunan savaşı hem ulusçu ideolojinin bir sonucu hem de ulusçuluğu körükleyen politik gelişmelerdi.

---

6 Yunan ulusçuluğu Dördüncü Bölüm'de ele alınmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin güçten düştüğü, dağılmaya doğru bir gelişme sergilediği ve İstanbul Rumlarının güç kazandığı 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başında, Yunan ulusçuluğu ve yayılmacı eğilimleri doruğuna ulaştı. 'Megali İdea' olarak dile getirilen büyük bir Yunanistan düşü bu yıllarda Rumlar arasında güç kazandı. İstanbul'daki okullar, dernekler, gazeteler ve genel olarak cemaatin büyük bölümü, bu ulusçu amaç doğrultusunda çalıştı. 'Osmanlılık' düşüncesini dile getirenler, örneğin yukarıda belirtilmiş olan Hellen Osmanlılığı taraftarları Rumlar arasında azınlıkta kaldı.

Rumlar ve genel olarak Yunanlılar, ekonomik ve kültürel gelişmelerine güvenerek nüfus güçlerinin üstünde amaçlar peşinde koştular. Yunan ulusçuluğu, bir tür tarihsel hak iddiası ile Yunanlıların azınlıkta oldukları Osmanlı yörelerine de göz dikti ve Yunan devleti egemenliğini tüm Yunanlıları kapsayacak biçimde yaymak istedi.

Osmanlı yönetimiyle Rum cemaati arasındaki ilişkiler, Jön Türklerin (İttihat ve Terakki'nin) 1908'de iktidara gelmesiyle bozuldu. Rumlar (ve genellikle öteki gayrimüslim cemaatler) muhalefetin (Hürriyet ve İtilaf Fırkası gibi) yanında yer aldı. Merkezi ve milletlere özerklik tanımayan bir politikaya karşı olan ve liberal ekonomik anlayışla Rumların ekonomik çıkarlarına daha yakın görünen Prens Sabahattin'i tuttular. Örneğin Vasilaki Musuris-Gikis 1902'deki Jön Türk Kongresi'nde Rum grubun başkanı, 1908-1909'da Kâmil Paşa hükümetinde posta-telgraf nazırı, Prens Sabahaddin'in de yakını ve azınlıklar konusunda danışmanı idi.

İttihat ve Terakki, Rum cemaatiyle anlaşmaya çalıştı. A. Mavroyenis'i Viyana'ya elçi gönderdi. Rum milletvekili sayısının artmasını önerdi. Ancak 1908'deki 26 milletvekilinin çoğu, P. Karolides ve Em. Emanuilidis gibi milletvekillerinin uyarmalarına rağmen, muhalefetten yana tutum aldı. 1912 seçimlerinde İttihat ve Terakki (ve bu partiye bağlı on

beş Rum milletvekili) seçimleri kazandı, muhalefet ve onlarla birlikte Rumlar büyük bir yenilgiye uğradılar. 1913'ten sonra artık Rum nazır atanmadı.

Balkan Savaşı ile ve özellikle I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile Yunanistan'ın farklı ittifaklarda yer almaları sonucunda gerilim arttı. Rumlar yabancı bir devletin yandaşları gibi algılandılar. Trakya, Karadeniz ve Ege bölgelerinde Rum cemaatler yaşadıkları yerlerden Anadolu'nun içlerine sürüldüler. 1914-1918 arasında 'amele taburları' oluşturuldu; Rum erkekler pratikte bir tür toplama kampı olan bu özel taburlarda toplandı. Kasım 1915 tarihli yasayla kıyılardan Anadolu'nun içlerine doğru tehcirler devam etti.

İttihat ve Terakki'nin ekonomi politikası milli (ve Müslüman) bir burjuvazi yaratmaktı. I. Dünya Savaşı yıllarında Rum tüccar ve işyerlerine boykot kampanyaları başlatıldı ve genel olarak Rumlara karşı ekonomik alanda zorluklar çıkarıldı. Türk ulusçuları İttihat ve Terakki öncülüğünde ulusal bir devlet kurma yönünde çalıştı. İslâmcılık ve Osmanlıcılık gibi ideolojik çözümler uygulanamayıp gözden düştü. Devlet içinde 'yabancı' sayılan unsurlara yer ve yaşam hakkı tanınmak istenmedi.

Balkan Savaşı yıllarında, bu savaşların neden olduğu Balkanlardan Anadolu'ya Müslüman nüfus akımının ve Anadolu Rum nüfusunun tehciri ortamında, ilk kez Türk-Yunan (yada Müslüman-Rum) nüfusun mübadelesi gündeme geldi. Ancak taraflar özellikle tazminatlar ve mübadeleye tabi halkın servetleri konusunda herhalde anlaşamadıkları için bu mübadele o yıllarda gerçekleşemedi. I. Dünya Savaşı'nın patlamasıyla bu girişim bütünüyle, 1923'e dek unutuldu. Ama o yıllarda, hem Yunan hem Türk tarafının tek uluslu devlet modeline sıcak baktıkları anlaşılmaktadır.

1918-1922 yılları arasında Patrikhane de, geleneksel politikasından ayrılarak Yunan yayılmacı politikasının yörün-

gesine girdi. 25 Ekim 1918'de Patrik Yermanos Kavakopulos istifaya zorlandı ve yerine göreve atanan Doroteos yeni bir politika izledi. Bu yıllarda Patrikhane politik girişimlerle Yunan politikasını ve Megali İdea diye bilinen yayılmacı politikayı destekledi. 16 Mart 1919'da kiliselerde Yunanistan'la birleşme isteği dile getirildi ve bu tarihten sonra Osmanlı yönetimiyle ilişkilerden kaçınıldı.

İstanbul Rumları özellikle I. Dünya Savaşı'nın sonunda İstanbul'un işgali altında olduğu dönemde, kentin Türk halkını tedirgin edecek biçimde Yunanistan'dan yana gösterilerde bulundular ve bu yabancı devletle yakınlığı dile getirdiler. Kimi İstanbullu Rum, Yunan ordusuna katılıp Anadolu'da savaştı. Bu gelişmelerden sonra, ulus olarak iki ayrı kampa ayrılan Rumlar ile Türkler arasında karşılıklı olarak güvensizlik, kuşku ve düşmanlık duyguları yer etti.

Bu yıllarda taraflar ve genellikle sıradan halk büyük zorluklarla karşılaştı, acılar tattı. Sıcak savaş ortamı her türlü vahşeti 'geçerli' kıldı. Türk-Rum haklarının ve uluslarının mücadelesi Anadolu'da ve Trakya'da 1925'te tamamlanan nüfus mübadelesiyle sonuçlandı. Anadolu'dan Yunanistan'a bu yıllar boyunca 1-1.5 milyon olduğu tahmin edilen bir nüfus kayması görüldü. Yunanistan topraklarından Türkiye'ye ise yaklaşık 600.000 insan geldi. Etnik arındırma böylece resmen uygulanmış ve onaylanmış oldu.

7. Cumhuriyet Dönemi

İstanbul Rumları ve Patrikhane (ve Batı Trakya Türkleri, genel olarak Müslümanlar) mübadelenin dışında bırakıldılar. Bunun nedeni açık bir biçimde dile getirilmedi. Patrikhane'nin yer değiştirmesi, son bulması anlamına gelecekti; bu ise (Sovyet) Rusya'daki Kilisenin güç kazanmasına neden olacaktı. İstanbul Rumlarının mübadele dışı bırakılma-

larının iki nedeni düşünülebilir. Birincisi, Patrikhane geleneğini (dinsel ve kültürel bir amaçla yada politik art niyetle) aynı mahalde sürdürmek isteyenlerin bir 'cemaat'in de gereğini görmüş ve bu yönde ağırlıklarını koyması, ikincisi, İstanbul Rumlarının mallarının yüksek değeri yüzünden tazmin edilmesinin zorluğu.

Resmi devlet istatistiklerine göre 1924'te 1.000.000'luk İstanbul'da 280.000 Rum vardı: Rumların bir bölümünü 1914-1922 yıllarında kentte sığınanlar oluşturuyordu. 1927'de bu sayı 90.000'e düştü. Ayrıca 26.000 de Yunan uyruklu Rum vardı. 1934'teki bir değerlendirme 73.000 Rum ve mübadeleye dahil edilmeyen 30.000 Yunan uyruklu Ortodoks'un İstanbul'da yaşadığını göstermiştir. Rumların nüfusu Cumhuriyet döneminde sürekli bir düşüş izlemiştir. 1994'te sayıları toplam İstanbul nüfusunun binde birinin çok altındadır.

Bu dönemde Rumların yasal statüleri çelişki içeren iki temele dayandırıldı. Lozan Antlaşması'nın azınlıklarla ilgili 37-44. maddelerine göre eğitim, din, dil konularında özel hakları olan bir azınlık statüsündeydiler; aynı zamanda da (özellikle Medeni Yasa'yla ilgili 42. maddenin 1926'da uygulanmasına son verilmesinden sonra) bütün Türkiye uyruklular gibi eşit yurttaş konumundaydılar. Pratikte bu azınlık grubu Türk-Yunan ilişkilerinin konjonktürel gelişmelerinin paralelinde çeşitli uygulamalarla karşılaştı. İlişkilerin iyi olduğu dönemlerde (örneğin 1930-1940, 1947-1954, 1959-1964, 1967-1971 gibi) göreli bir özgürlük ve refah dönemi yaşarken, iki ülke ilişkilerinin bozulduğu yıllarda (1922-1929, 1955-1959, 1964-1967, 1972-1980 gibi) baskılar altında kaldılar. Göçün ve nüfus azalması olayının bu kriz dönemlerinde hızlandığı gözlendi (1955, 1964, 1974 yıllarında).

Özellikle 1930'larda gerçekleşen Türk-Yunan yakınlaşması sonucunda Rumların yaşam koşulları düzeldi. Anado-

lu'yu ziyaret etmek için izin almak gereği kalktı, Rumların 'etablis' statüsünde olmayan çocuklarının ve eşlerinin İstanbul'a gelmelerine izin verildi ve TBMM'de bir Rum milletvekili yer aldı. Rumlar tarafından 'Atatürk dönemi' olarak algılanan bu dönemde 'yurttaş' kavramı ve Atatürk sevgisi Rumlar arasında çok yaygındı.

Ancak genel olarak Cumhuriyet döneminde Rumların eşit yurttaş konumunda bulunmaları, örneğin memur ve yüksek memur statüsünde olmaları, askeri okula alınmaları ve subay olmaları, yani güvenilip devlet yönetimine katılmaları kısıtlandı. Zaman zaman kimi çevrelerce bu azınlık grubuna karşı Türk Ocakları tarafından 'Vatandaş Türkçe konuş' kampanyaları, Patrikhane'ye karşı Papa Eftim (Türk Ortodoks) hareketinin desteklenmesi gibi taciz politikaları uygulandı.

II. Dünya Savaşı yıllarında 18-45 yaş arasındaki Rum erkekler askere alınıp 5.000 kişilik gruplar halinde Anadolu'ya çalışma kamplarına gönderildiler. 'İşçi Alayları' ismindeki bu özel birimlere alınan 'askerlere' silah verilmeyip angaryalarda çalıştırıldılar.

1942'de gayrimüslimler aleyhine uygulanan Varlık Vergisi Yasası'yla Rumların servetlerine el konuldu. Mahalli düzeyde oluşturulan 'takdir komisyonlarınca' ve itiraz hakkı olmadan belirlenen vergilerin on beş gün gibi kısa bir süre içinde ödenmesi istendi. İflaslar kaçınılmaz oldu; mülk ve eşyalar yok pahasına elden çıkarıldı ve Müslüman Türklerin eline geçti. Rum cemaati ekonomik yıkıma uğradı. Vergilerini ödeyemeyenler Aşkale'ye toplama kamplarına sürüldü. II. Dünya Savaşı'nın Almanlar aleyhine döndüğü 1943 başlarında Varlık Vergisi uygulamasından vazgeçildi.

1945-1954 yıllarında Rumlar için kısa ama rahat bir dönemdi. NATO çerçevesi içinde iki ülkenin yakınlaşması sonucunda Rumlar yaşamlarını normal biçimde sürdürebildi-

ler, cemaat içindeki dayanışma ve yardımlaşmadan da kaynaklanan koşullarla, İstanbul halkının ortalamasının üstünde bir yaşam düzeyi sağladılar ve 23 ilkokul ve 5 liseli eğitim kurumları, spor ve kültür dernekleriyle yaşamlarını düzenlediler.

1930'lu yıllarda Nikolas Taptas ve Karamanlılardan Zihni Özdamar (yada Stamatis Puloğlu) milletvekili oldular. Taptas'ın yerini sonra Mihail Kayioğlu aldı. 1946'dan başlayarak Demokratik Parti'den Doktor Nikolas Fakaçelis (1945), Vasil Konos, Ahileas Moshos (1950), Aleksandros Hacopulos (1954) ve Hristos İoanidis (1958) milletvekili seçildi.

Fırtınalar geçmiş gibiydi ki bu kez Yunanistan'ın Kıbrıs politikasını protesto etmek isteyen 'nümayişçiler' tarafından, 6-7 Eylül 1955 gecesi Rumların işyerleri, evleri yağma edildi, 73 kilise tahrip edildi yada yakıldı. Kimi semtlerde 200'e yakın ırza geçme olayı ve kundaklamalar oldu, bir papaz yakıldı, mezarlıklar tahrip edildi.

Dokuz yıl sonra, gene Kıbrıs anlaşmazlığı yüzünden Türkiye Yunan uyruklu Rumların oturma iznini yenilememeye karar verdi. Birkaç ay içinde 8.000 Rum'un Türkiye'yi terk etmesi gerekti. Ancak bu kimselerin çoğunun eşleri yada yakınları Türk uyruklu olduğundan İstanbul'dan ayrılan Rumların sayısı yaklaşık olarak 15.000'i aştı. Son büyük göç on yıl sonra 1974'te Kıbrıs çıkartması sırasında ve hemen sonrasında, savaşın doğurduğu heyecan ve ulusçu coşkunun Rumlar arasında doğurduğu panik yüzünden oldu.

21. yüzyılda İstanbul Rumlarının iki-üç bin kadar olduğu tahmin edilmektedir. Rum cemaatin en üst kurumu olan Patrikhane'nin geleceği de, bir yandan cemaatin azalması, öte yandan kimi çevrelerce kuşkuyla bakılması yüzünden, pek parlak sayılmamaktadır.

Yakın geçmişteki Rumlar, daha uluslararası ve Batı'ya açık kozmopolit bir İstanbul'u anımsattıkları için günü-

müzde nostaljik bir atmosfer içinde gündeme gelmektedirler. Rumlarla ve ulusçu çatışmalarla ilgili hoş olmayan anılar genellikle unutulmuş, tavernalı, şakrak şarkılı yanları ise anımsanmaya başlanmıştır. Rumlar adeta İstanbul tarihinin geride kalmış 'hoş' bir sayfası gibidir. Eski bir Rum kasap havasının sözleri, gittikçe daha az işitilen dilde, yüzyıllarca sürmüş olan bu süreci özetler gibidir.

Sto Galata tha pyo krasi, sto Pera tha methiso
Ke mesa sto Yedikule, kopela tha ğapiso
Ehe ya Panaya, ta milisame
Oniro itane, ta lizmonisame

Yani:

Galata'da şarap içtim, Pera'da sarhoş oldum
Bir kız sevdim Yedikule'de
Hoşça kal Meryem Ana, bu bir sohbet idi
Bir rüya idi, tümünü unuttuk gitti.

EK 1

Yunanca'nın Türkçe'nin Harfleriyle Yazılışı

1. Giriş

Bu çalışma 1994 yılında 'Yunanca'nın Türkçe Harflerle Yazılışı' konusunda Türkiye'de kurum ve kişilerin farklı uygulamalara gittiklerini göz önüne alarak bir tutarlılığın sağlanması amacıyla gerçekleşti.

İlk kez Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'ne bağlı

a) Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı ile

b) Çağdaş Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nın onayı da alınarak Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin Tarih Bölümü Dergisi'nde yayınlandı (Cilt XVI, Sayı 26, Yıl 1994).

Bu yazıda önce uygulanmakta olan kimi yöntemlere değinilecek ve Transliterasyon (çevriharf) ile Transkripsyon (çevriyazı) farkları belirtilip standart bir uygulama önerilecektir.

2. Transliterasyon

Yunanca'nın Türkçe harflerle yazılışı, güdülen amaca göre iki farklı anlayış ve yöntemle gerçekleşebilir.

A- 'Transliterasyon', yabancı dilde yazılanın (genellikle *her harf ayrı ayrı* belirtilerek ve yeniden özgün metine dönüştürülmesini sağlayacak biçimde) Türkçe harflerle yazılmasıdır. Bu yöntem genellikle kütüphanelerde kitap başlıklarının yazılmasında yada bilimsel kitapların isimleri yazıldığında kullanılır.

B- 'Transkripsiyon' ise yabancı dilin Türkçe harflerle *okunduğu gibi* yazılmasıdır. Bu yöntemin kullanılması kimi edebiyat metinlerindeki yada günlük konuşmalardaki seslerin aktarılması amaçlandığında daha kullanışlı olmaktadır.

Önce 'Transliterasyon' sonra 'Transkripsiyon' ele alınacaktır.

2.1. Türkiye'de Kimi Uygulamalar

Türk Dil Kurumu'nun *İmlâ Kılavuzu* (Ankara, 1988, s.26), bu konuda 'Yunan harflerinin ses değerlerini karşılayan Türk harfleri kullanılır' demekte ancak bu 'karşılıkların' hangileri olduğu belirtilmemektedir. *Ana Yazım Kılavuzu* da (Adım, 1989, s.51) bu konuda yardımcı olmamaktadır: 'Yabancı sözcükler, Türkçe'de söylendikleri gibi yazılır' kuralı, özellikle ölü diller için okuma kuralları belirtilmediğinde, geçersizdir.

Türk Standartları Enstitüsü'nün (TS) bu konuda bir çalışması yoktur.

Ayrıca 'transliterasyon' amacıyla çeşitli kurumlarda farklı ve birbiriyle uyum sağlamayan yöntemlerin uygulanmakta olduğu gözlenmiştir. Aşağıdaki tabloda en soldaki sütunda Yunanca alfabe, öteki sütunlarda ise çeşitli kurum ve kişilerin uygulamaları verilmektedir. Sütun başlarındaki numaralar yöntemi kullananı belirlemekte ve bu numaraların karşılığı tablonun hemen altında verilmektedir. Aşağıda gösterilen bu yöntemlerle ilgili ek bilgi ise 'Notlar' olarak gene bu tabloyu izlemektedir.

Tablo 1
Çeşitli Transliterasyon Uygulamaları

	(1) *YK*	*(2)* *SS*	*(3)* *TK*	*(4)* *DT*	*(5)* *MK*	*(6)* *YS*	*(7)* *KK*	*(8)* *ST*
Αα	a	a	a	a	a	a	a	a
Ββ	b	b	b	b	b	b	b	b
Γγ	g	g	g	g	g	g	g	g
Δδ	d	d	d	d	d	d	d	d
Εε	e	e	e	e	e	e	e	e
Ζζ	z	z	z	z	z	z	z	z
Ηη	e	e	e	e	i	e	e	e
Θθ	th	th	th	th	th	th	th	th
Ιι	i	i	i	i	i	i	i	i
Κκ	k	k	k	k	k	k	k	k
Λλ	l	l	l	l	l	l	l	l
Μμ	m	m	m	m	m	m	m	m
Νν	n	n	n	n	n	n	n	n
Ξξ	ks	x,ks	x	x	ks	x	x	ks
Οο	o	o	o	o	o	o	o	o
Ππ	p	p	p	p	p	p	p	p
Ρϱ	r	r	r,rh	r	r	r	r	r
Σσ	s	s	s	s	s	s	s	s
Ττ	t	t	t	t	t	t	t	t
Υυ	Y	y	y	y,u	u	y,u	y	y,u
Φφ	ph	ph	ph	f	ph	f	ph	ph
Χχ	kh	kh	ch	h	kh	ch	ch	kh
Ψψ	ps	ps	ps	ps	ps	ps	ps	ps
Ωω	o	o	o	o	o	o	o	ô

Numaraların ve tablodaki başlıkların anlamı:

1- Yunan klasikleri (YK): Maarif Vekaleti tarafından *Yunan Klasikleri* serisinde 1935-1940 yıllarında verilen tablo.

2- Suat Sinanoğlu (SS): *Yunan Dili Grameri, 1 Kısım*, Çituri Biraderler, 1950.

3- Tarih Kurumu (TK): Şubat 1992 tarihinde uygulanan yöntem.

4- A.Ü.D.T.C. Fakültesi Kütüphanesi'nde (DT): Şubat 1992 tarihinde kullanılan yöntem.

5- Ankara Milli Kütüphane'de (MK) Şubat 1992'de kullanılan yöntem.

6- Yunanistan Standartlar Enstitüsü'nün Yunanca'nın Latin harflerle yazılması standardı (TS).

7- A.B.D. Yale ve Congress kütüphaneleri (KK).

8- Bu yazı ile önerilen standart yöntem (ST).

Notlar:

(4) no.lu yöntemde 'Κσ' harflerinin ayrı yazıldıkları işaret edilmektedir - yani 'k.s' olarak (έκστασς - ek.stasis).

(7) no.lu yöntemde 'Y/υ' durumunda genelde 'y' kullanılmakta ama 'αυ', 'ευ' 'ου' durumlarında 'au', 'eu', 'ou' kullanılmaktadır (ευθύς - euthys). Ayrıca (') işareti de 'h' harfi ile gösterilmektedir ('Υγεία - hygeia).

2.2. Uygulamaların Yorumu

En başta, göze çarpan, yedi harfte görülen uyumsuzluktur. Bu harfler şunlardır: H (e, ê, i), Ξ (ks, x), P (r, rh), Y (u, y) Φ (f, ph), X (kh, ch, h), Ω (o, ô). Bunlardan 'i' ve 'rh' genel olarak kullanılan yöntemlere çok ters düştüklerinden göz önüne alınması bile geriye gene altı harfte uyumsuzluk sürmektedir.

Ama asıl sorun kimi Türkçe yazılışlar ve Türkçe'de kullanılan harfler 'transliterasyon'un temel anlayışı olan 'Türkçe yazılışa bakıp yeniden Yunanca yazabilme' ilkesini karşılamadıklarıdır. Bu durumlar şunlardır:

1- Hem 'E' hem de 'H' için 'e' kullanıldığı durumlarda (εφημερίς - efemeris) 'e'nin neyi karşıladığı anlaşılmamaktadır. Bu durumda 'H' için 'ê' ve 'E' için ise 'e' kullanılmak uygun görülmektedir (εφημερίς - efêmeris).

2- 'Ξ' için 'ks' kullanıldığı durumlarda 'ks' karşılığı -aksi belirtilmezse- her zaman 'Ξ' olarak anlaşılacaktır. Dolayısıyla özgün metinde 'κσ' olan durumlar da Türkçe'den Yunanca'ya çevrildiğinde 'Ξ' olarak yazılacaktır. Örneğin 'έκστασις' 'ekstasis' olarak yazılacak ve yeniden Yunanca'ya çevrildiğinde 'έξτασις' olabilecektir. Bunun önlenmesi için üç farklı yöntem kullanılabilir:

a- 'Ξ' 'ks' olarak, 'κσ' ise 'ks' olarak yazılabilir.

b- 'Ξ', 'ks' olarak, 'κσ...' ise 'k.s' olarak yazılabilir.

c- 'Ξ', 'x' olarak, 'κσ' ise 'ks' olarak yazılabilir.

Yukarıda (4-DT) tarafından da kullanılan 'b' çözümü bugüne dek ve geniş bir biçimde kullanılmış olan yöntem olup en az değişikliğe neden olacağından en uygun yaklaşım olarak önerilmektedir (έξι - eksi, εκσκαφεύς... ek.skafeus).

3- 'Y' durumunda genelde 'y' kullanılması ve 'αυ', 'ευ' 'ου' durumlarında 'au', 'eu', 'ou' kullanılması 'Congress' standartları ile uyum sağlayacaktır (τύπος - typos, αυτός - autos).

4- 'Φ' durumunda 'ph' yerine 'f'nin kullanımı hem basitlik hem de daha kısa olduğundan daha akla yakın görünmektedir. Ancak genel uyum sağlama açısından 'ph' kullanmak daha uygun olacaktır.

5- 'X' harfi durumunda 'x' Türkçe olmadığından uygun görülmemektedir. 'kh' yada 'ch'den biri kullanılabilir. 'H' harfinin (')nin yerine de kullanıldığı göz önüne alınsa da tek başına bir 'H'nin her zaman kelime başında olacağından çatışma ve karışıklık yaratmayacaktır.

6- 'Ω' harfinin 'ô' ile yazılması en uygun yöntem görünmektedir.

Ayrıca (') işareti için '(Δασεία/Daseia' yada 'spiritus asper' denir) ekte bir liste verilmektedir. Transliterasyon işlemine girişen, bu listeye başvurarak 'h' harfinin hangi durumlarda kullanılacağını bulabilecektir (Antik Yunanca ve Çağdaş Yunanca büyük harflerle yazıldığında (') işareti kullanılmaz. Ayrıca Çağdaş Yunanca'da, 1976 yılındaki bir kararla artık (') işareti kullanılmamaktadır). Yunanca'da (') işareti alan (yada yeni kurallara göre (') almasa da geleneksel olarak bu işareti almaları gereken) kelimeler şunlardır:

a) Y/υ harfi ile başlayan bütün kelimeler (υγεία yada 'υγεία, Υδρα yada 'Υδρα gibi).

b) ο, η, οι, αι artikleri.

c) α, ε, η, ο, υι, ω harf(ler)i ile başlayan ve aşağıda alfabetik sırayla verilen bazı kelimeler.[1]

d) Bu kelimelerin türevleri (örneğin υγιεινός, yada αμάξι, άμαξα, αμαξοστοιχία, αιματώδης, εβδομάς, Ελλάς, Ελλαδικός gibi kelimeler).

e) Bu kelimelerin çekim sonucu yada Antik/Çağdaş Yunanca farkından ortaya çıkmış farklı biçimleri (örneğin υγείαν, υγεία, Ελλάδος, Ελλάδας gibi).

Tablo 2

αβρός	άγιος	αγνός	Άδης	αδρός	αίμα
Αίμος	αίρεση	αιρετός	αλάτι	Αλιάκμονας	αλιεία
Αλικαρνασσός	αλίπαστο	αλίπεδο	άλμα		
Αλόννησος	αλτήρες	αλυσίδα	αλώνι	άλωση	άμα
Αμαδρυάδες	αμάξι	αμαρτάνω	άμιλλα	απαλός	απλός
άρμα	άρμη	αρμόζω	αρμός	αρπάζω	αφή
αψίδα	αψίθυμος	αψίκορος			
εαυτός	έβδομος	Εβρος	έδρα	είλωτας	ειμαρμένη
ειρκτή	ειρμός	Εκάβη	Εκάτη	εκατό	Έκτορας
Ελένη	έλικας	Ελικώνος	έλκος	ελκύω	Έλλη
Έλληνας	έλος	ένας	έντεκα	ενώνω	έξι
έρμαιο	ερμαφρόδιτος	ερμηνεύω	Ερμής	Ερμιόνη	έρπω
εσμός	εσπερινός	εστία	εστιατόριο	εταίρος	έτοιμος
ευρετήριο	εφτά				
ήβη	ηγεμόνας	ηγούμενος	ηδονή	ηλικία	ήλιος
ημέρα	ήμερος	ημι-	ηνίοχος	ήπατα	Ήρα
Ηρακλής	Ηρόδοτος	ήρωας	Ησίοδος	ήσυχος	Ήδαιστος

1 Liste için bkz. 'Νεοελληνική Γραμματική της Δημοτικής', Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη, 1988. Kelimeler Çağdaş Yunanca gramere göre yazılmış olduklarından kimi durumlarda eski ve yeni dil arasında farklar görülebilir. Örneğin Έλληνας ve αίρεση, Antik Yunanca biçimiyle yazıldıklarında Έλλην ve αίρεσις olmaktadır.

ιδρύω	ιδρώτας	ιερός	Ιερουσαλήμ	ικανός	ικετεύω
ιλαρός	ίλεος	ίλερη	ιμάτιο	ιππικό	ιστορία
ιστός					
οδηγός	οδός	όλμος	ολόκληρος	όλος	ομάδα
ομαλός	όμηρος	Όμηρος	ομιλία	όμιλος	ομίχλη
ομο-	όμοιος	όμως	οπλή	όπλο	όποιος
οποίος	όποτε	όπου	όπως	όραση	ορίζω
όριο	όρκος	όρμος	ορμώ	όρος	όσιος
όσος	όταν	ότι	ό,τι		
υιοθετώ		ώρα	ωραίος	ώριμος	ως

3. Transkripsyon

Özellikle Çağdaş Yunanca'nın bazen okunduğu gibi yazılması gerekebilir. Amaç bir yazının kulağa nasıl çalındığının belirtilmesi olduğu durumlarda yada okuyucuya okunması zor harflerin sunulmaması gerekli görüldüğünde durumlarda Türk okuyucusuna 'transliterasyon' yeterli olmayabilir. Aşağıda Çağdaş Yunanca'nın Türkçe olarak (ve Transliterasyon'dan farklı bir yöntemle de) nasıl yazılabileceği ve Yunanca'yı en yakın bir biçimde nasıl okunacağı gösterilmektedir. Bu yöntem genellikle akademik yönü vurgulanmayan metinlerde daha sık kullanılır.

Tablo 3
Transkripsyon İçin Kullanılacak Sesler

Yunanca harfler	*Türkçe yazılış ve okunuş*	*Notlar*
α	a	
αι	e	
άι	ai	
αϊ	ai	

Yunanca harfler	*Türkçe yazılış ve okunuş*	*Notlar*
αυ	av	β, γ, δ, ζ, λ, μ, ν, ϱ ve sesliler önünde
αυ	af	θ, κ, ξ, π, ό, τ, φ, χ, ψ önünde ve kelime sonunda
β	v	
γ	y	/e/ ve /i/ sesinden önce
γ	ğ	sessizlerden ve /e/, /i/ den başka sesli-lerden önce
γγ	ng	
γκ	ng	kelimenin ortasında
γκ	g	kelimenin başında, sessizlerden sonra ve hece tekrarlandığında
γξ	nks	
γχ	nh	
δ	dh	İngilizce'deki (th)e gibi
ε	e	
ει	i	
έι	ei	
εϊ	ei	
ευ	ev	β, γ, δ, ζ, λ, μ, ν, ϱ ve sesliler önünde
ευ	ef	θ, κ, ξ, π, ό, τ, δ, χ, ψ önünde ve kelime sonunda
ζ	z	
η	i	
ηυ	iv	β, γ, δ, ζ, λ, μ, ν, ϱ ve sesliler önünde
ηυ	if	θ, κ, ξ, π, σ, τ, δ, χ, ψ önünde ve kelime sonunda
θ	th	İngilizce'deki (th)eater gibi
ι	i	
ια	ya	
κ	k	/e/, /i/ önünde e(k)i gibi; öteki durumlarda e(k)te gibi
λ	l	
μ	m	

Yunanca harfler	*Türkçe yazılış ve okunuş*	*Notlar*
μπ	b	kelimenin başında, sessizden sonra, hece tekrarlandığında ve bazı yabancı kelimelerde
μπ	mp	kelimenin ortasında
ν	n	
ντ	d	kelimenin başında sessizden sonra, hece tekrarlandığında ve bazı yabancı kelimelerde
ντ	nd	kelimenin ortasında
ξ	ks	
ο	o	
οι	i	
όι	oi	
οϊ	oi	
ου	u	
π	p	
ρ	r	
σ,ς	s	
σ	z	β, γ, δ, ζ, λ, μ, ν, ρ dan önce
τ	t	
τς	ç, ts	
τζ	c, dz	
υ	i	
υι	i	
φ	f	
χ	h	/e/, /i/ önünde (h)iç gibi; öteki durumlarda ta(h)t gibi
ψ	ps	
ω	o	

Ayrıca

1- Kelime sonundaki ν harfi, sonraki kelime π, τ, κ ile başlıyorsa (ikisi bir arada) /mb/, /nd/, /ng/ okunur (δεν πάω, στην Τήνο, έναν καφέ).

2- Kelime sonundaki ν harfi, sonraki kelime ξ, ψ ile başlıyorsa (ikisi bir ara-

da) /ngz/, /nbz/ okunur (τον ξέρεις, την ψάχνει).
3- γ harfi, χ önünde /n/ okunur (συγχαρητήρια).
4- Çift sessizler (σς, χχ v.b.) tek sesli gibi okunur ve yazılırlar (θάλασσα).
5- İstendiği durumlarda, vurgulanan hecenin belirtilmesi için, sesli harfin altına -işareti getirilebilir. Örnek 'Athina' gibi.

4. Uygulama İçin Kılavuz

Yunanca bir kelime, bir başlık yada bir metin Türkçe'nin harfleriyle yazılması gerektiğinde şu pratik adımların atılması gerekmektedir:

1- Önce 'Transliterasyon' yada 'Transkripsyon' yöntemlerinden hangisinin uygulanacağı saptanır (Bunun için yukarıda '2. Transliterasyon' bölümünün 'A' ve 'B' paragrafına bakın).

2- 'Transkripsiyon' gerektiğinde Tablo 3 kullanılır. Yunanca harflerin Türkçe okunuşları bu tablodan seçilir. Tablo sonundaki beş nottan gerekli düzeltmeler yapılır (Örnek: Η Ιστορία του Ελληνικού Έθνους: I İstoria tu Eliniku Ethnus).

3- Transliterasyon gerektiğinde Tablo 1 kullanılır. Türkçe harfler sütun 8'e göre (ST) seçilir. Ayrıca şu kontroller yapılır:

a) Yunanca'da 'κσ' içeren kelimelerin Türkçe'si 'k.s' olarak ('ks' olarak değil) yazılır.

b) 'Υ/υ' harfi 'αυ', 'ευ' 'ου' biçimindeyse 'eu', 'au', 'ou' olarak; aksi halde 'y' olarak yazılır.

c) Ayrıca (') işaretinin (dasia/spiritus asper) varlığı kontrol edilir. Bunun için (kelimenin başında yazılmış yada yazılmamış olsun):

c-1: 'Υ/υ' ile başlayan bütün kelimelerin başına 'h' eklenir.

c-2: ο, η, οι, αι artikleri saptanır (ho, he, hoi, hai diye yazılır).

c-3: α, ε, η, ο, υι, ω ile başlayan kelimeler Tablo 2'den kontrol edilir ve eğer bu kelimelerin kendileri, türevleri yada çekilmiş halleri var ise 'h' eklenir.

(Örnek: Η Ιστορία του Ελληνικού Έθνους: Hê Historia tou Hellênikou Ethnous).

KAYNAKÇA

M.A. Ağaoğulları, 'Fransız Devrimi'nde Birey-Devlet İlişkisi', *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Der.*, Ankara, Temmuz-Aralık 1988.

S. Akşin, 'Osmanlı Tarihi 1600-1708', *Türkiye Tarihi*, Cilt III, İstanbul, 1988.

—— 'Ulus, Ulusçuluk Kavramlarının Işığında Osmanlı Ulusçuluğu', *Türkiye Sosyal Bilimler Dergisi*'nin 31/5-2/6 1989'da ODTÜ'deki Kongre Tebliği.

E. Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, Net, İstanbul, 1990.

A. Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918 1974*, Atina, 1983.

S. Anagnōstopoulou, *Mikra Asia 19os ai. - 1919*, (Yunanca), Hellēnika Grammata, Atina, 1997.

B. Anderson, *Imagined Communities*, Verso, Londra, 1983.

M. Bernal, *Black Athena, Cilt I*, Free Association Books, Londra, 1987.

P. Brown, *Roma ve Bizans Dünyası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

G. Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, Ankara, 1989.

R. Clogg, 'The Greeks and their Past', D. & H. Hanak'm derledikleri *Historians as Nation Builders* adlı kitapta, Londra, 1988.

—— *A Concise History of Greece*, Cambridge Concise History, 1993.

K. Th. Dēmaras, *Historia Tēs Neollēnikēs Logotekhnias*, (Yunanca), Ikaros, Atina, 1987 (Birinci baskı 1948).

I.F. Fallmerayer, *Peri tēs Katagōgēs tōn Sēmerinōn Hellēnōn (Çağdaş Yunanlılar Üstüne)* (Yunanca), Nefeli, Atina, 1984.

E. Gellner, *Nations and Nationalism*, Basil Blackwell, Oxford, 1983.

A. Giddens, *The Nation-State and Violence*, Polity, Cambridge, 1985.

M.A. Gökaçtı, *Geographika*, İletişim, İstanbul, 2001.

E.J. Habsbawn, *The Age of Revolution*, Abacus, Londra, 1977.

F.W. Hasluck, *Christianity and Islam Under the Sultans*, Oxford, Clarendon Press, 1929.

J.H. Hayes, *Essays on Nationalism*, New York, 1928.

Hē Kainē Diathēkē Meta Syntomou Ermēneias, (Yunanca), Pan. Trempela, 25. baskı, Atina, 1985.

'Hellenikē Mousikē' ('Yunan Müziği'), (Yunanca), *Motion (Olimpic Havayolları Dergisi)*, Ağustos 1990.

Hellenikē Patrologia, J.P. Migre, Patrologiae graecae cursus completus, Paris, 1856.

Historia tou Hellênikou Ethnous (Yunan Ulusunun Tarihi), (Yunanca), cilt 1-15, Ekdotikê, Atina, 1975.

Kitab-ı Mukaddes, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1974.

P. Kitromilides, 'Imagined Communities and National Issue in the Balkans', *Modern Greece: Nationalism and Nationality*, adlı yapıtta, Derleyen: Th. Veremis vb. Eliamep, Atina, 1990.

C. Koçak, *Türkiye'de Milli Şey Dönemi (1938-1945)*,Yurt Yayıncılık, Ankara, 1986.

H. Kohn, *The Idea of Nationalism*, MacMillan, New York, 1956.

E. Macar, *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*, İletişim, İstanbul, 2003.

C.A. Macartney, *National States and National Minorities*, Oxford University, Londra, 1934.

M. Mann, *The Sources of Social Power*, Cambridge Un. Press, New York, 1988.

H. Millas, 'Türk-Yunan Birliği ve D. Kitsikis', *Toplum ve Bilim*, Kış, 1989 ve Yaz/1989, Güz 1989.

—— *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İletişim, İstanbul, 1994.

—— *Türk Romanı ve 'Öteki' - Ulusal Kimlikte Yunan İmajı*, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul,2000.

A. S. Nikolaidês, *Organôsis Kônstantinoupoleos (İstanbul Örgütü)*, (Yunanca), editör Th. Beremês ve K. Mpoura, Atina, Dôdônê, 1984.

B. Oran, *Azgelişmiş Ülke Milliyetçiliği-Kara Afrika Modeli*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fak. Yay., Ankara, 1977.

L. Politês: *Historia Tês Neoellênikês Logotekhnias*, (Yunanca), Morfotiko Idryma Ethnikês Trapezas, Atina, 1980.

S. Runciman, *Byzantine Civilization*, Meridian Books, New York, 1956.

—— *The Great Church In Captivity*, Cambridge University Press, Cambridge, 1968.

H. Seton-Watson, *Nations and States*, Westview Press, Colorado, 1977.

—— 'On Trying to be a Historian of Eastern Europe', D. & H. Hanak'ın derledikleri *Historians as Nation Builders* adlı kitapta, Londra, 1988.

L. Snyder, *The Dynamics of Nationalism*, Von Nostrand, New York, 1964.

S. Sonyel, *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire*, Ankara, 1993.

N. Svorônos, *Episkopêsê tês Neoellênikês Historias*, (Yunanca), Themelio, Atina, 1985.

The New English Testament - New Testament, Oxford University Press, Cambridge University Press, 1961.

Thrêskeutikê kai Êthikê Egkyklopaidia, (Yunanca), Atina, 1964.

M. Triantafillidês, *Neoellênikê Grammatikê (Yunanca Grameri)*, Selanik, 1938,

S. Vryonis Jr., 'The Greeks Under the Turkish Rule', *Hellenism and the First Greek War of Liberation 1821-1830: Continuity and Change*, Selanik, 1976.

L. Wanlass, *History of Political Thought*, George Allen & Unwin, Londra, 1959.

Hep tekrar edilen bir konudur: Türkler komşularıyla gerçek anlamda ilgilenmezler. Bütün merak "milli güvenlik" konusu etrafında yoğunlaşır. Komşunun tarihi, kültürü, dini hakkında klişe yargılar yeterli kabul edilir. Herkül Millas, *Geçmişten Bugüne Yunanlılar*'da dilleri, dinleri ve kimlikleriyle Yunanlıları, dilin oluşum sürecini, antik Yunan'dan Hıristiyanlığa uzanan dinsel tarihi, Bizans'tan Osmanlı'ya Rum cemaatini, Yunan milliyetçiliğinin doğuşunu anlatıyor. Kitaba değerini veren en önemli noktalardan biri Yunanca üzerine hazırlanmış tarihsel bir döküm ve transliterasyonla ilgili kimi uygulamalara da dikkat çeken uzun bir ek.

Hıristiyanlık, Ortodoksluk, dinî ayrışmalara sebep olan tartışmalar, dinî inanışın tarihsel uzantıları, kilisenin yapısı, rolü ve milliyetçilikle arasındaki gerilimli ilişki... Milliyetçiliğin ortaya çıkışı, kendi meşruiyet alanlarını yaratması, dile müdahale girişimleri, kiliseyle girişilen çatışma... Millet-i Rum'dan Hellen ulusuna, *Büyük Felaket*'ten Yunan Cuntası'na ve Avrupa Birliği'ne uzanan demokrasi deneyiminin arkasındaki kültürel geçmişin ana hatları... Komşunun hakkında gerçekten birşeyler öğrenmek isteyenlere, kendi sıradan kalıpları ile kurdukları önyargılarla yüzleşme cesaretini gösterebilenlere... ■

İLETİŞİM 911
ARAŞTIRMA İNCELEME 149

ISBN 975-05-0145-4
9 789750 501456